

SYRIAN CONFLICT AND THE ECONOMIC DEVELOPMENT: DID THE ECONOMIC INDICATORS PREDICT THE CONFLICT?

Ahmet Yılmaz ATA¹
Mohamed ABDULKARIM²

Abstract

This paper aims at exploring whether the economic development indicators could have predicted the conflict in Syria in 2011. To evaluate the role of economic development in stabilizing the society, this paper analyses the available historical economic development indicators for the Syrian economy before the conflict in 2011. Reviewing the available official statistics about aforementioned indicators and benchmarking them against middle-income countries reveal that the annual growth in gross domestic product (GDP) per capita, the government expenditure, inflation rate, unemployment rate, and human development index (HDI) were at alarming levels before 2011. This paves the way to the 2011 conflict in Syria.

Keywords: Economic Development, Economic Growth, Syria.

Jel Classification: E66, H11, O11, O43

SURİYE'DEKİ ÇATIŞMALAR VE EKONOMİK KALKINMA: EKONOMİK GÖSTERGELER ÇATIŞMAYI ÖNGÖRMEYE YARDIMCI OLABİLİR MİYDİ?

Öz

Bu makale, ekonomik kalkınma göstergeleri üzerinden 2011'de Suriye'de başlayan çatışmaların tahmin edilip edilemeyeceğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu makale, ekonomik kalkınmanın toplumu istikrara kavuşturmadaki rolünü değerlendirmek için 2011'deki çatışmadan önce Suriye ekonomisinin mevcut tarihsel ekonomik kalkınma göstergelerini analiz etmektedir. Bahsedilen bu göstergelerle ilgili resmi istatistiklerin gözden geçirilmesi ve orta gelirli ülkelerle kıyaslanması, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), hükümet harcamaları, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve insani gelişme endeksindeki (IGE) yıllık büyümenin iki 2011'den önce endişe verici seviyelerde olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, incelenen bütün bu ekonomik kalkınma göstergeleri çatışmayı öngörmeye yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kalkınma, Ekonomik Büyüme, Suriye.

Jel Sınıflandırılması: E66, H11, O11, O43

¹ Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, yilmazata75@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5928-8801>
² Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, mam181984@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9364-2595>.

Atıf/To Cite: Ata, A.Y., & Abdulkarim, M. (2021). Syrian Conflict and the Economic Development: Did the Economic Indicators Predict the Conflict? *Journal of Economics and Research*, 2(2), 1-16.

INTRODUCTION

Economic Development is the process of producing wealth, wellbeing, and improving the community. So, it is an investment in developing the society and empowering it to achieve prosperity and improve the society's quality of life. Furthermore, economic development refers to a concerted effort and process through which a government, regulatory authorities and institutions improve their people's social, political, and economic wellbeing (Ivic, 2018:55: 56). In this context, economic development is concerned with creating wealth in a well-invested economy from which community benefits such that prosperity and improved living standards are realized. Economic development seeks to create opportunities and provide enough income for the local labor force and achieve proper economic growth (Nafziger, 2006:15).

Economic growth refers to the progressive increase in real national income and goods/services produced in a country over a specified period (Nafziger, 2006:15). Put differently, economic development describes the overall increase and improvement in living standards, quality of life and the ability to create economic growth (Stockwell, 1960:419). Economic development measures the qualitative aspect of a nation's progress through various models such as life-expectancy, human development and literacy levels (Liu, 2016; Ivic, 2015:61).

Having said that, the abovementioned definitions critically reveal the significance of economic development and its impact on society. The most significant social contributors to economic development include favorable healthcare, education, nutrition, equal income distribution and life-expectancy (Liu, 2016). Further, the alleviation of poverty levels is also an important social indicator that characterizes economic development (Ivic, 2018:61). To sum up, economic development is purely concerned with creating wealth to guarantee exceptional community benefits and outcomes. Also, it needs a remarkable effort to allocate the resources and efficiently use them to achieve the necessary income which improves the quality of life for the societies. This effort is not personal but rather it requires organized and systemized efforts to best allocate resources. Thus, economic development is a mutual responsibility of governments and societies to achieve the goals outlined by the economic development theories accordingly.

Acemoglu and Robinson (2013) studied why Egyptians protested their political regime in 2011. They pointed out that Egyptians have protested injustice, low standards of education, low standards of services provided by the state, corruption, and inequality. They quoted a tweet to Mohamed El-Baradei, a famous politician in Egypt, which is "Tunisia: lot of oppression + lack of social justice + ignoring the channels of peaceful change = a time bomb." That statement may explain what motivated Arabs to protest against their regimes. On the other hand, Acemoglu and Robinson (2013) highlighted that Egyptians and Tunisians think that the lack of political rights is the leading cause of economic problems. Therefore, it was evident that protesters thoroughly think that political reasons lie at the root of these problems. All economic obstacles Egyptians and Tunisians faced are originated from the monopolization of political power by a small elite group. Moreover, Egyptians strongly believe that changing or improving the current economic and social situation starts from enhancing political rights and allowing young people to participate in the state's decision-making process. In the same vein, there is a belief between the Syrian people that the reason for the conflict can be attributed to political issues.

Thus, this work aims at assessing whether the governments' economic performance plays a role in societies' stability sampling the Syrian conflict as a case study. More specifically, this paper tries to analyze if economic factors played a role in this conflict by

surveying different economic indicators. Consequently, this paper will continue as follows. Next section will review the economic development and societies stability. Furthermore, section three will study different economic development indicators. Section four reviews the economic development in Syria before the conflict while section five concludes.

1. THE ECONOMIC DEVELOPMENT INDICATORS

Different indicators are used to recognize a specific country's economic development level in a specific period. These indicators help to draw inferences about the level of development in a country or to benchmark against other countries or different periods. Besides, these indicators help in planning a better economic development. This section describes different elements of the economic development from quantitative wise.

1.1. Economic Growth Rate

The GDP growth rate is the most important measure for assessing economic actors performing in general (Nafziger, 2006:72). Economic growth rate is defined as the percentage increase in the market value of production (goods and services) generated by an economy over time. Furthermore, economic growth is induced, in the short run, by a rise in aggregate demand (AD) without a corresponding increase in aggregate supply (AS). If the economy is capable, then perhaps a greater aggregate output would be triggered by a rise in AD (Mankiw, 2013:304). In the long run, the economic growth rate is measured by calculating the real GDP, i.e. the changes in GDP over years, based on base year prices. An example would be comparing the growth rate of 2020 with its counter in 2019 based on the prices of 2010. Thus, growth rate in GDP per capita in fixed prices should be calculated to be able to inspect the real growth (Berber, 2015:18).

1.2. GDP Per Capita

GDP per capita refers to a metric that presents a country's economic output per person. The GDP per capita metric is still widely considered as a main indicator of economic performance in addition to standards of living improvement over time (Nolan et al., 2016:2).

The GDP growth per capita analyses a country's prosperity based on its economic growth, thus reflecting the improvements in country's wealth. GDP per capita, also, describes the country's economic productivity. It reflects the growth of the domestic income in line with the growth in population. However, the GDP per capita sometimes does not reflect the increase in the development factors other than income (Mankiw, 2013: 594). Some countries may have a small population and high income. This means that the GDP per capita for these countries may trend to stable growth in line with population growth without any real improvements in other economic or social factors. Besides, the population growth affects the GDP per capita. A country's income could grow at a constant rate but its population grows faster than its GDP which translates to a lower per capita GDP growth. This reduction is not a critical issue for most developed economies. However, countries with low income can have rapidly increasing populations with little GDP growth, resulting in a steady erosion of living standards (Mankiw, 2013:226-229).

Moreover, analyzing and monitoring the GDP per capita helps predict some important reactions or effects of the economy. One of these effects is when the development of GDP per capita reduces the negative effects of inequality of income distribution in a specific country (Brueckner et al., 2014: 18-19). Consequently, the GDP per capita is

positively related to aggregate price levels, which means that the price levels are expected to rise when there is an increase in GDP per capita (Cravino and Haltenhof, 2017: 2).

1.3. Welfare Level

Gross Domestic Product (GDP) has been reviewed for being a weak indicator of welfare because it only measures the economic activities but ignores inequalities in income and wealth distribution, destruction of the natural environment, longevity or the quality of social relations. While the real GDP is considered as a main indicator to the economic welfare, the standards of living are also affected by health care levels, education, and environmental conditions including pollution and congestion. When judging the financial welfare of a society, standards of living variables are essential determinants (Aitken, 2019:1; Stockhammer et al., 1997: 19). For instance, real income affects the potential consumption while unemployment is considered a critical cost both economically and socially (Mankiw, 2013: 196; 284). Nevertheless, other factors such as health care, education opportunities, quality of education, health care, purchasing power, job satisfaction, etc should not be ignored (Nafziger,2006: 10; 30)

The critical issue is that the factors which decision-makers use to measure the economic performance would strongly influence their policies. Accordingly, if economic and social performance measurements were misdefined, this could lead to inefficient economic and social policy choices (Aitken, 2019: 14). Aitkrn (2019), though, pointed out that most of the economic welfare measures studied are short- term, and frequently measure flows rather than stocks.

1.4. Cross Country Comparison

Cross-country comparison is defined as a method of studying social facts through testing the similarities and differences between data gathered from more than one country. A trend analysis determines whether cross-country comparison is more effective method to be used than case studies. Interestingly, cross-country analysis supports the research (i.e. selection of countries) to examine and explore the causes (Smith, 2001: 157-160).

Moreover, the cross-country comparison's insights are very useful to policymakers. It is an advantageous indicator when assessing how the applied polices perform. Although cross-country comparison is helpful, it is highly recommended to use systemic models which distinguish between specifications of each variable to avoid the heterogeneity problem (Son, 2009:267).

1.5. Human Development Index (HDI)

The Human Development Index (HDI) is a summary measure of average achievement in key dimensions of human development: a long and healthy life, being knowledgeable, and have a decent standard of living. The HDI is the geometric mean of normalized indices for each of the three dimensions (UNDP, 2020). The HDI has been released for the first time since United Nation Development Program (UNDP) creation in 1990.

Further, the HDI in a nation is determined through life expectancy, gross national income (GNI) per capita, quality of education, health provision and adult education. HDI could also be utilized to challenge regional policy decisions and to question how diverse the

society is (hdr.undp.org). These components will generate discussion about public policy objectives and the importance of considering this index in planning policies.

Remarkably, HDI's structure was criticized in the literature. For instance, HDI underestimates the role of income and its differentials ignoring that higher income would improve people's choices (Noorbakhsh, 1998: 591; Anand and Sen, 2000: 99-102). Moreover, the HDI index equalizes the weight of the indices' components. This methodology may lead to misinterpretation of the index because extreme values affect the resulting index's value. Besides, some researchers suggest that the index's dependency on three heterogeneous indices does not seem to be a productive method to indicate the development in general (Noorbakhsh, 1998: 591-592).

Recently, to overcome the income discarding limitation, the HDI report started to compare the national income per capita's rank with the HDI's rank for each country. This improvement gives the analysis of the HDI clearer view to study the performance of an economy.

1.6. Macroeconomic Indicators

This section lists various macroeconomic indicators which contribute to the calculation of the economic development indicators. One of the main macroeconomic indicators is price level analysis. Price level indicator represents the average level of prices in an economy at a given time. Moreover, price level is affected by factors like unemployment, interest rates and a country's economic growth (Becsi, 1994:27-39). Economic environment factors affect price levels of goods and services, which have an impact on consumers' expectations of price levels.

Further, Becsi (1994: 27-39) highlighted that price levels have an impact on economic development. He pointed out how crucial it is to maintain stable price levels especially in turbulent economic environments. It is noteworthy that indicators such as interest rates, unemployment rates, inflation, and GDP growth are essential in maintaining stable price levels. Exposure to price levels may contribute to the consumers' welfare. Better understanding of price levels could arm marketers and policymakers with tools to enhance the society' welfare.

Additionally, measurements of price levels involve the use of consumer price index (CPI) and producer price index (PPI). The use of implicit price deflator for GDP is a better indicator of the price rank in financial prices as it shows shocks at a wider variety. On one hand, CPI considers the basket of goods consumed and paid for by urban individuals (Becsi, 1994:27-39). On the other hand, CPI takes into consideration the consumption of imported goods while the GDP deflators deal with locally produced products. PPI measures prices that producers charge for products used to make other goods like materials or finished goods.

Another important macroeconomic indicator is inflation rate. Inflation illustrates the continuous rise in prices of the same goods and services within a period. Higher rates of inflation refer to an exhausted economy, whereas controlled levels of inflation mark a boomed economy (Mankiw, 2013:101). Thus, it is helpful to study the inflation indicator with other indicators to have a more complete picture. Besides, inflation diminishes consumers' purchasing power and creates significant socio-economic and political consequences, (Smith, 2013:3). High rates of inflation may undermine and interfere with a country's social, economic, and political structure. Continuous inflation causes frustrations to millions of citizens who struggle with rising prices that they cannot control. Inflation also raises the cost of borrowing which hits investment (Mankiw, 2013:101-102). High and

increasing inflation rates affect public deficits as the governing bodies are not able to issue debt. According to Fertig (1975), inflation undermines the part system by encouraging demagoguery. Inflation promotes a political environment which opposes the public demand and undermines citizen's political rights.

Targeted rate of inflation is important to hold the aggregate demand at healthy levels. However, deflation may significantly harm the economy by lowering consumers' spending and lowering the aggregate demand growth. For example, when prices drop, consumers expect that prices will fall in the future. Therefore, they may decide to delay their purchases for that reason. A controlled inflation rate reduces the real value of debt and allows prices to adjust and goods to attain their real price. Moreover, it allows relative wages to adjust. On the other hand, moderate inflation rates help the economic growth and may mark that the economy as healthy (Mankiw, 2013:117-120).

Further key macroeconomic indicator is unemployment rate. The unemployment level is the percentage of the unemployed workforce at a given time to total labor force. Unemployment rates help understand the overall present performance of an economy (Mankiw, 2013:178-179). It provides a measure of labor supply, labor input, a structure of unemployment, and the degree to which the available resources are being used. Unemployment rate helps in human resources development planning and policy formulation.

Unemployment rates have severe effects on economic development. High and steady unemployment rates lead to negative impacts on the long-term development of an economy. Additionally, unemployment leads to resources wastage, generation of redistributive pressures and distortions, higher poverty, reduced labor mobility, and leads to social unrest and conflicts (Mankiw, 2013:200).

Lastly, a vital macroeconomic indicator is the government expenditure. An increase in government expenditure would increase the aggregate demand in the economy. This increase in aggregate demand would lead to growing output and employment (Mankiw, 2013:313-314). Furthermore, Wu et al. (2010:804) indicate that government expenditures are helpful to economic output despite of how government size and economic growth are measured. Their results suggest that government expenditure caused economic growth in the short and long terms (Loizides and Vamvoukas, 2005). Thus, studying government intervention through its expenditures could explain the economic growth in a specific country.

1.7. The Economic Development Indicators Summary

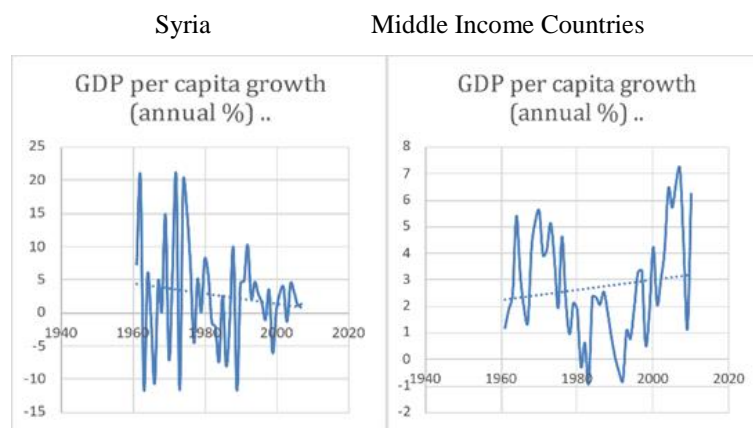
The main approaches that have been used to indicate economic development in a specific economy or period are the GDP growth rate, real GDP per capita growth rate, human capital development, macroeconomic indicators and citizens' well-being. The economic expansion discussion is generally perceived to be an expression of various views. Moreover, to judge the economy's performance, various indicators should be reviewed to obtain an in-depth analysis. This analysis supports decisions' making as well as setting out crucial policies to develop strong short-term and long-term plans.

2. REVIEWING THE ECONOMIC DEVELOPMENT IN SYRIA BEFORE THE CONFLICT

In January 2011, Syrian president Bashar Assad answered in an interview with The Wall Street Journal that he did not expect Syrians to join the public protests which were sweeping through the Arab World at the time. He admitted that there had been economic difficulties for many Syrians and that steps towards political reforms had been hesitant and indecisive. However, few weeks after the interview, the protests started to spread, and Assad was in trouble. In reality, long-standing political and economic problems drove the country towards instability. When Assad came into power in 2000, there has been a small political shift towards greater political participation in the country. Nevertheless, this shift was quickly inverted, and Assad returned to the authoritarian policy of his father. Economically speaking, although Assad was meant to lead the country to liberalization, his policies mainly helped to empower a network of associate capitalists who are loyal to the administration. Indeed, two main factors played significant role in spreading the protests. The first factor is the lack of political freedom while the second is the miserable economic conditions symbolized in high unemployment rates, poverty and corruption (Cohen 2016: 9-12).

This section proceeds by reviewing and exploring data from the World Bank database better to understand the economic performance in Syria before the conflict. Also, the following section paves the way to answering whether the economic performance before the conflict could predict the conflict. To the end of answering this paper's question, cross country comparison is carried out in section 3.4. Moreover, GDP per capita growth (annual %), Government Expenditure (% of GDP), Inflation, Consumer Price Index (annual %), Unemployment (% of total labor force), and Human Development Index (HDI) are used to analyze the economic development situation in Syria before the conflict. In addition, all statistics have been benchmarked against the middle-income countries according to "World Bank" classification* in which Syria is classified. This analysis has been performed for the period between 1960 and 2010. Lastly, the last part will summarize the governance situation in Syria before the conflict to assess the role of administration in the economic performance as presented in the analysis.

2.1. Syria's GDP Per Capita Growth Rate Analysis

Source: World Development Indicators

Figure 1: GDP per capita annual growth before 2010

*The middle-income countries are defined as: The world's Middle-Income Countries (MICs), which are defined as having a per capita gross national income of US\$1,026 to \$12,475 (2011) are a diverse group by size, population, and income level. Middle income countries are home to 75% of the world's population and 62% of the world's poor. See: <https://www.worldbank.org/en/country/mic/overview> .

Figure 1 depicts that the annual growth of the GDP per capita in Syria trends downwards in the period before 2010 while it seems trending upwards in the middle-income countries for the same period. Moreover, the GDP annual growth in Syria is highly fluctuating in comparison with the middle-income countries. As mentioned earlier, the decrease in Syria's GDP per capita maybe noted as a fall back in the country's wealth which is reflected on the citizens situation. Also, the GDP per capita describes the country's economic productivity, which means that the cost of gaining income outweighs the outcome for this period. It, also, may reflect the shrinking of domestic income taking into account the increase in Syria's population.

To reach more robust analysis, this study will further explore the possible reasons behind the growth of GDP per capita trend over years. According to official government data, GDP growth averaged around 2.46% during 1992-2006. This was close to the population growth of 2.45% on average over the same period. Therefore, the two averages suggest no real growth per capita (Marzouk, 2013: 39-40). Moreover, the rate of economic growth rather declined from an average of 8.5% during the period 1990-1996 to an average of 2.9% between 1997 and 2004 (Khaddam, 2013: 74).

On a sectoral growth level, there was a considerable growth in the services sector whereas the contribution of the production sector declined significantly. For instance, the contribution of the production sector was at 48.1% in 1992 before falling to 40.6% in 2010 (Marzouk, 2013: 39-40). This highlights that the structure of the Syrian economy is heading towards being an economy that is not based on knowledge, technical production and knowledge transfer. Nevertheless, while the growth in contribution of the services sector was only 5% between 1990 and 1996, it was 30% for the period 1997-2004. Besides, the industrial sector's contribution growth was 31% for the period 1990-1996 compared to -16% for the period between 1997 and 2004 (Khaddam, 2013: 75). This implies that the downward trend in GDP per capita growth may be attributed to the decrease in contribution of high value-added sectors. Still, this finding may become crystal clear after reviewing the private investment.

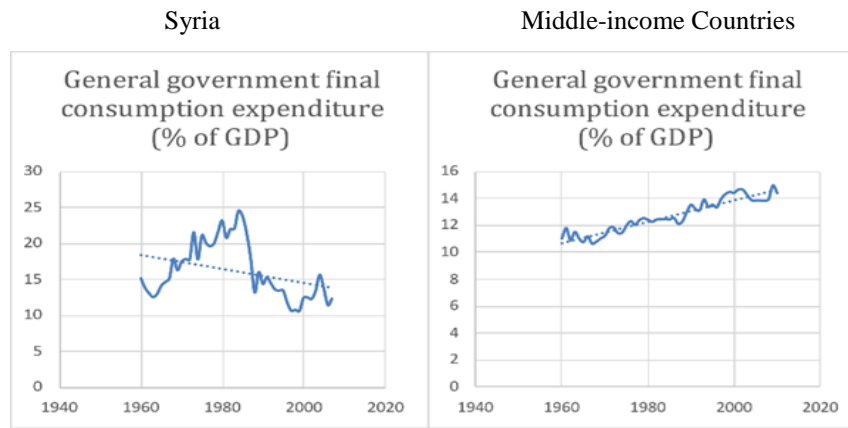
Additionally, the private investment was also trending to decline before the conflict. For instance, the investment's share of GDP was at 28% in 1980 and then dropped to 19% in 1991. After that, it fluctuated in the range of 17-22% for the period 2000-2010. This shows the instability and uncertainty of the investment environment as well as the lack of investors' optimistic expectations to invest in Syria (Marzouk, 2013: 41). Furthermore, the tax evasion wasted about 40% of the GDP in 2002, which translates into approximately \$ 21 billion. Although the private sector constitution is about 60% of all economic activities, its contribution in taxable income was only 15%. Besides, a high volume of savings had been lost due to the weak banking sector in Syria (Khaddam, 2013: 83).

Finally, the drop in GDP per capita describes the low level of the country's economic productivity. To clarify, reviewing the Syrian Economy Competitiveness Report issued in 2007 in cooperation with an official Syrian body, Syria was ranked 80th out of 131 countries. The report underlined 56 points of weaknesses for Syria. For instance, the waste of public funds, lack of government transparency, weak monitoring and accountability systems, spending on education, high inflation rate, low quality of the educational system, low quality of management colleges and schools, availability of training and research locally, the impact of foreign investment legislation, weak role of investment, the lack of procedures for establishing projects, the burden of customs procedures, high rate of brain immigration, the low level of investor protection, the weak technological utilization of local companies, the low quality of scientific research institutes, a tiny portion spending on scientific research, the weak creativity, the resistance to the delegation behavior, and others were the most

critical points which are hitting the growth of GDP in Syria (Khaddam, 2013: 84-92). Moreover, the institutional weakness in managing the economic performance is reflected in weakness in productivity. For example, during the period from 1963 to 2010, the productivity of the Syrian worker did not exceed 75%, despite the tremendous development in the world. This explains the very poor growth in capital accumulation, underemployment and waste in resources. Further, corruption and mismanagement of economic resources were also reflected in the size of the losses incurred by the public sector in a government report issued in 2008, which were estimated at about \$ 8 billion (Saifan, 2013: 117-119).

2.2. Syria's Government Expenditure Analysis

Figure 2 below presents the government expenditures which supposedly aimed at supporting the aggregate demand to generate economic growth in the short run.

Source: World Development Indicators

Figure 2: General Government Final Consumption Expenditure (% of GDP)

Examining Figure 2 reveals that although there was an increase in the rate of government expenditure before 2000, these expenditures started to decrease again from 2004 to 2010. Moreover, the government final consumption rate trends to decrease after 1984 particularly.

At the beginning of sixties in the last century, the Syrian government's contribution to the GDP increased to 70% in 1970 in comparison to only 30% in 1963. After Hafez al-Assad came into power, he was convinced of the important role of the private sector to achieve economic growth. However, this conviction was associated with a fear from fueling the desire of capitalist class in more power. Consequently, he worked to expand the contribution of the private sector in a controlled and planned manner. It allowed a new class of businessmen to create wealth in close alliance with power. This could be illustrated by the fact that the private sector's contribution in the GDP was only 30% at the beginning of his presidency and then reached the level of 37% after 10 years. According to official statistics, the private sector employed 70% of the workforce in Syria by the end of 1980s. At the end of 1990s, the private sector's contribution in GDP rose to 60%, and the government's contribution in GDP declined from 70% at the end of 1960s to 40% at the end of Hafez al-Assad's rule. There was a little progress in some government policies after 2000. Yet, government expenditures returned to decline again after 2004, and the private sector's share of GDP reached 70% again (Saifan: 97-114).

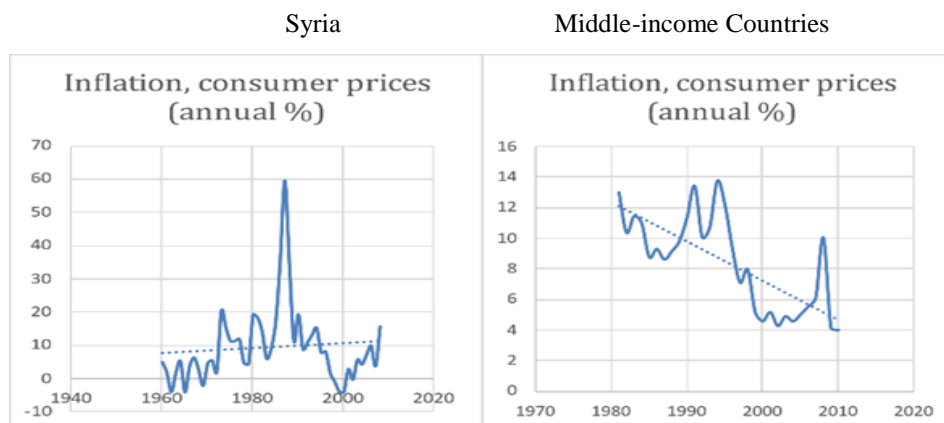
Arguably, expanding the involvement of private sector in the economic recovery should be reflected in the economic indicators. However, the tax evasion, government

corruption and the alliance of businessmen with authority have all contributed to bad economic performance. For instance, the overall poverty rate in Syria increased to 33.6% in 2007 from 30% in 2004. Also, the share of wages in the GDP decreased from 40.5% to 33% during the 2004-2007 era. This means that the income distribution was shifted from the middle class to the wealthy class in the country. Another example would be the official Household Income and Expenditure Survey carried out in 2009. The survey showed that the average household expenditures are approximately 30 thousand Syrian pounds, while the average of wages was only 9 thousand. Besides, more than 68% of Syrian families spend less than 30,000 Syrian pounds a month. The Syrians were using external transfers and asset sales to coexist with their poor living conditions (Marzouk, 2013: 54-56).

Likewise, the collapse in government expenditure was reflected in declining health services. Health services used to be provided to citizens for free. However, that service has deteriorated with the decline in provisions allocated to health services in the budget. Consequently, citizens have suffered from the higher burden of healthcare costs in general, needless to mention the poor service in public hospitals. The introduction of certain laws has made it more difficult for Syrian families from the middle-class or below. An example of these laws is the law which cancelled health insurance for government sector employees' families. As a result, more Syrian citizens faced more shrinkage in benefits, the thing that weakened the standards of living in general (Marzouq, 2013: 49-52).

2.3. Syria's Inflation Rates Analysis

To analyze the economic development in Syria, studying the inflation rate discloses very useful information. To this end, Figure 3 presents the inflation rate trends for the period of before the last Syrian crisis in 2011. Figure 3, also, benchmarks inflation rates in Syria against the middle-income countries level. Figure 3 shows that the rate of inflation is fluctuating but tends to steadily increase most of the time. Inflation rates had lots of deviations in some periods such as 1973, (1980-1981), (1985-1987), 1990 and (2006-2008). These years mark a very unusual times for the Syrian nation. In comparison with the middle-income countries, it can be inferred that the inflation rate in these countries trends to decrease from (13-11%) to moderate level in (3-5%). This marks Syria amongst the highest inflated economies within the middle-income countries.

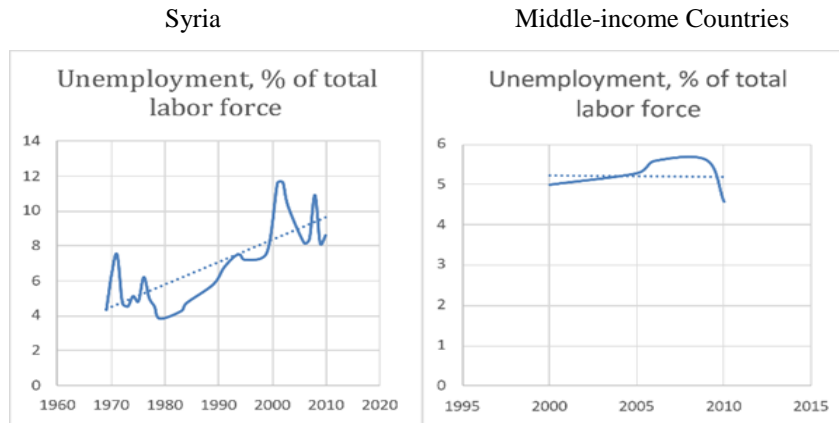

Source: World Development Indicators

Figure 3: Inflation Consumer Prices (Annual %)

2.4. Syria's Unemployment Analysis

Put differently, by analyzing the unemployment figures for the same period, Figure 4 clearly highlights that the unemployment rates in Syria were increasing especially after 1980. The rate of unemployment for the period of (1980-2000) was in the range between 4-7%. Then, it was 7-11% after 2000. Remarkably, contrary to what Figure 4 indicated for Syria, it showed that the unemployment rate in the middle-income countries trended to decrease. The average unemployment rate for those countries was at the range of 3-5%.

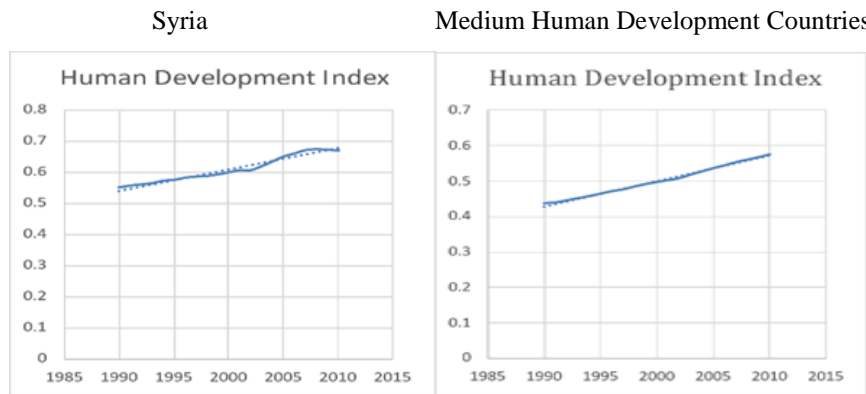
Source: World Development Indicators

Figure 4: Unemployment, % of Total Labor Force

The low level of economic growth along with continuous population growth, led to a rise in unemployment over years. The Syrian economy was incapable of creating job opportunities due to many structural defects and the absence of an effective economic plan. Although official labor surveys may not be accurate due to the growth of the unofficial sector which in turn account for about 39.2% of the labor force in 2001. The unemployment figures showed a significantly higher upward trend. In addition, the high rate of the labor force migration to the population is an indication of the inability of the economy to create job opportunities for more members of the workforce. This was reflected in the increase in the percentage of migration among Syrians from an average of 3.4% of the total population in the early 1990s to an average of 10.2% between 2000 and 2005 (Marzouq, 2013: 52-54).

2.5. Syria's Human Development Index Analysis

Finally, Figure 5 depicts that the human development index in Syria is stable during the studied period. Also, we could consider this stability in main two period, from 1990 to 2000 and after 2000. It is worthy to note that the HDI level in Syria started to pick momentum in the year 2003-2004 and then overturned immediately after that. Syria has been classified in the medium human development group of countries according to HDI.

Source: UNDP

Figure 5: Human Development Index

In fact, the illiteracy rate in Syria increased from 15.9% in 2005 to 16.9% in 2009. In addition, the schooling rate decreased from 4% to 1% during the mid-1980s and 2000. All this was reflected in the human capital growth rate which changed from an average of 5% during the first half of 1980s in the last century to 3.8% during the second half of 1980s. Then, it was at 2.1% during the first half of the 1990s. It continued its decline journey not only to reach 0.7% between 1995 and 2005, but also to plummet again to 0.2% until the year 2010. These figures may be supported by the increase in poverty rates in Syria during the aforementioned period and the deterioration in job creation indicator as well. Another example of the drop in human capital growth rate is the average age of marriage among girls. This average age has increased to 25.3 years, which may describe the difficulties faced by society members to enter into marriage in general (Marzouq, 2013: 47-48).

On the higher education level, it was clear that the number of students wanting to study is greater than the absorptive capacity of the universities in the country. This is evidenced by the tough prerequisites imposed by universities on students who want to study at the universities. Accordingly, the authorities gave a green light to open new private universities, which absorbed only 5% of the total number of interested students. It is noteworthy to emphasize that this 5% determines the ability of a small fraction of the population to bear the burdens of private education. Consequently, HDI level in Syria indicates the poor quality of education and its failure to keep pace with competition in the labor market. This has forced the newly opened banks in Syria to bring in their technical employees from outside Syria (Marzouq, 2013: 49).

2.6. Summary of Syria's Economic Development

The above analysis goes in line with the other historical analyses of Syria's economy in the literature. Syria's economic development over the years could be summarized in the following section. Syria's economy showed relatively high growth levels in the 1960s and 1970s. Through the 1980s, Syrian economic growth was diminishing. This diminishing economy is accompanied with the same old economic policies in the previous period. In addition, the aforementioned economic policies have led to the expansion of corruption. They, also, have set more pressure from the government to undermine the citizens' political rights under the control of Assad's Father. After that, in 1990s the economic situation has improved due to better oil revenues. Besides, there was a trend to liberalize the country to rescue the economy from dropping further, needless to mention the problematic conditions of 80s. The economy improved in 1990s, particularly, in the first half of this decade.

At the beginning of the new millennium, the country's elites hoped that the new president could bring some openness to the economy and, therefore, to the country. However, over the years, the reforming actions took an ostensible form and were emptied of meaning by the influence of a group of capitalists allied with the administration (Cohen, 2016: 13-16). Moreover, poverty and biased regional development rose severely in the second half of the 2000s. Rural poverty signs were higher than urban. Also, the rural communities did not benefit from the economic reformations while the agriculture sector was affected by a multi-year drought. At the same time, the population growth and employment opportunities did not grow in parallel. For instance, the unemployment rate was highest among the age group 15–24 levelled at 22% percent in 2006 (Gobat and Kostial, 2016: 3-6).

During earlier periods of Assad's father control, Syrians had initiated many social movements in 1980-1982 which were paralyzed with the authority's socio-economic behavior (Britannica, 2020). However, the last conflict in 2011 was the most influential. This acuteness may be due to the booming waves of protests in neighboring Arab countries and improved communication means.

CONCLUSIONS

This paper explores whether the economic indicators were able to predict the last conflict in Syria in 2011. The analysis in this work examines the economic development indicators and the available data about Syria from the World Development Indicators dataset. The investigation of the available data suggests that the indicators of economic development in Syria could help in predicting the social disturbances. Specifically, the GDP per capita was steepening over the study period. This fall back in the country's wealth explains the country's economic productivity decrease over time. The GDP growth was outweighed by the population growth which points to no real growth per capita. Furthermore, the contribution of the production sector in the GDP dropped dramatically between 1992 and 2010. The deterioration in the Syrian economy could be attributed to the shrinkage in the contribution of high value-added sectors. Likewise, the tax evasion in the private sector, which accounts to 60% of all economic activities in Syria, and the government corruption have exhausted the Syrian economy.

Additionally, the uncertainty of the investment environment may interpret the diminishing investment's share of GDP for the period 2000-2010 compared to 1980. Demotivated investors have chosen not to invest in Syria due to lack of transparency and corruption. Moreover, the percentage of government expenditure from GDP slipped in Syria to a very alarming levels during the studied period. This emphasizes that the role of the Syrian government in generating income was very reluctant before the conflict. This finding is backed up by the fact that, after 2004, the private sector's contribution in the GDP plunged more than 130% since 1970. As a result, more Syrian citizens faced more fade in benefits, which paved the way to a much higher poverty rate leveled at 33% in 2007.

Nonetheless, inflation and unemployment rates were not at healthy levels, where inflation exceeded 10% on average while unemployment shoot up to 11% during the studied period. On the other hand, employment and price stability play a significant role in sustainable development, economic growth and social cohesion. The high unemployment rate may be responsible for the sharp increase in the average migration of the total population between 2000 and 2005. Finally, the HDI index seems to have worsen or at least did not improve. This in itself as well as the drop in the illiteracy rate, which reached to 16.9% in 2009, recommends that the country is progressing negatively in terms of development. The

human capital growth rate lost grounds in 2010 with a decline of more than 2500% since 1980. Therefore, this clearly suggests that there are no government plans whatsoever to improve Syria's human resources during the analyzed period. That conclusion could also be extended to all other indicators as well.

To summarize, the economic indicators studied in this paper were all worrying. Typically, the public seemed to be under extreme economic pressure to the extent that they may participate in any movement which may help releasing that pressure. These findings support that the economic development indicator were at alarming levels before 2011, which paved the way to the 2011's conflict in Syria. Furthermore, this study's findings endorse that it is vitally important for policymakers in any country to follow up the economic development indicators to set an effective development plan in their countries which will in turn enhance stability and economic welfare of their societies. Besides, this study highlights the role economic movements could play in peacebuilding in any country which had fallen into a conflict. In other words, economic and political welfare could be the sought-after key to resolve any potential or current conflict. Finally, the role of political rights and civil liberties in helping policymakers to set more sustainable economic development plans is an issue to be further examined in future research.

REFERENCES

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2013). *Why Nations Fall: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Profile Books LTD, 529 Page.
- Aitken, A. (2019). Measuring Welfare Beyond GDP, *National Institute Economic Review*, 249(1), R3-R16.
- Anand S. & Sen A. (2000). The Income Component of the Human Development Index, *Journal of Human Development*, 1(1), 83-106, DOI:10.1080/14649880050008782.
- Becsi, Z (1994). Indicators of the General Price Level and Inflation, *Federal Reserve Bank of Dallas Economic Review*, 27-39.
- Berber M. (2015). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, *DERYA Kitabevi*: Trabzon.
- Bhargava, A., Jamison, T. D., Lau, L. & Murray, C. (2001). Modeling the Effects of Health on Economic Growth, *Journal of Health Economics*, 20(3), 423-440.
- Bhargava, A. (2001). Nutrition, Health, and Economic Development: Some Policy Priorities, *Food and Nutrition Bulletin*, 22(2), 173-177.
- Bloom, D. E., Canning, D. & Sevilla, M. (2004). The effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach, *World Development*, 32(1), 1-13.
- Bobkov, V. N. & Veredyuk, O. V. (2013). Impact of Employment Instability on Socio-economic Position of Employees, *The Economy of Region*, 35-43, doi:10.17059/2013-4-3.
- Brueckner, M., Dabla-Norris, E. & Gradstein, M. (2014). National Income and its Distribution. *IMF Working Papers*.
- Byrd, M. W., (2011). Education, Economic Growth, and Social Stability: Why the Three Are Inseparable, *The Hidden crisis: armed conflict and education; EFA global monitoring report*, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000190743> .
- Cohen E. (2016). From Arab Spring to Economic Winter – Examination of the Relationship Between Politics and Economics as Evident in the Syrian Civil War During 2011-2015, *Journal of International Studies*, 9(1), 9-26, DOI: 10.14254/2071-8330.2016/9-1/1.
- Council of Economic Advisers Issue Brief. (2015). A Better Measure of Economic Growth: Gross Domestic Output (GDO).

- Cravino, J. & Haltenhof, S. E. (2017). Real Exchange Rates, Income Per Capita, and Sectoral Input Shares, (No. w23705), *National Bureau of Economic Research*.
- Delalibera, B.R. & Ferreira, P.C. (2019). Early Childhood Education and Economic Growth. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 98, 82-104.
- Fayzi, S., Naderkhani, Z. & Zolfaghari, A. (2015). An Analysis of Social Stability and Its Determining Factors among Rural Women in Iran, *Quest Journals, Journal of Research in Humanities and Social Science*, 3(5), 1-8, ISSN(Online): 2321-9467.
- Fertig, L. (1975). The Political Costs of Price Inflation, *Foundation for Economic Education*, <https://fee.org/articles/the-political-costs-of-price-inflation/> (Accessed Date: 14.12.2020).
- German, D. & Latkin, C.A. (2012). Social Stability and Health: Exploring Multidimensional Social Disadvantage. *Journal of Urban Health*, 89(1), 19-35.
- Gobat, J. & Kostial, K. (2016). Syria's Conflict Economy. *IMF Working Papers*, 16(123).
- Ivic, M. (2015). Economic Growth and Development. *Journal of Process Management – New Technologies International*, 3(1), 55-62.
- Khaddam, M. (2013). The economic basis of the Syrian crisis, The Revolution's Background: Syrian Studies, *Arab Center for Research & Policy Studies*, Arabic Edition, pp 71-94.
- Liu, A. (2016). Why Economic Development Matters? *Brookings*, <https://www.brookings.edu/blog/the-avenue/2016/03/07/why-economic-development-matters/> (Accessed date:18.11.2020).
- Loizides, J. & Vamvoukas, G. (2005). Government Expenditure and Economic Growth: Evidence from Trivariate Causality Testing. *Journal of Applied Economics*, 8(1), 125-152, DOI: 10.1080/15140326.2005.12040621.
- Mankiw, N.G (2013). Macroeconomics. *Worth Publishers*, Eighth Edition.
- Marzouk S. (2013). Lost Development in Syria, The Revolution's Background: Syrian Studies. *Arab Center for Research & Policy Studies*, Arabic Edition, 35-70.
- Nafziger, E. W. (2006). Economic Development, Cambridge, England: *Cambridge University Press*.
- Nolan, B., Roser, M. & Thewissen, S. (2016). GDP Per Capita Versus Median Household Income: What Gives Rise to Divergence Over Time? *LIS Working Paper Series*.
- Noorbakhsh F. (1998). The Human Development Index: Some Technical Issues and Alternative Indices, *Journal of International Development J. Int. Dev.* 10, 589-605.
- Saifan, S. (2013). Income Distribution Policies and Their Role in the Social Explosion in Syria, The Revolution's Background: Syrian Studies. *Arab Center for Research & Policy Studies*, Arabic Edition, 95-146.
- Smith K. (2001). Comparing Economic Performance in the Presence of Diversity, *Science and Public Policy*, 28(4), 267–276.
- Smith, Todd (2013). Food Price Spikes and Social Unrest in Africa, *Climate Change and African Political Stability Program*, https://www.files.ethz.ch/isn/165516/researchbrief%20no%2011_final.pdf (Access date: 10.01.2021).
- Son H. (2009). A Cross-Country Analysis of Achievements and Inequities in Economic Growth and Standards of Living, *ADB Economics, Working Paper Series*, No 159.
- Stiglitz, J. (2017). Income Inequality and Social, Economic, and Political Instability, *World Government Summit*, Dubai, Feb 13, 2017.
- Stockhammer, E., Hochreiter, H. & Steiner, K. (1997). The index of Sustainable Economic Welfare (ISEW) as an Alternative to GDP in Measuring Economic Welfare: The Results of the Austrian (revised) ISEW Calculation 1955-1992". *Ecological Economics*, 21, 19-34.

- Stockwell E. (1960). The Measurement of Economic Development, *Economic Development and Cultural Change*, Volume 8, Number 4, Part 1.
- Tabassam, A.H., Hashmi, S.H. & Rehman, F.U. (2016). Nexus Between Political Instability and Economic Growth in Pakistan, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230, 325-334.
- Tsertseil, J.S., Kookueva, V.V. & Laptev, S.V. (2017). Assessment of the Relationship Between Economic Growth and Investment in Higher Education. *Journal of Economic & Management Perspectives*, 11(4), 305-311.
- UNDP (United Nation Development Program) (2020), <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> , (Access date: 12.12.2020).
- World Development Indicator, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators?savedlg=1&l=en#> (Access Date: 12.12.2020).
- Wu, S.Y., Tang, J.H & Lin, E.S. (2010). The Impact of Government Expenditure on Economic Growth: How Sensitive to the Level of Development? *Journal of Policy Modeling*, 32(6), 804-817, ISSN 0161-8938, <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2010.05.011>

TÜRKİYE İLE IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ ARASINDA ENERJİ İLİŞKİLERİ¹

Zülfü DAĞDEVİREN²

Öz

Bu çalışmada, Türkiye- Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) arasında enerji ilişkilerinin 2005 yılından günümüze kadar tarihsel gelişimi ve günümüzde enerji ilişkilerinin yeniden inşası, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel iş birliği kuramları çerçevesinde analiz edilmiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye-İKBY ilişkileri yalnızca enerji bağlamında ele alınmıştır. Elde edilen bulgular şunlardır; İKBY 2005'te anayasal haklara sahip resmi bir federe birim statüsüne kavuşmuştur. İKB'deki zengin enerji kaynakları devletlerin bölgeye ilgisini artırmıştır. 2008 yılından itibaren İKBY ile yaşanan politik yumuşama ile taraflar, ekonomik ilişkilere yoğunlaşmıştır. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerinde temel dinamik haline gelmiştir. Enerji ilişkilerinin iş birliği temelinde yeniden inşa edilmesinin tarafların avantajına olacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Enerji İlişkileri

Jel Sınıflandırılması: F50, F52, F59

ENERGY RELATIONS BETWEEN TURKEY AND KURDISH REGIONAL GOVERNMENT OF IRAQ

Abstract

In this study, the historical development of energy relations between Turkey- Kurdish Regional Government of Iraq (KRG) of energy from 2005 to the present day and reconstruction of energy relations at the present time, have been analyzed in the framework of interdependence and regional cooperation theories. Unlike other studies, in this study, Turkey-KRG relations were handled only in the energy context. The findings obtained as a result of the study; The KRG has gained the status of an official federated unit with constitutional rights in 2005. The rich energy resources in the Kurdish Region of Iraq (KR) have increased the interest of states in the region. With the political softening which have been experienced with KRG since 2008, the parties have focused on energy relations. Especially, the energy issues as a new parameter that engages in relations have become a key dynamic point in the relations of Turkey, an energy importing country, with KRG. It was evaluated that the Reconstructing of energy relations on the basis of cooperation would be to the advantage of the both sides.

Keywords: Turkey, Kurdish Regional Government of Iraq, Energy Relations

Jel Classification: F50, F52, F59

¹ Bu çalışma, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanan Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Politikası: Devlet-Hükümet ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Analiz başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., zulfudagdeviren@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5145-6097>

Atıf/To Cite: Dağdeviren, Z. (2021). Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Arasında Enerji İlişkileri, *Journal of Economics and Research*, 2(2), 17-33.

GİRİŞ

Enerji tüketimi ile sürdürülebilir ekonomik büyüme arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Türkiye, hızlı kalkınmasına paralel olarak dünyada enerji tüketimi en hızlı artan ülkeler arasında yer almaktadır. Fakat Türkiye enerji kaynakları yönünden kendine yeterli bir ülke değildir ve enerjiye olan talep artışı nedeniyle dışa bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Bölgede enerji sektörünün yeni aktörü olan IKBY*, yakın zamanda keşfettiği petrol ve gaz rezervleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye'nin temel enerji politikası; alternatif kaynaklardan makul fiyatlara kesintisiz sürekli ve güvenli enerji akışı sağlamak amacıyla enerji tedarik ettiği ülkelerin sayısını arttırmaktır. Türkiye'nin bir diğer temel hedefi ise enerji merkezi olmaktır. IKBY'nin temel enerji politikası; Irak merkezi yönetimine karşı güçlü bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bu sayede siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. Türkiye ve IKBY arasında enerji ilişkileri bu çerçevede şekillenmiştir.

Geleceği tahmin etmenin en iyi yolu, onu inşa etmektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye-IKBY enerji ilişkilerini analiz ederek bölgenin bu günkü ana meselelerinden birinin çözümüne mütevazı bir katkı sağlamak için günümüze ve geleceğe dair ipuçları tespit etmek, konuya ilgi duyanlara özgün bir perspektif sunmak, literatüre ve bu konuda yürütülecek çalışmalara katkı sağlamaktır.

Makalenin araştırma soruları şunlardır; Türkiye ve IKBY'nin enerji profilleri nedir? Türkiye ve IKBY arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisini oluşturan faktörler nelerdir? Türkiye'nin enerji merkezi olma ve IKBY'nin enerjisini uluslararası pazarlara ulaştırma amacı taraflar arasında iş birliğini sağlamış mıdır? Türkiye ve IKBY enerji ilişkisi bağlamında, Irak İç hukuku ve Uluslararası Hukuk açısından bir engel var mı?

Literatür ve arşiv çalışmaları incelendiğinde Türkiye-IKBY arasında siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkileri inceleyen birçok çalışma tespit edilmiştir. Enerji, ulusal ve uluslararası alanda tartışılan güncel bir konu olması nedeniyle, diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye-IKBY ilişkileri yalnızca enerji bağlamında ele alınmış ve güncel kaynak ve verilerin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Enerji, bölgesel iş birliğini artırma potansiyeli nedeniyle aktörler arasında karşılıklı bağımlılığı oluşturan çok sayıda faktörü barındırmaktadır. Bu nedenle aşağıda bölgesel iş birliği ve karşılıklı bağımlılık kuramlarının temel varsayımları incelenmiş ve sonucunda Türkiye-IKBY enerji ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık ve bölgesel iş birliği kuramsal çerçevesinde analiz edilmesi uygun görülmüştür.

Bölgesel İş Birliği Kuramının Temel Varsayımları; Dünyanın çeşitli coğrafyalarında bulunan, bölgesel güçler kalkınmalarını hızlandırmak için çeşitli iş birliği modellerini uygulamaktadırlar. Aktörlerin farklı rejimlere sahip olmaları bu iş birliğine engel olmamıştır. İş birliği çerçevesinde taraflar, ticaret anlaşmaları ile enerji dahil farklı konularda ortak stratejiler geliştirmiştir (Keohane, 2002: 27-29). Kuramın başlıca savunucuları; Ernst Haas, Philippe Schmitter, Leon Lindberg, Joseph S. Nye, Robert O. Keohane ve Lawrence Scheineman, Amitai Etzioni'dir. İş birliği kavramı uluslararası ilişkiler disiplininde, aktörlerin birbirleriyle uyum içinde, ortak politikalar geliştirerek uygulaması olarak tanımlanabilir. İş birliğinin amacı; taraflara çıkar sağlamak, muhafaza edilen bir barış inşa etmek ve güçlü ekonomik kapasiteye ulaşmaktır. Bölgesel iş birliğinin

*Uluslararası hukuk uyarınca, tanımlama hususu, Birleşmiş Milletler ve Irak makamlarınca belirlenmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 2003'te, Irak'ı egemen bir devlet ilan etmiştir. 15 Ekim 2005 tarihli Irak Anayasası'nın 117. maddesinde bölge "Kürdistan Bölgesi" olarak tanımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde (<http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-erbil-i-ziyareti-10-06-2019.en.mfa>) bölgenin adı, Irak Kürt Bölgesi (IKB), yönetimin adı ise Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın tanımlaması tercih edilmiştir.

temelini, bir alanda başlayan iş birliği sonucunda elde edilen faydanın ve avantajların diğer alanlara da aynı tecrübeyi teşvik etmesi anlamında özetlenen ve iş birliğinin dinamiği olan yayılma (spill-over) beklentisi oluşturur (Haas, 1964: 30-39). Taraflar iş birliği sonucunda elde edilen faydaları gördüklerinde bu iş birliğinin daha fazla alana yayılmasını destekleyeceklerdir. Süreç sonunda, menfaatlerin ulusal olmakla beraber, bölgesel olduğu da görülmeye başlanacaktır. Bölgesel iş birliği, benzer normlar üzerinden uygulanan politikalarla günümüzde etkinliğini artırmış ve bunun sonucunda taraflar arasında karşılıklı bağımlılık olgusunu oluşturmuştur.

Karşılıklı Bağımlılık Kuramının Temel Varsayımları; Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye 1977'de yayımladıkları *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık (Power and Interdependence)* kitabında kuramsal çerçevesi çizilen "karşılıklı bağımlılık" teorisi 1990'lı yıllarda küreselleşme ile daha fazla güçlenmiştir. Karşılıklı bağımlılık; bir aktörün ötekinin egemenliği altında kalması ve dış politikasının ötekince belirlendiği tek yönlü bir iletişimi tanımlayan bağımlılığın aksine, taraflar arasındaki enerji, ekonomi, toplumsal ve güvenlik gibi ilişkilerde ortaya çıkan karşılıklı etkileşim olarak tanımlanabilir (Dalar, 2015: 50). Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme ile her devletin dış politikasını belirleyen faaliyetler ve birbirlerine olan ihtiyaçları belirgin biçimde artmıştır. Bu durum uluslararası sistemin aktörlerini, dış politikalarını değişen bu dinamiklere uygun olarak yeniden şekillendirmeye yönlendirmiştir. Bu süreçte iş birliği ve karşılıklı bağımlılık birbirini desteklemiştir (Keohane ve Nye, 2001: 20-21). Karşılıklı bağımlılık teorisi, genellikle devletlerarası ilişkileri açıklamasına rağmen, Nye ve Keohane dâhil çoğu teorisyen, küreselleşme ile devlet dışı aktörlerin, uluslararası sisteme dâhil olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle çalışmada, IKBY devlet dışı bir aktör olarak kabul edilmiştir. Günümüzde yapılan analizlerde, gelişmekte olan karşılıklı bağımlılık koşulları, küreselleşmeye bağlı olarak daha da yaygınlaşarak devam edeceği ileri sürülebilir. Çünkü kısa vadede değişmeyeceği öngörülen eğilimler, bu öngörüğü güçlendirmektedir.

Bu kapsamda Türkiye ve IKBY'nin petrol ve doğalgaz üretim ve tüketim oranları, enerji jeopolitiğindeki konumları ve enerji ilişkilerinin dış politikalarındaki önemi incelenmiştir. Fakat bu iş birliğinin gelişmesi tarafların kendi kararlarıyla beraber, iş birliğinin önündeki engellerin aşılmasına da bağlıdır. Bu bağlamda, engellerin başında bulunan Irak merkezi yönetimi ile IKBY arasında yaşanan hukuki ve siyasi sorunlar iç ve uluslararası hukuk açısından incelenmiştir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır; IKBY 2005'te anayasal haklara sahip resmi bir federe birim statüsüne kavuşmuştur. IKB'deki zengin enerji kaynakları devletlerin bölgeye ilgisini artırmıştır. Bu nedenle enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinde temel dinamik haline gelmiştir. Türkiye, denize ulaşımı bulunmayan IKBY'nin petrol ve doğalgaz kaynaklarının küresel pazarlara ulaştırılmasında coğrafi avantajıyla ön plana çıkmaktadır. Enerji ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık ve iş birliği temelinde yeniden inşa edilmesinin tarafların avantajına olacağı değerlendirilmiştir.

1. TÜRKİYE'NİN ENERJİ PROFİLİ

Türkiye, 2002-2017 döneminde hızlı büyüme oranlarıyla 2017 sonunda dünyanın on üçüncü büyük ekonomisi olmuş ve OECD içinde enerji ihtiyacı bakımından birinci sırada Türkiye yer almıştır (Dış İşleri Bakanlığı, 2018: 1). Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması, büyümeyi sağlayan sektörlerle enerji aktarımının kesintisiz yapılmasıyla mümkün olmaktadır. Türkiye'nin ekonomide sağladığı gelişmeler enerji tüketimini artırmıştır. Türkiye'de 2018 yılı verilerine göre petrol tüketiminin %25'i sanayi, %24'ü elektrik üretimi

%20'si ulaştırma %15'inin konutlarda, %8'i ticaret ve hizmet sektöründe olmuştur (TPAO, 2020: 30-31).

1.1. Petrol Durumu

Türkiye'nin 2018 yılında petrol rezervinin 366 milyon varil olduğu tespit edilmiştir. Bu rezervin, yıllık tüketim oranıyla karşılaştırıldığında 18 yıl içinde tükeneceği öngörülmektedir. Türkiye'de bulunan petrol üretim teknolojisinin eski olması üretim hızını etkilemektedir. Türkiye'deki petrol sahalarının çoğunluğu yaşlı sahalar olup, verimleri giderek düşmektedir. Türkiye'de 2019 yılında yaklaşık 22 milyon varil ham petrol üretilmiştir. Buna karşılık yaklaşık 250 milyon varil ham petrol tüketilmiştir. 2019 yılında, yerli ham petrol üretiminin, ham petrol tüketimine oranı %8,8 olmuştur. Diğer bir ifadeyle, 2019 yılında petrol ithalatı %91,2 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye 2017 yılı petrol ithal ettiği ülkeler; %35,4 Rusya, %21,3 Irak, %7,1 Kazakistan, %6,9 Hindistan, %4,7 İran, %4,4 Suudi Arabistan, %4,1 Nijerya, %3,4 İsrail, %2,5 Libya, %2,1 Bulgaristan, %1,7 Yunanistan ve %1,1 Türkmenistan'dır.

1.2. Doğal Gaz Durumu

Türkiye'nin 2018 yılı itibariyle tespit edilen rezervi 3,8 milyar m³'tür. Bu rezervin, yıllık tüketim oranıyla karşılaştırıldığında 9 yıl içinde tükeneceği öngörülmüştür. Türkiye'de 2019 yılında 483 milyon m³ doğal gaz üretimi yapılmıştır Buna karşın 2019 yılında 45,7 milyar m³ doğal gaz tüketilmiştir. Türkiye doğalgaz temini konusunda %98,9 oranında ithalata bağımlıdır. Türkiye'nin 2017 yılında doğal gaz ithal ettiği ülkeler; %33,6 Rusya, %21,2 Azerbaycan %17,1 İran, %12,6 Cezayir, %5,4m Katar, %5,4 Nijerya, %2,7 ABD'dir (TPAO, 2020: 35). Türkiye daha önce kış aylarında Rusya ve İran'dan gelen doğalgaz akışındaki kesintilerden dolayı sorun yaşamıştır. Türkiye'nin doğalgaz temini konusunda dışa bağımlı olması yeterli depolama kapasitesine sahip olmaması da ciddi endişelere neden olmuştur. Bundan dolayı depolama kapasitesinin artırılması konusunda yeni projeler geliştirilmektedir (Enerji Bakanlığı, 2018: 2).

2. IKBY'NİN ENERJİ PROFİLİ

IKB'nde 2006 yılından itibaren petrol şirketleriyle yapılan kontratlar neticesinde hızlı bir şekilde arama ve keşif faaliyetleri başlamış ve açılan 10 kuyudan ortalama olarak 8'i başarılı sonuç vermiştir.

2.1. Petrol Rezervi

2009 yılında Gulf Keystone adlı şirketin Türkiye sınırına yakın Şekhan (Shaikan) Bölgesi'nde yaptığı arama, 12 ile 15 milyar varil arasında olduğu öngörülen büyük boyutta bir rezervi ortaya çıkarmıştır (Chazan, 2012: 1-2). IKB'de 45 milyar varil petrol kaynağının bulunduğu tahmin edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 3). IKBY Doğal Kaynaklar Bakanlığının hesaplamalarına göre, IKB'nin Şekhan bölgesinde bulunan petrol ile rezervin 60-65 milyar varile kadar çıkabileceği tahmin edilmektedir (Balcı, 2014: 12). IKB'nde üretim %36'sı Taq Taq sahasında, %31'i Khurmala sahasında, %29'u Tawqe sahasında ve %4 Khor Mor ve ChemChemal bölgesinde yapılmaktadır. IKBY son dönemde üretime açtığı yeni bölgelerde de petrol üretimi yapmayı hedeflemektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 13). IKBY'nin çeşitli bölgelerinde günlük petrol üretimi yaklaşık 400 bin varile kadar olup,

Pazarda söz sahibi olmayı planlayan IKBY gelecekte üretimi günlük 2 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir (Dalar, 2015: 60). Günümüzde bu rezervlerin piyasa değeri, 3 trilyon dolar civarındadır. Bu gelir 2003'e kadar 300-400 dolar olan kişi başına düşen milli geliri, 5-6 bin dolara çıkarmıştır.

2.2. Doğal Gaz Rezervi

IKB, petrol gibi doğal gaz yatakları bakımından da zengin rezervlerin bulunduğu bir bölgedir. IKB'ndeki doğalgaz rezervi 5,67 trilyon m³ olarak hesaplanmıştır. IKB'nin farklı sahalarında keşfedilmiş doğalgaz yatakları bulunmaktadır. Aynı zamanda yeni sahalarda da rezerv tespit çalışmaları devam etmektedir (KRG Ministry of Natural Resources, 2021: 1). İngiliz petrol arama şirketi Heritage Oil, Miran Batı sahasında 6,8-9,1 trilyon metre küplük yeni bir doğalgaz sahası bulunduğunu açıklamıştır. Şirket, bu kaynağın parasal değerinin en az 1 trilyon dolar olduğunu ifade etmiştir. Miran batı doğalgazını, yapılması planlanan boru hattı ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı düşündüklerini belirten şirket, söz konusu sahanın Türkiye'nin yaklaşık 190 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabileceğini belirtmiştir. IKB'nde bulunan doğalgazın büyük bir kısmı, yılda ortalama 11 milyar metre küp doğalgaz, yetersiz altyapı nedeniyle kuyuların başında yakılmaktadır. Bir ayda üretilen doğalgazın bazen %60'ından fazlası bundan dolayı yok olmakta ve ekonomik kayıp yaşanmaktadır. Bu nedenle IKBY, Türkiye ile doğalgaz altyapısının kurulması için projeler üretmektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 14). IKB'nin ham petrol ve doğalgaz rezervlerine ilişkin olarak uzmanların hem fikir olduğu bir konuda 1980'lerden beri bu bölgede yeni rezerv çalışmalarının yapılmamış olmasına bağlı olarak, gerçek rezerv büyüklüğünün mevcudun çok ötesinde olabileceği ve buna bağlı olarak IKB'nin dünya enerji arzındaki konumunun da önümüzdeki dönemde oldukça artabileceğidir (Ayhan, 2009: 2).

2.3. Petrol Üretim Maliyeti

Petrolün kaynak olarak bir ülkede var olması kadar çıkarım maliyetleri de önemlidir. Bu nedenle bölge topraklarındaki kaynaklara bakılınca derin olmayan büyük petrol rezervlerinin yoğun bir şekilde olduğu görülmekte, buda petrol çıkarma maliyetlerini düşürmektedir (İzzeti, 2006: 24). IKBY, petrol üreten birçok ülkeden daha düşük bir maliyetle üretim yapmaktadır. IKB rezervlerinin büyük bir kısmı yeryüzünün yaklaşık 500 metre derinliğindedir. Bu sebeple, bölgede petrolün varil maliyeti 1,5-2 dolar arasında değişmektedir. Bu maliyet dünyanın birçok yerinde 15-20 dolar arasındadır. Örneğin Kanada'da varil başına petrol çıkarma maliyeti 25-30 dolara kadar yükselebilmektedir. Petrolün çıkarılma maliyeti düşük olduğu gibi ihraç edilme maliyeti de düşüktür. Rusya'daki gibi ileri teknoloji ve ağır ekipmanlara gerek kalmadan kolaylıkla limana taşınan petrol, buradan oldukça kısa bir yoldan dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır (International Energy Agency, 2012: 54-55). IKBY'nin ekonomisi petrol ihracatı üzerine kurulmuştur. Örneğin Arap baharı ile petrol fiyatlarının düşmesi IKBY ekonomisinin daralmasına neden olmuştur. Bölgesel risklerdeki azalış ile bu daralma baskısı azalmıştır.

3. TÜRKİYE-İKBY ENERJİ İLİŞKİLERİ

2005'ten sonra Türkiye-İKBY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin statüsündeki değişiklik ve enerji ilişkilerinin gelişmesidir. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji

konusu, enerji ithal eden Türkiye-IKBY ilişkilerinin yönlendirici bir unsuru haline gelmiştir (Balci, 2014: 7).

Türkiye ile IKBY hammadde, ekonomik ve askeri yönden birbirlerinden farklı güçlere sahiptirler. Keohane ve Nye'a göre aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkileri olan tarafların aynı askeri ve ekonomik güce sahip olmaları şart değildir. Belli alanlarda aynı kapasitede olan iki aktör arasındaki ilişki genelde dengeli karşılıklı bağımlılık ilişkisi niteliğinde iken, kapasiteleri farklı olan iki aktör arasındaki ilişki karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisi niteliğindedir. Askeri ve ekonomik yönden çok güçlü olan aktörler, zayıf olan aktörlerin enerji kaynaklarına bağımlı olabilmektedir. Bu açıdan düşünülürse dünyada "kendi kendine yeten" devlet bulunmamaktadır. Uluslararası ilişkilerin özünüde bu durum oluşturmaktadır (Dalar, 2015: 48-66). Bu anlamda; taraflardan birinin pazarlık gücü, diğerinin bu ilişkiye olan hassasiyet derecesine göre şekillenmektedir. Tarafların ekonomik güçleri farklı olduğu için dış değişkenlere hassasiyetleri de farklı olmaktadır (Keohane ve Nye, 2001: 10-11). Bazen karşılıklı bağımlılık ilişkisi nedeniyle zayıf taraf büyük tarafın dış politika davranışlarını değiştirebilir. Bu duruma, Türkiye'nin IKBY petrolüne duyduğu gereksinim çerçevesinde şekillenen ilişkileri örnek gösterilebilir.

Türkiye'nin IKBY ile enerji ilişkilerinde, Türkiye'nin temel beklentileri, ekonomisinin büyümesiyle doğru orantılı olarak sürekli fazlaşan petrol talebini uygun fiyatla, kaynak çeşitliliğini arttırarak ve boru hatlarının topraklarından geçmesi suretiyle petrol transferinin merkezi olmaktır. IKBY'nin temel beklentileri ise Irak merkezi yönetimine karşı güçlü olabilmek için kırılğan olmayan, olası krizlerden en az etkilenebilecek bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bunun sayesinde siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. Türkiye ve IKBY'nin enerji ilişkilerini artırma isteği bu çerçevede şekillenmektedir (Balci, 2014: 8). Ayrıca IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir (Anaid, 2014: 49).

Enerji güvenliğine etki eden birçok unsur vardır. Bu unsurlar enerji güvenliği kapsamında, dış politikayı da etkilemektedir. Bu bağlamda ABD tarafından İran'dan petrol alınmaması konusunda diğer ülkelere baskı uygulaması dönemlerinde, Türkiye enerji temininde zorlanmamak ve petrol ihtiyacını IKB'den karşılayabilmek yoğun emek harcamıştır. Ayrıca 2015 yılında Rusya'ya ait uçağın vurulmasıyla ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, doğal gaz kesintisi halinde yapılacak çok fazla bir alternatifin olmadığını göstermiştir. Rusya, sahip olduğu enerji kaynaklarını sorunlarla karşılaştığı zaman, etkili bir silah gibi kullandığını birçok krizde göstermiştir. Bu bağlamda, IKB'ndeki enerji kaynakları, herhangi bir yerdeki kesinti durumunda, Türkiye için hayati anlam taşımaktadır (Aydoğan, 2016: 38-41).

3.1. Petrol Şirketleri ile Yapılan Anlaşmalar Sorunu

Türkiye ile IKBY ilişkilerinde dönüm noktalarından biri IKBY'nin, 1 Haziran 2009 tarihinde ilk kez resmi olarak Irak Federal Yönetimi ile anlaşarak enerji kaynaklarını, Irak Devleti Petrol Şirketi SOMO vasıtasıyla Kerkük-Ceyhan boru hattı üzerinden uluslararası piyasaya ihraç etmeye başlamasıdır. IKBY özellikle ABD ve Türk şirketlerini petrol kontratları yapma konusunda teşvik etme çabası içerisinde olmuştur. Mesud Barzani, Obama yönetimi ile yapılan görüşmelerde, IKBY ile ABD arasında özel bir iş birliğinin kurulması talebinde bulunmuş ve bu kapsamda Kürt bölgesinin güvenliğinin ABD tarafından garanti altına alınması ve Türkiye'ye doğal gaz boru hattı yapılması konusunda destek istemiştir. Ancak bu konuda ABD yönetimi, Bağdat ile birlikte çalışılması tavsiyesinde bulunarak

olumsuz cevap vermiştir. Buna rağmen IKBY "Amerikan petrol şirketleri eşittir ABD" yaklaşımıyla ABD'nin desteğini Amerikan petrol şirketleriyle kontrat yaparak almaya çalışmıştır. Dolayısıyla da Federal Yönetim'e karşı güçlü olmak için tartışmalı bölgelerdeki petrol sahalarının işletilmesi için ABD şirketleri IKBY tarafından öncelikli görülmüştür (International Crisis Group, 2012: 4).

IKB'nde devasa rezervlerin tespit edilmesi büyük şirketleri IKBY ile anlaşma yapmaya yönlendirmiştir (Balcı, 2014: 11). İlk anlaşmayı Ekim 2011'de Amerikan Exxonmobil şirketi yapmıştır. Exxonmobil'den sonra Amerikan Chevron, Fransız Total ve Rus Gazprom şirketleri de anlaşma yapmıştır. Günümüzde uluslararası dört büyük şirket IKB'nde bulunmaktadır. İngiltere'nin BP, Rusya'nın Lukoil ve Çin'in enerji şirketleri de anlaşma için IKBY ile görüşmelere başlamıştır (Wildenburg, 2012: 51). Uluslararası enerji şirketlerinin IKB'ye gelişi, IKBY'nin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonu olarak yorumlanmıştır. Mesud Barzani Exxonmobil ile yapılan kontratları on Amerikan askeri taburuna eşit değerde bir güç olarak nitelendirmek suretiyle kontratlara ekonomik çerçeve dışında politik bir önem atfetmiştir (Danilovich ve Owtram, 2014: 123). Uluslararası enerji şirketlerinin IKB'ye yatırım yapmalarının temel sebebi ise Irak'ın petrol ve doğalgaz alanlarının çoğunun tespit edilmesine karşın IKB'nde çok az arama faaliyetinin gerçekleştirilmesidir. Şirketler hukuk belirsizliğine rağmen politik güçleri oranında anlık çözümler üretmişlerdir. IKBY ise şirketlerin bağlı olduğu devletlerin, kazançları ve menfaatleri gereği IKBY'yi, Federal Yönetim'e karşı destekleyeceğini düşünmüştür (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 27).

IKBY kendi Petrol ve Gaz Yasasına dayanarak Kürdistan Petrol Pazarlama Şirketi'ni (KOMO) kurmuş ve petrol şirketleriyle anlaşmalar yapmıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 18). Federal Yönetim, çıkarılan bu yasanın tek taraflı olduğunu ve kendileriyle görüşülmeden çıkarıldığı için anayasanın 110. maddesinin (Federal otorite dış iktisat ve ticaret politikasını belirler, Maliye politikası ve gümrük rejimini belirler, bölgelerin sınırlarından yapılan ticaret politikasını düzenler) ve 112. maddesinin 2. fıkrasının (Federal Hükümet ile Bölgesel Hükümet enerji politikasını birlikte belirler) ihlal edildiğini belirtmiştir (Bell ve Saunders, 2006: 3). Federal Hükümet tarafından onaylanmadığı için IKBY ile yapılan kontratların hukuken geçersiz sayıldığını ve bu koşullarda IKBY ile çalışmaya devam eden şirketlerin yaptırımla karşılaşacağını ilan etmiş ve bu amaçla petrol şirketlerine yazılı notalar göndermiştir (Khalil, 2009: 7-8).

IKBY ise petrol ve doğalgaz yasalarını çıkartma önünde yasal bir engel bulunmadığını savunmuştur. Böylece Temsilciler Meclisi'nden aksi bir yasanın çıkmasının, IKB'yi yasal olarak etkilemeyeceğini belirtmiştir (Holland, 2012: 29). IKBY bu yorumla o güne kadar yaptığı enerji anlaşmalarını garantiye almaya ve bölgede faaliyet gösteren enerji şirketlerine yönelik yasal risk faktörünü ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Uzmanlar, 110. maddenin genel politikaların uygulanmasına yönelik olduğunu değerlendirmektedir. Örneğin 110. maddenin 1. fıkrası, özellikle diğer devletlerle olan ekonomik ve ticari politikalara, dış politikaya ve diplomatik temsilcilğe, uluslararası sözleşme ve antlaşmalar yapılmasına ilişkin hükümler içermiştir. Dolayısıyla da söz konusu madde devletin diğer devletlerle olan uluslararası ilişkilerine yönelik bir içeriğe sahip olup, madde içeriğindeki dış egemen ibaresiyle şirketlerden ziyade egemen devletler muhatap alınmaktadır. Bu nedenle de maddenin içeriğinin şirketler ile yapılan kendine özgü teknik kontratları kapsadığını ileri sürmenin zorlayıcı bir yaklaşım olacağı savunulmuştur (Zedalis, 2009: 255).

Ayrıca anayasanın 115. ve 121. maddeleri bağlamında Federal Yönetim'in münhasır yetkisinde yer almayan konularda bölgesel yönetimin yönetsel ve yasal işlemleri yürürlüğe sokma ve uygulama yetkisine sahip olduğu ve bu konulara yönelik ihtilaf çıkması halinde üstünlüğün, bölgesel yönetimin düzenlemelerine verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da IKBY'nin petrol ve gaz kaynaklarının yönetimi ve işletilmesine yönelik Federal Anayasa

temelinde yasal ve yönetsel düzenlemeler yapma yetkisi olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle de IKBY'nin petrol şirketleriyle sözleşme yapmasının anayasal bir dayanağa sahip olduğu sonucu çıkarılabilir (Zedalis, 2009: 53).

IKBY özellikle güçlü devletlerin şirketleriyle anlaşmalar yaparak devletlerin desteğinde merkezi yönetime taleplerini kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda IKBY, Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak Federal Yönetime karşı elini güçlendirmek istemiştir (Dalar, 2015: 62). Dünyada bilinen büyük enerji şirketlerinin IKB'ye yatırım yapmaya karar vermeleri ve bölgenin petrol piyasasını şekillendirmesi, Türkiye'nin enerji politikalarını değiştirmesinde belirleyici bir unsur olmuştur (Varol, 2013: 12).

Bu gelişmelerden sonra Türkiye'den özel ve devlet şirketleri petrol üretimi için IKBY ile anlaşma yapmıştır. Basra bölgesinde üretim yapan TPAO, sözleşmesi Maliki hükümeti tarafından iptal edilince, IKBY ile anlaşma yapmıştır. Çukurova Holding bünyesindeki Genel Enerji'de IKB'de altı sahada petrol üretimi yapmıştır. Türkiye-IKBY arasında enerji iş birliği sürecinin kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası ise mutabakat zaptının imzalanmasıdır. Bunun sonucunda Türk iş adamları başta enerji olmak üzere birçok alanda yatırım yapmışlardır (Çağaptay ve Evans, 2012: 3-8). Mesud Barzani, 2011'de Türkiye ile IKBY arasında tam bir ekonomik entegrasyon olduğunu vurgulamıştır. 2011 sonrası dönemde kendisini, Iraklı Arap unsurlara karşı yalnız hisseden IKBY, Türkiye'ye daha çok yakınlaşmaya başlamıştır. Bundan sonra taraflar özellikle enerji sektöründe iş birliği başlamıştır. IKBY ve Federal Yönetim arasında petrol anlaşması imzalanması yetkisinin kimde olduğuna dair tartışmalar ve petrol şirketlerinin 1,5 milyar dolarlık alacaklarının ödenmemesi gibi durumlar ortaya çıkmış. Bunun üzerine IKBY, 2 Nisan 2012'de petrol ihracını durdurmuştur.

2012 yılından itibaren enerji iki tarafında iş birliğini arttırmasına yardımcı olmuştur. Bu alanda başlayan görüşmeler birçok farklı alanlarda da iş birliği çabalarına katkıda bulunmuş, taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasına yardımcı olmuştur. 20 Mayıs 2012'de Türkiye Enerji Bakanı ve IKBY Doğal Kaynaklar Bakanı tarafından, Federal Yönetimin onayı olmaksızın kapsamı genişletilmiş bir enerji anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla, IKB petrol ve doğalgazının, Türkiye üzerinden alıcı pazarlara gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Çandar, 2012: 1). Federal Yönetimi ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Kerkük-Ceyhan hem petrol boru hattından SOMO'ya petrol sevkiyatını durduran IKBY, 26 Temmuz 2012 tarihinde Irak Federal Yönetiminin itirazlarına rağmen Türkiye üzerinden kamyonlarla petrol sevkiyatına başlamıştır. IKBY, Irak Federal Yönetiminin kendisine vermesi gereken %17 oranındaki işlenmiş petrolü vermediğini öne sürerek, Türkiye'ye ham petrol satıp karşılığında işlenmiş petrol almaya başlamıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 25). 2015-2016 yıllarında petrol fiyatlarında yaşanan sert düşüşler ve taşıma maliyetlerinin yüksekliği bu ticaretin karayoluyla yürütülmesini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Kerkük-Ceyhan boru hattından petrol satışının Ocak 2014'ten itibaren başlamış olmasıyla da 2016 yılı içerisinde Türkiye üzerinden karayolu ile transit petrol sevkiyatı sonlanmıştır (Zhdannikov, 2016: 2).

IKBY enerji kaynaklarını düzenli olarak ve iyi fiyattan satacağı ülkelere ve aynı zamanda bölgesinde enerji kaynaklarını çıkarıp ve işletilebilmek için yatırım gereksinimlerine ihtiyaç duymaktadır. IKBY ayrıca, enerji kaynaklarının önemli lojistik ağları olan boru hatlarının geçtiği transit ülkelerle ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Bir başka deyişle, enerji kaynakları söz konusu olduğu bu durumda, karşılıklı bağımlılık ilişkileri ön plana çıkmaktadır (Hinnebusch, 2003: 35).

BOTAŞ vasıtasıyla IKB'nin Tawke ve Taq Taq sahalarından başlayan bir boru hattının Türkiye'nin Silopi ilçesi karşısında bulunan Fişhabur bağlantı noktasında Kerkük-Ceyhan

boru hattına bağlanması planlanmıştır. Boru hattı tamamıyla IKBY'nin kontrol ettiği topraklar içindedir. Boru hattının uzunluğunu 250 km, günlük taşıma kapasitesi 400 bin varildir. Fişhabur'un Silopi ilçesine uzaklığı 30 km mesafededir (İşeri, 2014: 10-13).

Kerkük-Ceyhan Boru Hattının tamamı Arapların kontrolünde olması nedeniyle, IKBY yıllarca yeni bir hattın döşenmesi için projeler geliştirmiştir. Yeni bir boru hattı inşası konusunu da içeren bu anlaşma, Türkiye ile Federal Yönetim ilişkilerinin daha da gerilmesine yol açmıştır. ABD, Türkiye'nin Federal Yönetimin onayı olmadan, IKBY ile anlaşma yapmamasını tavsiye eden bir açıklama yapmıştır. Amerikan petrol şirketleri Exxonmobil ve Chevron'un anlaşma yaparken ABD'nin uyarı açıklamasının, ciddi bir sonucunun olmayacağını göstermiştir.

Karşılıklı bağımlılık, genellikle devletlerarası ilişkileri açıklamasına rağmen, Nye ve Keohane dâhil çoğu teorisyen küreselleşme ile devlet dışı aktörlerinde varlığını kabul ederek sisteme dâhil olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Irak Federal yönetimine bağlı IKBY devlet dışı bir aktör olarak sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Enerji bakanı, TBMM'de 18 Şubat 2013 tarihinde yöneltilen soru önergesine verdiği cevapta; IKBY'nin büyük kapasiteli enerji rezervinin olduğunu tahmin edildiğini, bu kaynakların işletilmesi için küresel enerji oyuncularının harekete geçtiğini, yirmi farklı ülkeden büyük enerji şirketlerinin bölgede faaliyet yürüttüğünü, büyük enerji şirketlerinin yoğun ilgi gösterdiği bölgeye, Türkiye'nin kayıtsız kalmaması gerektiğini, bu nedenle uluslararası hukuk ve Irak iç hukuku çerçevesinde enerji diplomasisinin yürütüldüğünü, IKBY ile ticari sözleşme yapılmasının önünde hukuki bir engel bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca IKBY ile kamu ve özel kuruluşlar arasındaki anlaşmaların ticari sözleşmeler niteliğinde olduğunu, bu sözleşmelerin özel hukuk hükümlerine tabi olduğu ve anlaşma olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Irak'ın idari bir parçası olarak IKBY'nin Irak anayasasının çizdiği çerçevede özerk yetkilere sahip olduğunu, diğer tüm egemen devletlerin uluslararası hukuk ve Irak anayasası bağlamında IKBY ile kurdukları ilişkinin benzerinin bakanlık ile IKBY arasında da yapıldığını ifade etmiştir (Yıldız, 2013: 1).

Uluslararası hukukta, devletler ile uluslararası örgütlerin kendi aralarında yaptıkları irade uyuşmasıyla ilgili belgeler uluslararası antlaşmadır. Devletlerin kamu ve özel kuruluşlarının yaptıkları sözleşmeler ise uluslararası antlaşma niteliğinde değildir. İki egemen devlet arasında yapılırsa bile ticaret sözleşmeleri antlaşma sayılmamaktadır (Pazarcı, 2007: 43-44). Bu nedenle IKBY ile yapılan sözleşmeler anayasanın 90. maddesi uyarınca meclis veya Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmaları gerekli değildir. Dolayısıyla IKBY ile petrol ticaretiyle ilgili yapılan sözleşmeler, uluslararası ve iç hukuk açısından sorun oluşturmamaktadır (Dalar, 2015: 65-66).

IKB'nin petrolünün kamyonlarla sevkiyatının hızlı üretim karşısında, yavaş ve maliyetli olması Türkiye ile IKBY arasında boru hattının döşenmesi fikrini güçlendirmiştir. Türkiye ile IKBY tarafından 25 Mart 2013 tarihinde enerjiyle ilgili bir anlaşma daha imzalanmıştır (Aydoğan, 2016: 38-41). ABD ve Bağdat'ın karşı çıkışlarına rağmen Türkiye ile IKBY kararlı davranmış ve 400 milyon dolara mal olan petrol boru hattı, 15 Kasım 2013 tarihinde tamamlanmıştır. Bu ilave tali boru hattının önce ilk fazı TaqTaq-Khurmala hattı, sonra ikinci faz olan Khurmala-Fish Habur hattı inşa edilmiştir. 2014 yılının ilk gününde IKB'nden Türkiye'ye petrol akışı bu hat üzerinden başlamıştır (Genel Energy, 2016: 1). IKBY, Kerkük-Ceyhan hattı nedeniyle Federal Yönetime olan bağımlılığı sonlandırmak için ilave bir boru hattının inşasını, Türkiye ile beraber tamamlamıştır. Ayrıca Federal Yönetim ve IKBY petrol üretimlerini günde 1 milyon varile çıkarma hedeflerine ulaştıkları takdirde, hattın şu anki 1,65 milyon varil/gün kapasitesinin yeterli olmayacağı nedeniyle yeni hatta ihtiyaç olmuştur.

Gelen petrol 2,5 milyon varil depolama kapasiteli Ceyhan'da depolanmaya başlanmış ve Federal Yönetimi ile IKBY arasında devam eden müzakerelerin sonuçlanması beklenmiş ve ihracat yapılmamıştır. Müzakereler ise başarısızlıkla sonuçlanmış ve Mayıs 2014'te Ceyhan'ın depolama kapasitesi dolmuştur. Bunun üzerine boru hattından gelen petrol tartışmalar bitmeden uluslararası piyasaya sunulmaya başlanmıştır. Böylece oluşturulan fiili durum neticesinde kriz, daha da derinleşmiştir. Fakat yapılan petrol ihracı başka ülkelere yapılmış Türkiye, IKBY ile imzalanan anlaşmaların bu süreçten olumsuz etkilenmemesi için bu petrolden satın almamıştır. Neçirvan Barzani, Türkiye ile enerji alanında elli yıllık anlaşma imzaladıklarını bu sürenin daha uzatılabileceğini, Irak bütçesinden hakları olan %17'lik geliri alma amaçlarında olduklarını belirtmiştir. Ayrıca sürecin şeffaf bir şekilde ilerlediğini, Federal Yönetimle yaşanan problemin, Bağdat'ın kontrolün tamamen kendisinde olmasını talep etmesiyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Irak anayasası çerçevesinde hareket ederek, Haziran 2014 itibariyle 9 milyar dolarlık petrol sattıklarını açıklamıştır (Dalar, 2015: 62).

IKBY, uluslararası petrol ticareti için Ceyhan Boru Hattı'nın kullanımı konusunda Türkiye ile Kasım 2013'te anlaşma yapması sonrasında, Federal Yönetim ile Bölgesel Yönetim arasında görüşmeler tekrar başlamıştır. 2014 yılı ise uzlaşma adına tarafların önemli adımlar attığı bir yıl olmuştur. Federal Yönetim ile IKBY'nin yaklaşmasına ve IŞİD terör örgütünün 2014 yılında Irak'ın önemli kısmını ele geçirerek iki tarafa karşı savaşmasının önemli bir etkisi olmuştur. 6 Haziran 2014 tarihinde, Suriye'de faaliyet gösteren IŞİD terör örgütünün Musul ve tartışmalı bölgelerden birçok yeri ele geçirmesi yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. IŞİD'in ilerlemesi üzerine geri çekilen Irak ordusu birçok şehri terk etmiştir. Kerkük 'te Irak ordusu tarafından boşaltılmış bunun üzerine IKBY güvenlik güçleri 12 Haziran'da Irak ordusunun yerini alarak şehri kontrol etmeye başlamıştır. Tartışmalı bölgelerin büyük çoğunluğu ile Kerkük şehrinin kontrolünü sağlayan IKBY böylece petrol sahalarını da kontrol altına almıştır.

Bölgesel Yönetim açısından kendi sınırlarında bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarını yine kendisinin kontrol ve idare etmesi ekonomik özgürlüğü için elzem iken Federal Hükümet ise enerji kaynaklarının kontrolünü merkezileştirmeyi tüm ülke üzerinde etkinliğini ve gücünü tesis etmenin aracı olarak görmüştür (Zedalis, 2009: 262). Süreç içerisinde Federal Yönetim bütçeyi bir koz olarak kullanırken, Bölgesel Yönetim'de petrol satışını bağımsız yürütmeyi koz olarak kullanmıştır.

Bu nedenle kaynaklar üzerinde güç ve otorite tesisi için taraflar arasında bir rekabet yaşanmaktadır. Bu ise taraflar arasındaki görüşmelerde çatışma çözümüne yönelik, uzlaşmacı bir yaklaşımdan ziyade bir tarafın diğer tarafa kendi yaklaşımını kabul ettirme çabasının daha baskın olmasına yol açmıştır. Bu nedenle üzerinde uzlaşılabilen konuların yasalaşması önlenmiş ve yaşanan ihtilaflar kronikleşmiştir. Süreç içerisinde taraflar arasında dış etkenlerin görece baskısıyla da dönemsel uzlaşmalar sağlanmış ancak varılan uzlaşmalar geçici nitelikte olmaktan öteye gitmemiştir. Uzlaşılacak hususlarda bile taraflar arasında karşılıklı suçlamalar yer almıştır (Deek ve Burton, 2007: 55).

13 Kasım 2014 tarihinde IKBY ve Federal Yönetim arasında uzlaşmaya varılan enerji protokolüne göre, IKBY'nin Federal Yönetim adına günlük 250.000 varil petrol Kerkük-Ceyhan boru hattına göndermesi, günlük 300.000 varil petrolü ise Türkiye üzerinden olmak kaydıyla ihraç etmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Türkiye, IKBY ile Federal Hükümet arasındaki hukuksal ve siyasal tartışmalara müdahil olmayarak sorunun kendi aralarında çözülmesini beklemiştir. Irak Federal Yüksek Mahkemesi'nin, IKBY lehine karar vermesi hem içerde IKBY'nin elini güçlendirmiş hem de Türkiye ile daha rahat ticaret yapmasını sağlamıştır (Dalar, 2015: 66). 2014'te Irak Hükümeti' nin, IKBY ile petrol ihracatı konusunda anlaşma sağlaması, bu konudaki sorunların giderilmesinde önemli bir aşama

olmuştur. Türkiye' nin petrole, IKBY'nin ise petrole dayalı ekonomik gelir sistemine olan bağımlılığı, ekonomik iş birliğini ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen tarafların siyasi ilişkileri genelde geleneksel güvenlik perspektifiyle görmeleri ilişkilerin seviyesini aşağıya çekmektedir (Dalar, 2016: 160).

3.2. Enerji'nin Uluslararası Pazarlara Ulaştırılması

IKBY, yukarıda bahsedilen uyuşmazlıkların çözümünü beklemeden 2013 yılında Türkiye ile IKB arasında döşenmeye başlanan ve 2014 yılı başında bu yolla yapılan petrol ihracatını Türkiye üzerinden başlatmış, böylece durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Federal Yönetim bu ihracatın petrol kaçakçılığı konumunda olduğunu belirtmiştir (Zedalis, 2009: 300-303). Federal Yönetim, IKB'nde bulunan petrol satışının SOMO aracılığıyla yapılmasını istemiştir. Bu nedenle taraflar arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Daha önce petrol anlaşması imzalama yetkisinin kimde olduğuna dair tartışmalar, Mayıs 2014'ten itibaren petrol ihraç etme yetkisinin kimde olduğu tartışmaları ile bir adım daha ileriye taşınmıştır. IKBY yasal durumu Cambridge Üniversitesi'nden uluslararası hukuk profesörü James R. Crawford'a inceletmiş ve bağımsız bir hukuki görüş almıştır. Crawford, görüşünde IKBY'nin yaptığı anlaşmaların geçerli ve anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir (Kurdistan Regional Government, 2014: 1-2).

Federal Yönetim, IKBY ile yetki çatışmalarından kaynaklanan sorunların çözümü için, anayasanın 93. Maddesi çerçevesinde Federal Irak Yüksek Mahkemesine başvurmuş ve yaptırım istemiştir. Yüksek Mahkeme 23 Haziran 2014 tarihinde oybirliği ile Federal Yönetimin, IKBY'nin dışarıya petrol satışını engelleme talebini ve yaptırım uygulanmasını reddetmiştir. Mahkeme, Federal Yönetimin yetkilerini düzenleyen anayasanın 110. maddesini 2003 yılından önceki yasalara dayanarak hatalı yorumladığını, federal anayasa bağlamında, IKBY'nin petrol ihracatında yetkili olduğunu ve petrol ihracatının anayasaya aykırı olmadığını kararlaştırmıştır. Anayasa bağlamında kesin ve uyulması gereken bu karar, IKBY'nin doğal kaynakları ihraç etmesinde ortaya çıkan tartışmaları da noktalarak soruna açıklık getirmiştir. Yüksek Mahkeme'nin kararıyla, IKBY yasal dayanak hususunda güçlenmiştir. Irak içerisinde en yüksek mahkeme olması ve karara itiraz edilememesi nedeniyle, IKBY kendi yorumuna meşruiyet sağlamış ve Irak'ın yaptırım uygulaması tehlikesi ortadan kalkmış olsa da yasal tartışmalar sona ermemiştir. Bu kararla IKBY Irak Federal Yönetimini, bu karara uyararak, IKBY ile anlaşma yapan şirketleri kara listeye alma ve yaptırıma maruz kalacakları tehdidinden vazgeçmesini istemiştir (Kurdistan Regional Government, 2014: 7).

Bu karar aynı zamanda Türkiye açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Petrolün, Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara taşınması konusunda bir meşruiyeti de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda bu karar, Türkiye ile IKBY arasında yapılabilecek diğer ticari konularda da anlaşma yapma zeminini hazırlamıştır. Irak Ekonomi Bakanı IKB'de çıkarılan petrolün Kerkük-Ceyhan ham petrol boru hattından pazara ulaştırılması konusunda anlaşma sağlandığını açıklamıştır (Dalar, 2015: 64).

IKB'nde bulunan petrolün üretiminden ihracatına kadar olan süreç, IKBY ile Federal Yönetim arasında birçok uyuşmazlığa neden olmuştur. Bu ihtilafın yasal temeli, 2005 yılında kabul edilen Irak Federal Anayasasına dayanmaktadır. Federal Anayasa'da yoruma yer bırakmayan açıklayıcı hükümlerin bulunmaması, iki tarafında bulunan maddeleri menfaatleri istikametinde yorumlaması ve bu yorum üzerinden uygulamalara gitmesi, enerji ile birlikte siyasi krizlerinde başlangıç noktasını oluşturmuştur (Moradi ve Saie, 2013: 593). Bu dönemde uluslararası çevrelerde bu kaynakların yönetiminde IKBY'nin haklarına dikkat çeken ve IKBY'yi önceleyen görüşler ortaya çıkmıştır. Tarafların bu denli farklı uçlarda yer

almasının temel nedenleri; Enerji kaynaklarının yönetimi hususunda, yetki konusunun Federal Anayasa'da yoruma yer vermeyecek şekilde açık bir şekilde düzenlenmemiş olması ve tarihsel süreç içerisinde var olan çatışmaların yol açtığı güvensizlik duygusudur (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 19).

Ham petrol ve doğalgaz kaynaklarının üretimi kadar önemli diğer bir durum ise üretilen kaynakların güvenli bir şekilde nakledilmesi sorunudur. Boru hatları, ham petrol ve doğalgazın transferinde önemli rol oynamaktadır. Boru hatları birden fazla ülkeden geçtiğinde, yatırım maliyeti ve transit geçiş ücreti artmaktadır. IKB'nin denize kıyısı olmadığı için üretilen petrolün, nerelerden geçerek denize ulaşacağı hususu bu dönemde önem kazanmıştır. Coğrafi açıdan değerlendirildiğinde IKBY'nin petrolünü Irak, İran, Suriye, İsrail ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına sunma seçenekleri bulunmaktadır.

IKBY açısından bu seçenekler değerlendirildiğinde; Irak Federal Yönetimi, IKBY'nin enerji şirketleriyle petrol konusunda anlaşma yapma ve petrol ihraç etme yetkisinin olmadığını belirtmekte ve petrolün mevcut hatlarla dışarıya taşınmasına kendisinin onayı olmadığı için buna müsaade etmeyebilir. IKBY, bu nedenle Basra Limanı'nın tercih edememektedir. İran'da Hürmüz Boğazı ile petrolün çıkışı için bir alternatif sunmasına karşılık yeterince cazip değildir. İran yaşadığı nükleer sorun dolayısıyla yıllardan beri uluslararası toplumun uyguladığı ambargo ile karşı karşıyadır. IKBY, politik olarak tecrit edilen İran'la aynı yalnızlığı yaşamamak için İran'ı tercih edememektedir.

Suriye'den Akdeniz'e ulaşan Kerkük-Banyas petrol boru hattı günlük 700.000 varil taşıma kapasitesine sahiptir. Fakat 2003 yılındaki Irak işgali sırasında zarar gördüğü için âtil kalmıştır. 2011 yılında başlayan iç savaş dolayısıyla enerji hatlarının güvenliğinin sağlanamaması Suriye'yi tercih edilebilir olmaktan çıkarmaktadır. Fakat ABD'nin destekleyip silahlandırdığı PYD terör örgütü, Suriye'nin kuzeyinde veya IKB-İsrail arasındaki Suriye topraklarında otonom elde ederse ve ABD'nin IKBY'ye baskısıyla enerjinin, buralarda dönecek yeni boru hatlarıyla Akdeniz veya İsrail üzerinden Uluslararası pazara ulaşması sağlanabilir. IKBY tartışmalı bölgeler ve bağımsızlık konusunda istediği desteği ABD'nden görürse, bu yöndeki talebi kabul edebilir.

İsrail, IKB'nin enerji kaynaklarını kendi toprakları üzerinden dünya pazarlarına ulaştıracak bir enerji merkezi olmayı hedeflemiştir. Bu sebeple âtil durumdaki Kerkük-Hayfa boru hattının İsrail tarafından onarılması için projeler üretilmiş ve Kerkük petrolünün Suriye veya Ürdün üzerinden İsrail'e götürülmesi hedeflenmiştir. IKBY Arap dünyasının tepkisini üzerine çekmemek için, bu hattı tercih edememektedir. Bu hattın güzergâhı 1100 km'dir. Bu güzergâh Türkiye'deki gibi dağlık değil, düz ve boru hattı için çok uygundur. Güzergâh üzerinde biri Ürdün'de, diğeri Hayfa'da olmak üzere iki rafineri vardır. Bu özellikler hattın fizibil olma niteliğini artırmaktadır. Bu nedenle Kerkük-Hayfa boru hattı daha kolay gerçekleştirilebilir durumdadır. Bu olası durumda, Kerkük-Ceyhan Boru Hattı önemini yitirebilir. Kerkük-Ceyhan Hattı çalışsa da Kerkük-Hayfa hattı sürekli Türkiye'ye karşı alternatif olarak görülecektir.

Türkiye ise IKB petrolünün Akdeniz'e ulaşmasına imkân verecek coğrafik özelliklere sahip olmasının yanı sıra enerji pazarı Avrupa'ya komşu olması büyük avantajdır. Daha az maliyetle petrolün dünya piyasalarına ulaştırılmasını sağlayabilecek Türkiye, IKBY için petrolden elde edilecek kârı yükseltmektedir. Türkiye'nin teknolojisinin diğer komşu devletlere göre üstün oluşu, IKBY için Türkiye'yi daha uygun hale getirmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 17). Siyasi olarak ise Türkiye'nin AB'ne aday olması, NATO üyeliğinin bulunması ve ABD ile iyi ilişkilere sahip olması, Türkiye'yi IKBY için cazip kılmaktadır. IKBY, Türkiye'yi tarihi, dini ve kültürel olarak da kendine ve halkına daha yakın görmektedir. Ayrıca IKBY, birçok açıdan Türkiye ve Batı dünyasıyla daha fazla

entegre olmayı hedeflemektedir (Dalar, 2015: 62). 2012 yılında, Neçirvan Barzani, Türkiye ve İKBY'nin birbirini tamamlayan üstünlükleri olduğunu, İKB'nin denize en yakın, Türkiye üzerinden ulaşabileceğini birçok alanda Türkiye' nin desteğine ihtiyaç duyduklarını içeren ifadeler kullanarak Türkiye ile enerji ilişkilerinde karşılıklı bir iş birliğinin bulunduğunu vurgulamıştır (Çandar, 2012: 1). Türkiye' nin enerji yetersizliği ile İKBY'nin coğrafi sınırlılığı bu yakınlaşmayı karşılıklı bir iş birliğine dönüştürmüştür.

3.3. Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Amacı

Bölgesel ve bölge dışı güçlerin avantaj sağlamaya çalıştıkları diğer bir konu, enerji merkezi olma amacıdır. Bu amaç enerji politikasını belirlemede temel unsurlardan biridir. Enerji kaynaklarının dünya geneline dengesiz şekilde dağılmış olması nedeniyle, coğrafi konumu gereği hatların geçiş yollarında bulunan, üretici ve tüketici ülkeler arasında enerji akışının sağlanmasında kilit noktada yer alan, köprü işlevi gören ve bu özellikleri sebebiyle transit ülke olarak adlandırılan devletler birincil önem kazanmıştır. Bu ülkelerden birisi olan Türkiye, bölgesinde önemli bir oyun kurucu olmayı hedeflemektedir (Kantörün, 2010: 88).

Jeostratejik konumunun sağladığı bu üstünlük sayesinde bölgede önemli bir aktör olan Türkiye, günümüzde inşa edilmesi düşünülen transit enerji güzergâhlarının merkezindedir. Enerji kaynakları yönünden zengin coğrafyaya yakınlığı ve sanayileşmiş tüketici Batı ülkeleri arasındaki stratejik konumu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması için diğer çevre ülkelere oranla daha yüksek güven, istikrar, sürdürülebilir bir ticaret merkezi ve güzergâhı sunmaktadır. Günümüzde Uluslararası Enerji Ajansı verileri, devletler tarafından sağlam öngörüler olarak görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı' nın raporuna göre Türkiye, enerji kaynaklarını çeşitlendirme konusunda coğrafi konumu nedeniyle büyük bir fırsata sahiptir. Ülkenin bölgesel iş birliği ilerlemelidir. Türkiye' nin katkısı Avrupa enerji güvenliği içinde hayati önem taşımaktadır (International Energy Agency, 2016: 1-2).

Avrupa Birliği dünyanın ikinci enerji ithalatçısıdır. Enerjide dışa bağımlılığı %50 oranındadır. Bu oranın 2030'da %70'ler seviyesinde olacağı tahmin edilmektedir. Avrupa Birliği açısından enerji temininde kaynak ülkeler gibi enerjinin geçeceği transit ülkelerde önemlidir. 2006 ve 2008 Ukrayna krizleri, transit bir ülkenin önemini ortaya çıkarmıştır. Türkiye üzerinden enerji sevkiyatının yapılması, Avrupa Birliği devletlerinin Rusya bağımlılığını azaltacağı ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde de belirleyicisi olacağı öngörülmektedir (Özpek, 2013: 358).

Türkiye' nin enerji alanındaki artan bu önemi Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine de olumlu katkı sağlayacaktır. Türkiye' nin Avrupa Birliği üyeliği sürecinde üstlenmesi gereken mevzuat, 33 ana başlık altında toplanmıştır (Pamir, 2005: 74-81). Bu 33 başlıktan birini de "enerji başlığı" oluşturmaktadır. Türkiye Avrupa Birliği üyesi bir ülke konumuna gelebilmek için Avrupa Birliği' nin enerji politikalarını ve bu politikaları içeren enerji müktesebatına uyum sağlaması gerekmektedir (Ergün, 2007: 1-5). Bu nedenle gelecekte Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin temel belirleyicisi enerji olabilir.

Türkiye, Ceyhan limanına ulaşan enerji miktarını iki katına çıkarmayı ve burada enerjinin aktarılacağı ihraç terminali ile entegre büyük bir enerji tesisi ve enerji borsası kurmayı amaçlamaktadır (Yıldız, 2013: 65). İKB'nde bulunan enerji kaynaklarının, Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırılması Türkiye'yi enerji merkezi olma hedefine yaklaştıracaktır. Bu hedefler doğrultusunda İKB'den Türkiye'ye petrol akışını sağlayan bir boru hattı döşenmiş ve bu hattan gelen petrol dünya pazarlarına ulaşmıştır. İKBY, gelecekte günlük 2 milyon varil ve üstünde ham petrol ihraç etmeyi planlamaktadır. Bu petrol ihracının Türkiye üzerinden uluslararası piyasaya ulaştırılması, Türkiye' nin enerji alanındaki

jeostratejik üstünlüğünün sürdürülebilirliğine önemli katkı sunabilecektir. Varil başına ortalama bir doların alındığı transit ücreti, IKBY'nin sadece bir yıllık ham petrol ihrac hedefleri ile değerlendirildiğinde Türkiye' nin sadece bu ihracattan günlük 1 milyon dolar kazanç sağlayacağı anlamına gelmektedir (Yıldız, 2013: 65).

Türkiye' nin bölgede enerji merkezi olma politikası, Türkiye'yi IKBY ile iş birliğini yönlendirmektedir. Petrol ticareti sadece ham petrol satışından oluşmaz. Ticaretin büyük kısmı, ham petrolün taşınması, rafine edilmesi ve pazara sunulması üzerinden yapılmaktadır. Üretimden daha büyük gelirler bu aşamalarda elde edilmektedir. Bu nedenle Petrol piyasasındaki paranın büyük kısmı bu hizmetleri sunan şirketlerin kontrolündedir (Ayhan, 2009: 2). Petrolün üretildiği saha ile tanker gemilerine yüklendiği yükleme limanları arasındaki mesafe, aynı oranda maliyeti arttırmaktadır. Türkiye coğrafi konumunun tüm bu avantajlarını ve bölge ile ilişkilerini bu iş birliği temelinde geliştirerek değerlendirebilirse bölgede oyun kurucu ülke konumuna gelebilecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Enerji kaynaklarını düşük maliyetle edinen ve kaynak çeşitliliği sağlayan ülkeler, diğer ülkelere göre avantajlı durumdadır. Enerjide dışa bağımlı olan ülkeler, dış politikada etkin olamadığı gibi bölgesel ve küresel enerji krizlerinden olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle enerji, ekonomik ilişkilerde olduğu gibi, siyasi ve diplomatik ilişkilere de yön veren önemli olgulardan biridir. 2005'ten sonra Türkiye-İKBY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin statüsündeki değişiklik ve enerji ilişkilerinin gelişmesidir. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye, IKBY ile ilişkilerinin yönlendirici bir unsuru haline gelmiştir. Enerjinin iş birliğini artırma potansiyeli nedeniyle tarafları karşılıklı olarak iş birliğine razı edecek çok sayıda faktörü barındırmaktadır. Bu nedenle IKBY'nin petrol ve doğalgazı, Türkiye'nin teknolojik imkânlarına sahip olması nedeniyle taraflar arasındaki iş birliği, karşılıklı bağımlılık ve 'kazan kazan' ilişkisi temelinde yürütülmektedir.

Türkiye IKBY ile Enerji ilişkilerinde, Türkiye' nin temel beklentileri, ekonomisinin büyümesiyle doğru orantılı olarak sürekli fazlalaşan petrol talebini uygun fiyatla ve kaynak çeşitliliğini arttırarak boru hatlarının topraklarından geçmesi suretiyle petrol transferinin merkezi olmaktır. IKBY'nin temel beklentileri ise Irak merkezi yönetimine karşı güçlü olabilmek için kırılğan olmayan, olası krizlerden en az etkilenebilecek bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bunun sayesinde siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. IKBY, Petrol fiyatları yüksek iken hızlı bir şekilde kaynakları yeryüzüne çıkarıp ekonomik değere dönüştürme gereksinimi, zamanla yarışmalarına neden olmuştur. IKBY, ekonomik kaynaklarını arttırmak maksadıyla yabancı yatırımcıları teşvik ederek ticari canlılığın sağlanmasını, doğal kaynak potansiyelini değerlendirerek hem kısa sürede yüksek gelir elde etmeyi, hem de gelen yabancı yatırımcıları Irak içinde ve uluslararası alanda baskı aracı gibi kullanıp siyasi fayda sağlamayı amaçlamıştır.

Enerjinin uluslararası piyasaya taşınmasında işleyen boru hatları, lojistik kabiliyet ve kapasitesi, pazara olan yakınlığı ve pazar niteliği taşıması, istikrarlı ve güvenli çıkış imkânı sunması Türkiye'yi teknik ve ticari açıdan diğer komşu ülkelere kıyasla IKBY için daha avantajlı hale getirmiştir. Politik olarak ise Türkiye'nin AB'ye aday olması, NATO üyeliğinin bulunması ve ABD ile iyi ilişkilere sahip olması, Türkiye'yi IKBY için cazip kılmaktadır. IKBY, Türkiye'yi tarihi, dini ve kültürel olarak kendine daha yakın görmektedir. IKBY, sahip olduğu coğrafi konumu itibarıyla Türkiye'ye büyük önem vermekte hem siyasi hem de ekonomik açıdan Türkiye ve batı dünyasıyla daha fazla entegre

olmayı hedeflemektedir. Türkiye, IKBY ile federal hükümet arasındaki hukuksal ve siyasi tartışmalara müdahil olmayarak sorunun kendi aralarında çözülmesini beklemiştir. Irak federal yüksek mahkemesinin IKBY lehine karar vermesi hem içerde IKBY'nin elini güçlendirmiş hem de Türkiye ile daha rahat ticaret yapmasını sağlamıştır. Ayrıca IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir. Enerji boru hatları taraflar arasında bölgesel iş birliğini ve karşılıklı bağımlılık olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin IKBY'ye yönelik tutumu 2008'den sonra değişmeye başlamış, güvenlik eksenli ilişkiler terk edilip iş birliğinin geliştiği bir döneme girilmiştir. Türkiye-İKBY arasında enerji alanındaki bu iş birliği taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasına da yardımcı olmuştur. Bu çerçevede bir araya gelen Türkiye ve İKBY, iki tarafında kazanacağı bir ilişki geliştirmeye başlamışlardır. Taraflar bu zorlukları birlikte aşmak için riskleri paylaşma konusunda kararlı görünmektedirler. Çünkü baskıya rağmen bu ilişkiden vazgeçmemiş ve daha ileriye taşımışlardır. Üst düzeyde tarafların karşılıklı ziyaretleriyle daha da pekişmeye devam etmektedir.

Petrol ticareti gelirinin büyük kısmı, ham petrolün taşınması, rafine edilmesi ve pazara sunulmasından elde edilmektedir. Gelirin büyük bir kısmı bu hizmetleri sunan şirketlerin kontrolündedir. Türkiye enerjisi çatışmanın bir aracı değil, barışın ve bölge insanının daha müreffeh bir gelecek kurma idealinin aracı ve teminatı olarak kabul ederek, aktörlerle çok taraflı iş birliği yürütmelidir. İKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir. Türkiye'den geçen enerji hatları barış ve istikrar için bir araç olarak görülmelidir. Türkiye'den geçen her boru hattı o kadar güçlü barış köprüleri olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anaid, A. (2014). Turkish Economic Expansion and its Regional Implications. *The Review Kurdistan Region of Iraq Kurdistan*, 1(5), 41-53.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İş Birliği*. İstanbul: MKM Yayıncılık.
- Aydoğan, B. (2016). Türkiye-İKBY İlişkilerinde Yeni Dönem mi? *Ortadoğu Analiz*, 8(72), 38-41.
- Ayhan, V. (2009). *Ortadoğu ve Petrol: İmparatorluk Yolu*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Ayhan, V., Barzani, A. ve Demir, H. (2013). Enerji Siyaseti, Türkiye Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Boru Hatları, Petrol Satışı ve Bağdat'ın Pozisyonu. *IMPR*, Kasım 2013, 1-31.
- Balcı, A. (2014). Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri. *SETA Analiz*, 97(1), 7-26.
- Bell, J. C. & Saunders, C. (2006, July 7). Iraq Oil Policy-Constitutional Issues Regarding Federal Government and Regional Authority. <http://www.iraqoilforum.com/wp-content/uploads/2011/11/Joseph-Bell-Oil-Policy-Issues-Constitution.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2020).
- Chazan, G. (2012, December 10). An Ocean of Reserves Waiting to be Tapped. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/d93421e8-3ef7-11e2-9214-00144feabdc0> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).
- Çağaptay, S. & Evans, T. (2012, January 24). Turkey's Changing Relations with Iraq: Kurdistan Up, Baghdad Down, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkeys-changing-relations-iraq-kurdistan-baghdad-down> (Erişim Tarihi: 18.06.2020).

- Çandar, C. (2012, 26 Mayıs). İşin İçine Kürdistan Petrolü Girerse. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/isin-icine-kurdistan-petrolu-girerse-20630287> (Erişim Tarihi: 17.04.2020).
- Dalar, M. (2015). Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 47-70.
- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Danilovich, A. & Owtram, F. (2014). The Federalization of Natural Resources. In A. Danilovich (Ed.), *Iraqi Federalism and the Kurds* (pp. 113-141). New York, ABD: Ashgate Publishing Ltd.
- Deek, A. & Burton, M. D. (2007). Iraq's Constitution: A Drafting History. *Cornell International Law Journal*, 40(1), 2-84.
- Dış İşleri Bakanlığı (2018, 10 Aralık). Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi. <http://www.mfa.gov.tr/petrol-fiyatlarinin-ekonomilere-etkisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.08.2020).
- Enerji Bakanlığı (2018). Türkiye'de Doğalgaz Depoları. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> (Erişim Tarihi: 19.04.2020).
- Ergün, Ç. E. (2007). *Avrupa Birliği Enerji Hukuku*. Ankara: Çakmak Yayınevi.
- Genel Energy (2016, September 20). Kri Oil Production. Retrieved from: <http://www.genelenergy.com/operations/kri-oil-production> (Erişim Tarihi: 25.08.2020).
- Haas, Ernst B. (1964). *Beyond The Nation-state: Functionalism And International Organization*. 1st edition. California: Stanford University Press.
- Hinnebusch, R. A. (2003). *The International Politics of The Middle East*. New York, ABD: Manchester University Press.
- International Crisis Group (2012, April 19). Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit, Crisis Group, Middle East Report No120. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/iraq-and-kurds-high-stakes-hydrocarbons-gambit> (Erişim Tarihi: 23.06.2020).
- International Energy Agency (2016, September 30). *Energy Policies of IEA Countries: Turkey 2016 Review*. <https://www.iea.org/reports/turkey-2016> (Erişim Tarihi: 22.07.2020).
- International Energy Agency (2012, October 20). *Iraq Energy Outlook*, Paris. <https://www.iea.org/reports/iraq-energy-outlook-2012> (Erişim Tarihi: 18.07.2020).
- İşeri, E. (2014). Barış Boru Hattı Vizyonu. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 6(61), 10-13.
- İzzeti, İ. (2006). *Soğuk Savaş Döneminde Irak*, (Çev. H. Uygur). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 2(3), 87-114.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (2001). *Power and Interdependence*. New York, ABD: Addison Wesley Longman.
- Keohane, Robert O. (2002). *Power and Governance in A Partially Globalized World*. New York: Routledge.
- Khalil, L. (2009, June 20). Stability in Iraqi Kurdistan: Reality or Mirage? https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/06_kurdistan_khalil.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2021).
- KRG Ministry of Natural Resources (2021, January 27). Vision, Erbil. <http://mnr.krg.org/index.php/en/gas/vision-gas> (Erişim Tarihi: 28.01.2021).

- Kurdistan Regional Government (2014, June 20). KRG statement on oil exports. <http://mnr.krg.org/index.php/en/index.%20Php/en/pressreleases/379-krge-statement-on-oil-exports> (Erişim Tarihi: 14.09.2020).
- Moradi, J. & Saie, A. A. (2013). Energy Strategy of A Study of Obstacles on the Way of Federalism in Iraq. *Journal of American Science*, 8(9), 589-597.
- Özpek, B. B. (2013). Securing Energy or Energising Security: The Impact of Russia's Energy Policy on Turkey's Accession to the European Union. *Journal of International Relations and Development*, 16(1), 358-379.
- Pamir, N. (2005). Avrupa Birliği'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye. *Stratejik Analiz*, 5(11), 74-81.
- Pazarcı, H. (2007). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ticaret Bakanlığı (2021). Irak Ülke Profili. <https://ticaret.gov.tr/data/5efddfd13b876a83c6f2fba/Irak%20%C3%9C%20Profili.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2021).
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (2019, 15 Kasım). 2019 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. <http://www.tpao.gov.tr/file/2005/2019-tpao-sektor-raporu-3185ed3b4af5442c.pdf> (Erişim Tarihi: 23.08.2020).
- Varol, T. S. (2013). Ankara'nın Kuzey Irak Politikasında Genel Enerji ve Siyah Kalem. *21. Yüzyıl Dergisi*, 55(1), 5-13.
- Wildenburg, W. (2012). Breaking From Baghdad: Kurdish Autonomy vs. Maliki's Manipulation. *World Affairs*, 175(4), 47-53.
- Yıldız, T. (2013). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TBMM Genel Kurul Konuşması. Ankara: TBMM Yayınları.
- Zedalis, R. J. (2009). *The Legal Dimensions of Oil and Gas in Iraq*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zhdannikov, D. (2016, November 18). Exclusive: Glencore seeks \$550 million to raise stakes in Kurdish oil Game. <https://www.reuters.com/article/us-glencore-oil-kurdistan-exclusiveidUSKBN13D1O7> (Erişim Tarihi: 21.09.2020).

TARIM ANLAŞMASI'NIN TÜRK TARIM SEKTÖRÜNE YANSIMALARI

Seyhan TAŞ¹
Burcu KENGER²
Sefa ÖZBEK³

Öz

Tarım, her ülke için hayati öneme sahip temel iktisadi sektördür. Sadece gıda üretimi değil diğer sektörlerde sermaye ve hammadde temin etmesi, geniş bir istihdam sağlaması ve dış ticarete doğrudan katkı sunması bu önemi teyit etmektedir. Bu yüzden birçok ülke, sektörü koruma yönünde tercih gösterir. Birinci ve ikinci dünya savaşlarından sonra yaşanan ekonomik durgunluktan kurtulmak ve ekonomilerini canlandırmak için birçok kurum ortaya çıkmıştır. Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF), Dünya Bankası Grubu ve günümüzde Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) dönüşmüş olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) bu kuruluşların önde gelenlerindedir. GATT, sanayi ve hizmet yanında tarım sektörüne ilişkin olarak da birçok karar almış ancak DTÖ'nün kuruluşuna kadar istenen sonuçlar elde edilememiştir. DTÖ'nün de resmi olarak kurulduğu Uruguay Round'da Tarım Anlaşması ek anlaşma olarak kabul edilmiştir. Bu anlaşmanın amacı tarım ticaretini adilleştirmek ve serbestleştirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için; pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler konularında düzenlemelerde bulunulmuştur. Diğer ülkeler gibi Türkiye için de tarım sektörü ekonomide önemli bir konumda bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinde tarım sektörüne dayalı sanayi oldukça önemli yer tutmakla birlikte dış ticaretin bileşiminde tarımsal hammadde ürün ihracatı ve ithalatı ciddi öneme sahiptir. Bu çalışmanın amacı GATT sürecinin tarım sektörü ve tarım ürünleri ticareti üzerindeki etkilerini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım Anlaşması, Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, Türkiye.

Jel Sınıflandırılması: Q18, F40, F50.

REFLECTIONS OF THE AGRICULTURAL AGREEMENT ON THE TURKISH AGRICULTURAL SECTOR

Abstract

Agriculture is a very important sector for all countries in the world. The fact that it provides capital and raw materials not only for food production, but also for other sectors, provides a wide employment and contributes directly to foreign trade confirms this importance. For these reasons, even developed countries can't give up protectionism. Many institutions have emerged to get rid of the economic stagnation experienced after the first and second world wars and to revive their economy. The International Monetary Fund (IMF), the World Bank Group, and the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), which has now become the World Trade Organization (WTO), are among the leading ones. In the GATT process, many decisions were taken regarding

¹ Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, seyhantas1@hotmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9671-4838>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, denizkenger@hotmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4036-8905>

³ Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, sefa3358@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2263-216X>

Atıf/To Cite: Taş, S., Kenger, B., & Özbek, S. (2021). Tarım Anlaşması'nın Türk Tarım Sektörüne Yansımaları. *Journal of Economics and Research*, 2(2), 34-46.

the agriculture sector as well as industry and services, but the desired results could not be achieved until the establishment of the WTO. In the Uruguay Round, in which the WTO was officially established, the Agriculture Agreement was accepted as an additional agreement. The aim of this agreement is to fair and liberalize agricultural trade. To achieve its purpose; It has made regulations on market entry, export subsidies and domestic supports. As in other countries, the agricultural sector has an important position in the economy for Turkey as well. Although the industry based on the agricultural sector has a very important place in the Turkish economy, the export and import of agricultural raw material products have a serious importance in the composition of foreign trade. The aim of this study is to discuss the effects of the GATT process on the agricultural sector and trade in agricultural products.

Keywords: Agreement on Agriculture, The World Trade Organization, General Agreement on Tariffs and Trade, Turkey.

Jel Classification: Q18, F40, F50.

GİRİŞ

İnsanlığın yaşamını devam ettirmesinde en önemli sektörlerden biri olan tarım sektörü, insanoğlunun yerleşik hayata geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarım sadece gıda malları üretimi ile değil; tarım dışı sektörlerle hammadde ve sermaye desteği sağlaması, geniş istihdam kaynağı olması ile de önem arz etmektedir. Tarım sektörü bu yönleriyle sosyal ve ekonomik yönlerden kalkınmada stratejik araç konumundadır. Tarımdan sağlanan kaynaklar ile sanayi sektörünü güçlendiren ülkeler, günümüzün gelişmiş ülkelerini oluşturmaktadır (Demir, 2020: 1).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik durgunluğu aşmak isteyen ülkeler Amerika Birleşik Devletleri'nin Bretton Woods kasabasında bir araya gelerek uluslararası kurumsal yapının temelini oluşturmuşlardır (Turan, 1980: 42). Bu kurumlardan ticaretin serbestleştirilmesi ile ilgili olanı Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'dır. Bu anlaşma çerçevesinde birçok müzakere yürütülmüş ve ticaretin serbestleşmesi için çalışmalarda bulunulmuştur. Bu müzakerelerin sonucusu ve en kapsamlısı DTÖ'nün kuruluşunun da gerçekleştiği Uruguay Round'dur. Tarım Anlaşması birçok sorunlu alan gibi Uruguay Turu'nun somut sonuçlarından biridir. Tarım Anlaşması'nın amacı tarımsal dış ticareti daha adil ve serbest hale getirmektir. Bu amaçlar için pazara giriş kuralları düzenlenmiştir. Bu süreç sektördeki serbestleşmeyi sağlamak üzere İleri Tarım Müzakereleri'ni de kapsamıştır. Türkiye için ise tarım önemli ve vazgeçilmez bir sektördür. 24 Ocak Kararları ile ekonomide serbestleşme yönünde politikaları uygulama yolu seçilmiştir. Türkiye bu nedenle ticarete serbestleşmeye yol açacak birçok anlaşmaya taraf olmuştur. Tarım Anlaşması'yla da tarım sektöründe serbestleşme için birtakım taahhütlerde bulunmuştur (Öztürk vd., 2008: 16).

Çalışmada ele alınan ilk konu Tarım Anlaşması'nın oluşumudur. Daha sonra ise anlaşmanın getirdiği düzenlemeler incelenmiş, bu düzenlemelerin Türkiye'nin ticaretine olan etkileri değerlendirilmiştir. Son olarak da İleri Tarım Müzakereleri hakkında bilgiler verilerek değerlendirmeler yapıp politika önerileri sunulmuştur.

1. DTÖ'NÜN TARIM SEKTÖRÜ ÜZERİNDE ALDIĞI KARARLAR

1.1. Kararların Oluşum Süreci

Tarım sektörü GATT'ın düzenlediği Dillon, Kennedy, Tokyo görüşmelerinde gündeme alınmamıştır. Tarım sektörü üzerine mal ticaretinde uygulanan düzenlemeler gibi düzenlemeler getirme konusu ilk olarak Uruguay Görüşmeleri'nde gündeme gelmiştir. Tarımın düzenlenmesi ihtiyacı tarım sektöründe yaşanan fiyat ve gelir istikrarsızlığının yaşanmasıyla ortaya çıkmıştır. Tarım sektörü üzerinde ülkelerin uyguladıkları

sübvansiyonlar, ülkeler arasında yaşanan büyük pazar savaşları ve ticarete ortaya çıkan kaos ortamı nedeniyle Uruguay Görüşmeleri'nde sektör üzerinde düzenlemeler yapılma kararı alınmıştır. Ancak bu konu görüşülürken AB (Avrupa Birliği), ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve Cairns arasında yaşanan büyük pazar savaşları ve ticarete ortaya çıkan kaos ortamı nedeniyle Uruguay Görüşmeleri'nde sektör üzerinde düzenlemeler yapılma kararı alınmıştır. Ancak bu konu görüşülürken AB (Avrupa Birliği), ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve Cairns Grubu* ülkeleri arasında fikir uyuşmazlıkları olması sebebiyle görüşmeler dört yıl kadar uzamıştır. Anlaşmazlığın temelindeki şey tarım sektöründe korumacılığın olup olmamasıdır. Tarımda yüksek korumacılıktan yana olan AB, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Association-EFTA) ile doğal zenginlikleri bakımından yüksek, tarım için elverişli iklimi bulunan, tarımsal üretim açısından yüksek kapasiteye sahip ve tarım politikaları açısından daha az korumacı özelliğe haiz ülkeler grubu olan Cairns Grubu uzun süre anlaşma sağlayamamıştır. Cairns Grubu ülkelere ABD destek verirken AB ve EFTA'ya ise Japonya destek vermiştir (Doğan, 2002). Görüşmeler sonucunda tarım sektörü üzerinde düzenlemeler yapılmış ve Tarım Anlaşması imzalanmıştır. Tarım Anlaşması'nın genel amacı, tarım alanında adil ve serbest piyasa sistemine dayalı bir ticaret oluşturmaktır. Tarım Anlaşması ile öngörülebilir ve güvenilir bir tarım ticareti oluşturulmak istenmiştir. Ayrıca tarım sektöründe serbest ticareti engelleyen kısıtlamaları kontrol altına almak ve zamanla azaltmak da anlaşmanın amaçları arasındadır (Ay ve Yapar, 2005: 58).

1.2. Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasının Getirdiği Düzenlemeler

Öncelikle Tarım Anlaşması'nın getirdiği düzenlemeler anlaşmaya taraf olan tüm ülkeleri bağlayıcı niteliktedir. Verilen taahhütleri ülkeler, gelişmişlik seviyelerine göre farklı süreler içerisinde ve farklı oranlar şeklinde yerine getirmekle yükümlüdürler. Genellikle tavizler az gelişmiş ülkelere daha fazla tanınmaktadır. Tarım ticaretinin serbestleşmesi için anlaşmada üç düzenlemede karar kılınmıştır. Bunlar: pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç desteklerdir. DTÖ'nün kabul ettiği Tarım Anlaşması kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- 1. Madde: Önemli tanımlar listelenmiştir. En önemli tanım 'Toplu Destek Ölçümü'dür.
- 2. Madde ve Ek 1: Tarım ürünlerinin kapsamını tanımlamaktadır ve liste Harmonize Sistem'e göre belirlenmiştir.
- 3. Madde: İndirim taahhütlerini içeren eklerin anlaşmanın parçası olduğunu belirtmektedir.
- 4. ve 5. Maddeler ve Ek 5: Pazara giriş olarak tanımlanan ithalat konuları üzerinedir.
- 6. ve 7. Maddeler ve Ek 2, 3, 4: Ülke içinde uygulanan ve taahhüt dışı kalıp indirimde tâbii olmayan tarımsal desteklerle ilgilidir.
- 8., 9., 10., 11. ve 12. Maddeler: Miktar ve harcama olarak ihracat sübvansiyonlarını, Tarım Anlaşması'nın belirttiği tabirle ihracatta rekabeti düzenlemektedir.
- 13. Madde: Tarım Anlaşması sonucu ortaya çıkan yaptırımların önceki GATT anlaşmalarıyla tutarlılık ve uyumunu sağlamaya çalışmaktadır. Bu madde 'sulh hükmü' (peace close) olarak bilinmektedir. Özelliği ve önemi, Tarım Anlaşması içerisinde yer alan istisnaların GATT anlaşmasının diğer hükümlerine göre şikâyet edilemeyeceğini hükme bağlamış olmasıdır.
- 14. Madde: Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması'nı Tarım Anlaşması ile ilişkilendirmektedir.

*Avustralya, Yeni Zelanda, Endonezya, Filipinler, Malezya, Tayland, Güney Afrika, Fiji, Brezilya, Arjantin, Şili, Kanada, Meksika, Kosta Rika, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Kolombiya, Guatemala'dan oluşan tarım ihracatçısı ülkelerdir

- 15. ve 16.'ncı Maddeler: Gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) ve az gelişmiş ülkelere farklı uygulama yapılacağını karara bağlamaktadır. Anlaşma, taahhütlerin izlenmesi ve uyumsuzlukların çözümü üzerine düzenlemeler ile devam etmekte ve reform sürecinin devamlılığının altını çizerek sona ermektedir. (Dölekoğlu, 2003: 2)

1.3. Pazara Giriş

Pazara giriş düzenlemesi; ticari malların ithalatında uygulanmakta olan koruma oranlarının azaltılması, bu koruma oranlarının tarifelere çevrilmesi ve ithalatta sadece tarifelerin yer almasını konu edinmiştir. Tarım ürünlerinin ithalatında alınan tedbirlerin tarifelere dönüştürülmesine “tarifikasyon” denmektedir. Korumacı politikalar üzerinde tarifikasyon işlemi 1 Ekim 1986 tarihinden sonra uygulanmak üzere yapılmaktadır. Tarifeler belirlenirken oranları konsolide oranlar üzerinden belirlenmiştir. Her ülke grupları için farklı oranlar üzerinde anlaşılmıştır. Buna göre gelişmiş ülkeler (GÜ) altı yıl içerisinde her tarım ürünü için %15 ve toplamda %36 oranlarında tarifelerde indirim yapacaktır. GOÜ'ler ise on yıl içerisinde her tarım ürünü için %10 ve toplamda %24 oranlarında indirimde bulunurken; az gelişmiş ülkelerin indirim taahhüdünde bulunmasına gerek görülmemiştir. Tarım Anlaşması'nda bir başka imtiyaz da GÜ ve GOÜ'ler arasında verilmiştir. GOÜ'lerde “tavan konsolidasyon” uygulamasına izin verilmiş; ancak bu hak GÜ'lere verilmemiştir. Anlaşmada görüldüğü üzere gelişmekte olan ülkelere de az gelişmiş ülkelere de piyasaya girişlerinde de tarım ürünleri ihracatında da taviz verilmiş sisteme daha çok dahil olmaları istenmiştir.

1.4. İhracat Sübvansiyonları

Bu kural, ihracatta yapılan ve yapılacak olan sübvansiyonları düzenleyen bütçe harcamalarının kısıtlanmasını içermektedir. Tarım Anlaşması, sübvansiyonları üçe ayırmıştır. Bunlar:

- Ticarete minimum etki yapan iç destekler. Bu sübvansiyonlara karşı önlem alınmamaktadır. Yani bu sübvansiyonlara dava açılmamaktadır.
- Ticaret bozucu iç destekler,
- Taahhüt listelerinde yer alan ihracat sübvansiyonları son iki maddedeki sübvansiyonlara karşı önlem alınabilir yani dava edilebilir sübvansiyonlardır.

Tarım Anlaşması'na göre ülkeler uyguladıkları sübvansiyonlarda indirim yapma konusunda taahhütte bulunmuşlardır. İndirim için 1986-1990 yılları ve 1991-1992 yılları esas alınmıştır. Sübvansiyonlu yapılan ihracatın GÜ'ler için altı yılda aşamalı olarak önce %36, ilerleyen zamanlarda ise %21 oranında düşürülmesi öngörülmüştür. GOÜ'ler için ise on yıllık süreçte önce %24, daha sonra %14 oranında düşürülmesi planlanmaktadır. Ayrıca GOÜ'lere sübvansiyon için kullanılan bütçenin hem pazarlama maliyetlerini düşürmek hem de sevkiyat için daha elverişli sektör olan iç taşımacıya kaydırılması imkanı tanınmıştır. Anlaşmada diğer değinilen konular: yeni sübvansiyonların oluşturulamayacak olması, yapılan taahhütlerin sadece bir ürüne özgü olması ve daha önce sübvansiyonlu olmayan bir ürüne daha sonra sübvansiyon uygulanmamasıdır. Anlaşmaya göre ürünler yirmi farklı kategoriye ayrılmış ve her ayrılan tarım ürünlerine yapılan indirimler tek tek belirlenmiştir (WTO, 1995).

1.5. Yurtiçi Destekler

Düzenleme, ülke içinde uygulanan desteklerin azaltılmasını öngörmektedir. Verilen destekler ticarete haksız rekabetin olması ve ticaretin sapmasına neden olmaktadır. Desteklerin oranlarının hesaplanmasında “Toplu Destek Ölçümü (TDÖ)” kullanılmaktadır. Yapılacak olan indirimlere baz olarak alınan yıllar 1986-1988'dir. Her yıl “Cari Toplam

TDÖ” destek düzeyinin belirlenmesi için hesaplanmaktadır. GÜ’ler altı yılda %20 oranında indirim vermeyi taahhüt etmişken; GOÜ’ler on yılda %13 oranında indirim yapmayı taahhüt etmiştir. Tarım Anlaşması’nda destekler üç kategoriye ayrılmıştır. Bunlar: kırmızı kutu, yeşil kutu ve mavi kutudur.

Yeşil Kutu: Bu kategorideki desteklemelerin ticareti en az seviyede etkilemesinden dolayı uygulanmasının bir sakıncası yoktur. Yasaklama ve kısıtlama getirilmemiştir. Desteklemeleri şu şekilde sıralayabiliriz: tarım ve kırsal kesimde yaşayan halk için her türlü altyapı hizmetleri, tarımın çağın gerisinde kalmaması için Ar-Ge hizmetleri, gıda güvenliğinin sağlanması için kamu stoklarının sağlanması, pazarlama hizmetleri ve tanıtım hizmetleridir. Ayrıca üretimi doğrudan etkilemeden tarım üreticilerine doğrudan verilen destekler de yeşil kutu kategorisinde yer almaktadır (Fotourehchi ve Şahinöz, 2016: 2021)

Mavi Kutu: Bu kategoride yapılan desteklere belirli sınırlamalar getirilmiştir. Yardımlar tarımın ve kırsal kesimin gelişmesi için yapılan harcamalardır (Karaca, 2002). Yardımlar, belirli bir alan ya da belirli miktarda üretim için verilmektedir. Belirlenen miktar üretimin %85’ini geçmeyecek şekilde belirlenmiştir. Ayrıca yine belirli sayıda canlı hayvan için yardım yapılmaktadır.

Kırmızı Kutu: Bu kategorideki destekler diğer iki kategoriye girmeyen ticarete doğrudan etkisi olan yardımlardır. Dolayısıyla ilgili kategorideki uygulamalar yasaklanmıştır. Buradaki destekler şu şekildedir: girdi destekleri, doğrudan yapılan maddi destekler, primler ve uyuşturucu madde yapımında kullanılan bitkilerin üretiminin teşviki için verilen desteklerdir (Sakarya, 2003).

1.6. Tarım Anlaşması Taahhüt Oranları

Bu kısımda GÜ’ler ve GOÜ grubuna ait Tarım Anlaşması taahhüt oranlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Taahhüt oranları piyasaya giriş, ihracat yardımları ve yurtiçi destek kapsamında ayrıştırılmıştır. Söz konusu bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Tarım Anlaşması Taahhüt Oranları

Taahhütler	GÜ’ler (6 Yıl: 1995-2000)	GOÜ’ler (10 Yıl: 1995-2004)
Piyasaya Giriş		
Ortalama tarife kesintisi	%36	%24
Ürün başına minimum kesinti	%15	%10
İhracat Yardımları		
Değer olarak kesinti	%36	%24
Miktar olarak kesinti	%21	%14
Yurtiçi Destek		
Destek kesintilerinin toplam kümülatif ölçüsü	%20	%13

Kaynak: (Kennedy vd., 1999: 1135).

Tablo 1’de yer alan bilgilere göre, GÜ’lerde GOÜ’lere kıyasla taahhüt oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Öyle ki 1995-2000 döneminde GÜ’lerde ortalama tarife kesintisi %36 iken bu oran 1995-2004 döneminde GOÜ’lerde %24 seviyelerinde seyretmektedir. Diğer kalemlerde de benzer durum geçerliliğini korumaktadır. Genel olarak GÜ’lerde iç desteklerde yasaklanan tedbirler için bütçeden ayrılan pay azalmışken; mavi ve yeşil kutu tedbirlerine daha fazla bütçe ayrıldığı gözlemlenmiştir. Ne yazık ki Tarım Anlaşması’nın öngördüğü tarım ticaretindeki beklenen serbestleşme gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni mavi ve yeşil kutu desteklerine ayrılan payın artması, bu desteklerin de üretimi ve ticareti olumsuz yönde etkilemesidir. Söz konusu taahhütlerde her ülke aynı

oranda destek veremediği için ticareti saptırıcı etken olabilmektedir. AB ve gelişmiş ülkeler, tarımda yüksek sübvansiyon oranlarından vazgeçemeyen korumacı tarım politikaları geliştirmekten geri kalmayan ülkelerdir. Bu durum tarım ticareti konusunda beklenen sonuca ulaşamamasına neden olmaktadır. Tarımda korumacılık uygulayan bu ülkeler kendilerine “tarımın çok fonksiyonluluğu” kavramını maske olarak kullanmaktadır. Korumacılığın önüne geçilememesinin ve çeşitli bahanelerle korumacı politikalara devam edilmesinin nedeni DTÖ'nün yaptırım gücünün yeterince olmamasıdır (Parıltı, 2015: 127). Getirilen bu kurallar 1995-2004 dönemini kapsamaktadır. Bu sürenin bitiminden sonra 1999-2000 döneminde yeni bir sistemin görüşülmesi için 2001 yılında Katar'ın Doha kentinde dördüncüsü düzenlenen Bakanlar Konferansı'nda tarım ile ilgili müzakerelerin görüşülmesine başlanması kararlaştırılmıştır. Doha Kalkınma Turları'nda alınan kararlar ve bu kararların Türkiye'ye olan etkilerine daha sonra ayrıntılı olarak değinilecektir.

1.7. Tarım Anlaşmasının Türkiye Ticaretine Etkileri

Türkiye, Tarım Anlaşması'na Şubat 1995 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanmasıyla birlikte resmen taraf olmuştur. Anlaşmanın pazara giriş alanında, iç destekler alanında ve ihracat sübvansiyonları alanındaki etkilerine bakıldığında:

Pazara giriş alanında; Türkiye'nin ekonomik konumu nedeniyle (gelişmekte olan ülke) on yıl içerisinde tarım ürünlerinin toplamında %24, her tarım ürünü için ise %10 oranında indirim yapma konusunda anlaşmayı imzalayarak taahhütte bulunmuştur. Türkiye'nin de bulunduğu çok taraflı mal ticareti müzakerelerinde son olarak 10-13 Aralık 2017 tarihlerinde Buenos Aires'te gerçekleştirilen DTÖ XI. Bakanlar Konferansı'nda e-ticaret, mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ve yatırımlar gibi yeni konular da ele alınmıştır. Fakat yalnızca balıkçılık sübvansiyonlarının düzenlenmesine ilişkin müzakerelerin 2019 yılı sonuna kadar tamamlanmasına ilişkin somut bir karar alınması yönünde karar alınmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Türkiye'de Tarım Anlaşması çerçevesinde tarife oranları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Tarım Anlaşması Tarife Oranları, Türkiye (%)

Tarife No	Ürün Grupları	Temel Yıl Oranı (1986)	2004 Üst Sınırı
01	Canlı Hayvan	43.5	37.6
02	Et ve Diğerleri	195.1	175.3
02.01-02.06	Sığır, domuz, koyun, keçi eti ve sakatatlar	250.0	225.0
04	Süt mamülleri ve diğerleri	131.5	117.2
04.01-04.05	Süt ürünleri	200.0	180.0
05	Diğer et ürünleri	21.0	10.6
06	Ağaç, kök, çiçek ve diğerleri	33.0	28.8
07	Yenilebilir sebze, kök ve Yumru	35.6	30.0
08	Yenilebilir meyve ve sert Kabuk	64.1	53.4
09	Kahve, çay ve diğerleri	85.3	56.8
10	Tahıllar	161.1	145.0
10.01-10.05	Makarnalık buğday ve mahlut, çavdar, arpa, yulaf, mısır	200.0	180.0
11	Değirmencilik mamülleri	50.4	43.3

12	Yağlı tohumlar, tohum, saman	34.1	22.1
13	Besin ve diğer sebze müstah.	59,5	29.7
14	Diğer sebzeler	41.3	16.9
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar	40.6	29.4
16	Et ve balık mamülleri	90.3	82.1
17	Şeker ve mamülleri	113.1	90.7
17.01	Kamış/pancar şekeri ve Kimyacı katkı saf sakaroz	150.0	135.0
18	Kakao ve mamülleri	69.2	51.0
19	Tahıl, un, süt mamülleri	64.1	55.4
20	Sebze ve meyve mamülleri	73.8	59.6
21	Diğer yenilebilir mamüller	70.5	51.4
22	Alkollü ve alkolsüz içki	87.6	70.7
23	Gıda endüstri kalıntıları	11.Mar	10.0
24	Tütün ve mamülleri	150.0	113.1
24.02-20-90	Tütün içeren sigaralar diğerleri	200.0	156.0
52.01	Pamuk (ham)	10.0	6.0
52.02	Pamuk artığı	20.0	12.0

Kaynak: (Türkoğlu, 2015: 62).

Tablo 2’de gelişmekte olan ülke konumunda bulunan Türkiye’de tarım anlaşması çerçevesinde taahhüt oranları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Tarife oranlarında, ürün gruplarına göre zamanla değişiklikler olduğu görülmektedir. Öyle ki Tablo 2’de gösterilen her ürün grubunda 2004 yılında 1986 yılına kıyasla taahhüt oranlarında düşüşün olduğu tespit edilmektedir. İhracat sübvansiyonları alanında; gelişmekte olan ülkeler konumunda olan diğer ülkeler gibi Türkiye de sübvansiyonlara neden olan ürünler üzerinden ürün miktarlarını %14 oranında azaltması gerekmektedir. Ayrıca, bu ürünler için ayrılan bütçeden de %24 oranında azaltmak durumundadır. Mevcut sübvansiyonları azaltmanın dışında yeni sübvansiyonlar da oluşturulmamalıdır. Eğer bir indirim yapılacaksa bu da ürünlere ait olmalıdır. İşlenmiş ürünlerin sübvansiyonlarının bütçelerine ise disiplin konulmalıdır. İç Destekler Alanında; Türkiye’de yapılan iç destek yardımlarının miktarı “de minimis*” kapsamına girmektedir. Yani yapılan yardım miktarı üretim değerinin %10’unun altında kalmıştır. Bu nedenle Türkiye iç destekler konusunda bir taahhütte bulunmamıştır (Karamustafaoğlu ve Tomur, 2009).

Tablo 3’te Türkiye’nin tarım ürünlerine yaptığı destekler hakkında bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3: Türkiye’nin Tarım Ürünlerine Verdiği Destekler (Milyon \$)

Destek Türü	Toplam Destek (TSE)	Üretici Desteği (PSE)	Tüketici Desteği (CSE)	Genel Servis Desteği (GSSE)
1996	8.272	7.553	-4.873	2.947
1997	10.526	8.745	-5.923	3.184
1998	13.963	11.353	-8.542	4.263

*AB kurucu antlaşmasında rekabeti engelleyen veya bozan ve AB menfaatlerine zıt düşen her türlü yardım yasaklanmıştır. Ancak bazı devlet yardımları rekabeti bozacak ya da ortak çıkarlara aykırı durum teşkil edecek netice doğurmamaktadır. Tutar olarak da çok büyük olmayan bu kapsamdaki yardımlar de minimis/göz ardı edilebilir/ihmal edilebilir yardımlar olarak ifade edilmektedir. Söz konusu yardımlar rekabete etki edebilir ancak ülkeler arası ticareti bozacak düzeyde olamamaktadır.

1999	14.373	10.446	-8.518	4.847
2000	14.556	9.036	-7.449	4.286
2001	7.370	3.066	-2.240	3.634
2002	9.513	6.266	-4.575	2.699
2003	10.815	10.789	-8.928	1.430
2004	11.314	12.781	-10.191	1.276
2005	13.758	14.427	-10.730	2.671
2006	15.030	16.110	-12.016	2.755
2007	12.337	15.364	-10.972	1.524
2008	14.750	19.176	-14.192	2.390
2009	13.846	16.374	-12.363	2.867
2010	19.154	22.583	-18.140	2.781
2011	16.738	19.890	-12.961	3.384
2012	15.389	17.538	-10.471	2.242
2013	14.158	15.483	-8.735	3.312
2014	15.089	16.983	-11.079	3.038
2015	18.223	17.312	-11.172	2.903

Kaynak: (Özdemir, 2018: 49).

Tablo 3'te verilen bilgilere göre toplam desteklerde; 1996-2015 döneminde toplam desteğin yaklaşık %120, üretici desteğinde %129 oranında artış olduğu gözlenmektedir. Tüketici desteğinde azalma meydana gelirken, genel servis desteğinde ise belirgin bir değişim olmadığı gözlenmektedir.

Tarım hem ihracat hem ithalattaki payı bağlamında Türkiye ekonomisi için önemli bir düzeydedir. Gelişmekte olan ülke konumunda bulunan Türkiye için tarım ihracatı önemli görülmektedir. Tablo 4'te Türkiye'deki tarıma ilişkin dış ticaret bilgileri gösterilmektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin Dış Ticaretteki Tarım İstatistikleri (1995-2017)

Yıllar	Tarım Dış ticaret			Toplam İhracatta Tarımın Payı (%)	Toplam İthalatta Tarımın Payı (%)
	İhracat (Milyon ABD doları)	İthalat (Milyon ABD doları)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon ABD doları)		
1995	1.835,00	1.797,20	37,8	8,50	5,00
2000	1.651,90	1.973,80	-321,9	5,90	3,60
2001	1.967,60	1.321,30	646,3	6,30	3,20
2002	1.743,90	1.590,80	153,1	4,80	3,10
2003	2.104,70	2.383,70	-279,1	4,50	3,40
2004	2.525,80	2.527,70	-1,9	4,00	2,60
2005	3.314,00	2.541,80	772,2	4,50	2,20
2006	3.466,60	2.634,30	832,3	4,10	1,90

2007	3.709,40	4.352,80	-643,3	3,50	2,60
2008	3.923,40	6.151,30	-2228	3,00	3,00
2009	4.347,40	4.593,80	-246,4	4,30	3,30
2010	4.934,70	8.895,10	-3960,4	4,30	4,80
2011	5.166,60	8.869,30	-3702,7	3,80	3,70
2012	5.188,60	7.446,60	-2258	3,40	3,10
2013	5.653,30	7.718,00	-2064,7	3,70	3,10
2014	6.029,70	8.588,50	-2558,8	3,80	3,50
2015	5.756,60	7.176,30	-1419,7	4,00	3,50
2016	5.397,20	7.041,30	-1644,1	3,80	3,50
2017	5.287,60	8.990,70	-3703,1	3,40	3,80

Kaynak: (Demir, 2020: 85).

Tablo 4 verileri incelendiğinde, dolar cinsinden Türkiye'nin tarım ihracatının 1995-2017 döneminde arttığı görülmektedir. Bu duruma paralel olarak, söz konusu dönemde Türkiye'de tarım ithalatında da artışın olduğu gözlenmektedir.

2. İLERİ TARIM MÜZAKERELERİ

DTÖ, Tarım Anlaşması'nın 20. maddesi gereğince başlatılması planlanan müzakereler ile dünya tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesinde daha ileri aşamalara geçilmesini hedeflemiştir. Dolayısıyla bu müzakereler kısaca "İleri Tarım Müzakereleri" olarak adlandırılmıştır (Dağdemir, 2009). Söz konusu müzakereler, DTÖ'nün iki yılda bir düzenlemekte olduğu Bakanlar Konferansı'nın üçüncüsünde, 19 Kasım-3 Aralık 1999 tarihlerinde Seattle'da başlatılmıştır. Fakat görüşmeler diğer alanlar yanında özellikle tarım alanında yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle tamamlanamamıştır. Müzakereler sonradan 2001 yılı Kasım ayında gerçekleşen Doha Bakanlar Konferansı ile başlatılan Doha Kalkınma Turu müzakereleri kapsamına alınmıştır (Özalp ve Ören, 2014: 32).

Tarım Anlaşması'nın hayata geçirilmesiyle birlikte ülkeler uluslararası tarım ürünlerinden daha fazla pay alabilmek için uyguladıkları korumacı önlemleri kendi ülkelerinin çıkarları gözetiminde tamamen kaldırmaya bile birtakım sınırlandırmalarla birlikte gevşetmiştir. Ticareti serbestleştirerek tarım ticaretini artırmaya yönelik adımlar atmışlardır.

Tarım Anlaşması'nın 20. Maddesi, Tarım Anlaşması'nın amacının uzun dönemde yapısal reformların uygulanmasıyla birlikte tarımsal üretim ve ticareti bozan kısıtlamaların kalıcı olarak indirilmesi olduğunu belirtir ve reformların gerçekleştirilmesi için beş yıllık bir geçiş dönemi tanımlar (Özkaya vd., 2010: 3). Ayrıca bu beş yıllık dönemin son yılında "ileri tarım müzakerelerinin" başlamasının önemi vurgulanmıştır. İlk ileri tarım müzakeresi 3. Bakanlar Konferansı'nda 19 Kasım-3 Aralık 1999 tarihlerinde Seattle'da başlamış; ancak özellikle tarım alanında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle tamamlanamamıştır. Bu başarısız müzakere 4. ve 5. Bakanlar Konferansları'nda da tekrarlanmış sonuç yine başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasında AB, ABD ve Japonya'nın uzlaşmaz tavır almaları en büyük etkenlerden biridir (Yayla, 2003: 161).

İleri Tarım Müzakereleri kapsamında en büyük adım 31 Temmuz 2004 yılında Cenevre'de atılmıştır. Bu adım çerçeve niteliğinde imzalanan bir anlaşmadır (DTM, 2004). Anlaşmanın kararları özetle şöyledir:

- İç destekler genel olarak ticareti bozucu özelliğe sahip olduğu için iç desteklerde kayda değer bir indirimle gidilmesi, iç destek uygulamalarının yüksek olduğu ülkelerde indirim yapılması uygun görülmüştür.
- Anlaşmanın esneklik getirdiği konu ise, gelişmekte olan ülkelere “de minimis” kapsamında sağlanacak olan yapılan desteklerin indirimden muaf olmasıdır.
- Anlaşmanın değindiği bir diğer konu ise kutular kapsamında alınan kararlardır. Mavi kutu ile ilgili olarak var olan Tarım Anlaşması'ndaki tanımı genişletilmiş ve daha önceki üretim şartlarının aranmaması öngörülmüştür. Ayrıca, ek bazı kriterlerin getirilebileceği söylenmiştir. Mavi kutu desteklerini uygulayan ülkenin tarımsal üretim toplamının %5'ini de geçmemesi kararlaştırılmıştır.
- Yeşil kutu ile ilgili olarak ise var olan önlemlerin uygulanmasına ancak ticareti bozan bir etkisi varsa bunun ortadan kaldırılması için ya da en azami düzeye çekilmesi için tedbirler alınmasına karar verilmiştir.
- Verilen ihracat kredilerinde ihracat sübvansiyonu özelliği taşıyan unsurların gıda yardımları ve kamu iktisadi teşekküllerinin faaliyetlerinin anlaşma kapsamında kaldırılmasına karar verilmiştir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere verilen ihracat sübvansiyonları altında tanınan özel bazı ayrıcalıklara da değinilmiş; gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelere oranla daha uzun vadede bu sübvansiyonları kaldırmaları öngörülmüştür.
- Anlaşmanın 94. maddesinde gelişmekte olan ülkelere sağlanan esnekliğin tüm sübvansiyonlar ve kısıtlamalar kalktıktan sonra bile bir süre daha kullanılabileceği, daha sonra üzerinde konuşulacak uygun bir tarihte kaldırılacağı kararlaştırılmıştır.
- Pazara giriş ile ilgili olarak yüksek tarifelerden tüm ürünlerden ve oranlardan kayda değer bir indirim yapılması istenmiştir.
- Yapılan müzakereler kapsamında belirlenecek olan uygun sayıda tarife satırları ve sınırlı olacak hassas ürünlerde ülke ayrımı yapılmaksızın ülkeler kendileri belirleyecek olup yine de bu ürünlerde de kayda değer bir indirim yapılmasına karar verilmiştir.

Alınan bu çerçeve kararların temel hedefi uluslararası ticaretin serbestleşmesini sağlamaktır. Bu hedef doğrultusunda ticaretteki serbestleşmeyi bozan her türlü tarımsal desteklerin azaltılması, haksız rekabete neden olan ihracat teşviklerinin belirlenen sürede kaldırılması ve gümrük vergilerinin düşürülmesi gerekmektedir. Alınan kararların uygulanmasına yönelik çalışmalara Hong Kong'da yapılacak olan Bakanlar Konferansı'na kadar devam edilerek konferans sonrasında yürürlüğe konulmasına karar verilmiştir. Cenevre Anlaşması'nın aslında DTÖ'nün hedefleri doğrultusunda kararlar ortaya konulmuştur.

2.1. İleri Tarım Müzakerelerinde Türkiye'nin Müzade Pozisyonu (Konumu)

İleri Tarım Müzakereleri'nde konuyla ilgili olarak ulusal danışma grubu oluşturulmuş (bakanlık müsteşarları, üniversiteler ve enstitüler) ve Türkiye'nin Tarım Anlaşması'nın uygulanması konusunda karşılaştığı güçlükler ortaya konmuştur. Tarım reformları boyunca desteklenme politikasında ve Tarım Anlaşması sonrasında tarımsal üretim ve dış ticaret yapısında meydana gelen değişiklikler dikkate alınarak bir müzakere önerisi verilmiştir. 5 Şubat 2001 G/AG/NG/W/106 sembol nolu DTÖ belgesi olarak yayınlanmıştır. Dünya Ticaret Müsteşarlığı Tarım Komitesi 22-23 Mart 2001 tarihindeki toplantısında sunulduğu belgede: pazara giriş (haksız rekabet), tarifelenme süresi (fazla tarife indirimlerine karşı temkinli olma) ve ihracat sübvansiyonları (Cairns Grubuna paralel olarak haksız rekabet ortamının olması ve yerel üretim kapasitelerinin karşılaştığı zararın ortadan kaldırılması için

gelişmiş ülkelere ya indirim yapmaları ya da kaldırmaları) konuları ele alınmıştır. Bu kapsamda:

Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'na göre Türkiye geliştirmekte olan ülkeler kategorisinde bulunduğu için “de minimis” kuralına tabiidir. Bu nedenle Türkiye, iç destekler alanında taahhütte bulunamaz.

- Türkiye'nin hazırladığı metinde tarımsal yapıların değişkenlik göstermesi sebebiyle etkili bir yurtiçi destek stratejisi için “de minimis” uygulamasının yüzdesinin %10'dan daha fazla uygulanmasını istemiştir. Müzakerelerde Türkiye, kendine geliştirmekte olan ülkeler tarafında yer alan bir konum belirlemiştir.
- İleri Tarım Müzakereleri kapsamında alınan Çerçeve Antlaşma ise Türkiye'nin bu konuda önerdiği her maddeyi içine almadığı için Türkiye'nin tarımsal yapısında çok fazla değişiklik oluşturmayacaktır.

Tarım Anlaşması'nın amacı tarım ürünlerinin ihracat ve ithalatında serbestleşme sağlamak ve daha adil bir uluslararası tarım ticareti geliştirmektir. Teoride önemli bir adım gibi görünse de gelişmiş ülkelerin serbestleşme konusundaki samimiyetsizlikleri nedeniyle pratikte ne yazık ki çok fazla etkili olamamıştır. Tarım Anlaşması'nın bir adım ötesi olan Çerçeve Kararlar da bekleneni verememiş, geliştirmekte olan ülkelere yeteri kadar ayrıcalık verememiştir. Bu durum Türkiye'de de benzer bir durum seyretmiştir. Türkiye'de, Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'na uyum sağlamak adına diğer tarım reformlarına bağlı olarak tarımda özelleşmeye gidilmiş, sübvansiyonlar kaldırılmış, sanayileşmenin büyümesine kapılıp tarımı özelleştirme girişimlerinde bulunulmuştur. Türkiye, Tarım Anlaşması'nın önerileri dışında da kendi içerisinde tarımsal serbestleşmeyi sürdürmekte olan ülke konumundadır. Her geliştirmekte olan ülke gibi Türkiye de gelişmiş ülkelerin tarım alanındaki korumacı politikalarından olumsuz yönde etkilenmektedir. Dünya genelinde serbest ticaret koşulları sağlamak adına birçok adım atılmasına karşın, yapısal sorunlarını çözememiş olan geliştirmekte olan ülkeler ve bu statüde olan Türkiye de ticarete devlet desteği halen önemli görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya ticaretinde tarım ürünlerinin ithalatının ve ihracatının önemi büyüktür. Ülkeler için çok hassas bir sektör olan tarım sektörü, sürekli korumacı politikalar ile desteklenmektedir. Uygulanan bu korumacı politikalar nedeniyle ülkeler arasında adil bir ticaret yapılamamaktadır. Tarım Anlaşması'nın amacı tarım ürünleri ticaretini adilleştirmek ve serbestleştirmektir. Serbest ticaretin sürdürülebilir olabilmesi için İleri Tarım Müzakereleri gerçekleştirilmiştir. Ancak anlaşmadaki müzakerelerde beklentilerin altında kalmıştır. Beklentilerin karşılanmamasının temel sebebini gelişmiş ülkelerin taahhüt ettiği serbestleşme sözlerini yerine getirmemesi oluşturmaktadır. Diğer yandan, geliştirmekte olan ülkeler için verilen imtiyazlar ise oldukça yetersiz kalmaktadır. İleri Tarım Müzakereleri'nde de alınan kararlar ülkelerin ortak bir noktada bulaşamadıkları için tam olarak sonuçlandırılmamıştır. Müzakerelerde üzerinde karara varılan konularda bile tarım ticareti oldukça etkilenmiştir. Tarım ticaretinin daha adil ve serbest olması için başta gelişmiş ülkeler olmak üzere taahhütlerin yerine getirilmesi önemli görülmektedir. Taahhütlerin yerine getirilmemesi ile serbestleşme hareketleri geliştirmekte olan ülkelere yarardan çok zarar vermektedir. Böylece söz konusu ülkeler ithalata yönelmekte ve bu durum ülkelerin ekonomilerinde dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır. Dış ticaret açığı diğer geliştirmekte olan ülkelerdeki gibi Türkiye'nin de en önemli sorunlarından biridir. Türkiye'nin tarım sektöründe yapısal sorunları olduğu aşikardır. Yaşanan sorunlar için çözüm güçlü reformlardan geçmektedir. Bu reformlar yoğun teknoloji ve Ar-Ge çalışmalarını içermelidir.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler konuyla ilgili çalıştaylar gerçekleştirmeli, uygun politikalar ve çözümler üretmelidir.

KAYNAKÇA

- Ay, A. & Yapar, S. (2005). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 57-80.
- Dağdemir, E. (2009). *Küresel Düzenlemeler ve Avrupa Birliği Politikaları Çerçevesinde Dünya Tarım Ürünleri Ticareti ve Gelişmekte Olan Ülkeler*. İstanbul: Beta.
- Demir, Ö.N. (2020). DTÖ Tarım Anlaşması Sonrası Türk Tarımı ve Sorunları. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, S. (2002). Dünya Tarım Ürünleri Ticaretinin Liberalleşmesine Yönelik Düzenlemelerin Türk Tarımına Yansımaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7).
- Dölekoğlu, T. (2003). Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri”, TEPGE yayınları, 3(4), 1-8. <https://docplayer.biz.tr/12440333-T-e-a-e-bakis-dunya-ticaret-orgutu-ileri-tarim-muzakereleri-ve-turkiye-turker-dolekoglu-teae-1-giris.html> (Erişim Tarihi: 08.04.2021).
- DTM (2004). 31 Temmuz 2004 Tarihinde Yayımlanan Genel Konsey Taslak Karar Metnine İlişkin Not. <http://www.dtm.gov.tr/anl/DTO/TEMMUZ-2004.htm>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).
- Fotourehchi, Z., & Şahinöz, A. (2016). Dtö Doha Müzakereleri ve Tarım Politikalarında Yeni Yönelimler. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7), 2017-2040.
- Karaca, A. (2002). Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sektörlerine İlişkin Düzenlemeleri İçeren Uluslararası Anlaşmalar: Dünya Ticaret Örgütü Tekstil ve Giyim Anlaşması, Tarım Anlaşması. <http://www.aeri.org.tr/Pamuksempozyumu2002/Word/ayhan%20karaca.doc>. (Erişim Tarihi: 02.04.2021).
- Karamustafaoğlu, M. & Tomur, K. (2009). Avrupa Birliği'nde Devlet Yardımları ve De Minimis. *Rekabet Derneği Rekabet Forumu Dergisi*, 50.
- Özalp, B. & Ören, M. N. (2014). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler ve Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri. *Turkish Journal Of Agricultural Economics*, 20(1), 29-39.
- Özdemir, E. (2018). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Müzakerelerinin Tarım Ürünleri Dış Ticaretine Etkisi-Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Özkaya, T., Günaydın, G., Bozoğlu, M., Olhan, E. & Sayın, C. (2010). Tarım politikaları ve tarımsal yapıdaki değişimler. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi*, 11-15.
- Öztürk, Ş., Nas, F. & İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Parıltı, H. (2015). Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve Ticaret Politikaları: İthalatta Koruma Kolay Bir İş Mi? *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 65(2), 100-160.
- Sakarya, O. (2003). DTÖ Tarım Anlaşması ve Anlaşma Sonrasında Türkiye'nin İzlediği Müzakere Pozisyonu. <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/dto.htm>. (Erişim Tarihi: 02.04.2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021). Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ). <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-taraflı-ve-bolgesel-iliskiler/cok-taraflı-iliskiler/dunya-ticaret-orgutu-dto> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).
- Turan, G. G. (1980). *Uluslararası Para Sistemi, Dünü ve Bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Türkoğlu, E. (2015). Küreselleşme ve Tarım Sektörü: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- WTO (1995). Agreement on Agriculture. http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag.doc (Erişim Tarihi: 02.04.2021).
- Yayla, A. (2003). Cancun'un Sevindirici Sonucu. *Piyasa Dergisi*, 8, 161-164.

ETKİN PİYASA HİPOTEZİNİN TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE UYGULAMASI¹

Mustafa ILDIRAR²
Tuğçe DALLI³

Öz

Etkin piyasa hipotezi, hisse senetlerine ait fiyatların rassal oluştuğunu dolayısıyla da ilgili hisse senetlerinin bugünkü fiyatlarına bakılarak gelecekte olması beklenen fiyatının tahmin edilemeyeceğini ifade etmektedir. Yatırımcılar açısından bir piyasanın etkin olup olmadığı önemli olmaktadır. Zira piyasada zayıf formda etkinlik söz konusuysa yatırımcılar bu durumda ortalamanın üzerinde bir getiri elde edememektedir.

Çalışmamız Türk bankacılık sektörünün zayıf formda etkinliğini test etmeye yöneliktir. Bu kapsamda BIST banka endeksi de dahil olmak üzere toplam 12 bankanın aylık kapanış fiyatları analiz edilip zayıf formda etkin olup olmadığı test edilmiştir. Bu bankalar; BIST Bankalar Endeksi, Akbank, Albaraka, QNB Finansbank, Garanti Bankası, Halkbank, ICBC Turkey Bank, Türkiye İş Bankası, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, Şekerbank, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası ve Vakıfbank'tır. Bankaların Temmuz 2007- Mart 2021 dönemine ait aylık kapanış fiyatlarına ADF, PP, KPSS birim kök testleriyle birlikte varyans oranı testi uygulanmıştır. Türkiye Halk Bankası dışındaki 11 bankanın zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etkin Piyasa Hipotezi, Zayıf Formda Etkinlik, Türk Bankacılık Sektörü

Jel Sınıflandırılması: G12, G14, A10

APPLICATION OF EFFICIENT MARKET HYPOTHESIS ON TURKISH BANKING SECTOR

Abstract

The efficient market hypothesis; is a hypothesis that the prices formed randomly and hence the expected future price of the relevant stocks cannot be presumed by looking at today's prices. For the investors a market whether efficient or not is a big matter. As a matter of fact, if a market is weak-form efficiency, investors cannot get return above average in this case.

Our research is intending for testing weak-form efficiency of Turkish banking sector. In this context 12 banks' monthly closing prices including BIST Bank Index got analyzed and were tested whether weak-form efficiency or not. These banks BIST Bankalar Endeksi, Akbank, Albaraka, QNB Finansbank, Garanti Bankası, Halk Bankası, ICBC Turkey Bank, Türkiye İş Bankası, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, Şekerbank, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası and Vakıfbank. The monthly closing prices of these banks' July 2007 – March 2021 periods are implemented with variance ratio test and ADF, PP, KPSS unit root tests. It has been concluded that other than Türkiye Halk Bankası, are weak-form efficient.

¹Bu çalışmaya Dalli (2020) "Etkin Piyasa Hipotezi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezi temel oluşturmuştur.

²Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, mildirar@cu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6945-3364>.

³YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, dallitugce1@gmail.com, ORCID ID:

<https://orcid.org/0000-0002-5862-1964>.

Atıf/To Cite: İldırar, M. & Dalli, T. (2021). Etkin Piyasa Hipotezinin Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Uygulaması. *Journal of Economics and Research*, 2(2), 47-66.

Keywords: *Efficient Market Hypothesis, Weak-Form Efficiency, Turkish Banking Sector*

Jel Classification: *G12, G14, A10*

GİRİŞ

1989’da ülkemizde yaşanan finansal serbestleşmeyle birlikte finansal piyasalara olan ilgi de gittikçe artmıştır. Finansal piyasalar, reel piyasaları ve ekonomiyi etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Finansal piyasaların en önemli kuruluşlarından birisi de bankalardır. Bankalar, tasarruf fazlasını reel sektörün en verimli alanlarına yönlendirmektedir. Dolayısıyla bankacılık sektörünün etkin olup olmadığı bu hususta önemlidir.

Fama (1970), etkin piyasa hipotezini literatüre kazandırmıştır. Bu hipotez, hisse fiyatlarının piyasaya yansıyan mevcut tüm bilgiyi içerdiğini ifade etmektedir. Hipoteze göre, hisse fiyatları piyasalardaki tüm bilgiyi yansıttığı için de yatırımcılar ortalamanın üzerinde getiri elde edememektedir. Burada bilgi başat roledir. Zira etkin bir piyasada yatırımcılar menkul varlıkların fiyatını piyasaya yansıyan yeni bilgilere göre düzenlemektedir. Dolayısıyla yatırımcıların hisse senedinin gelecekteki fiyatına yönelik tahmin oluşturmalarında herhangi bir bilgi setinden yararlanmaları olanaksız olmaktadır.

Etkin piyasa hipotezi, yaklaşık 50 yıldır finans ve ekonomi literatüründe en çok tartışılan konulardan birisi hâline gelmiştir. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, etkin olmayan bir piyasada risk ağırlıklı getiriler genellikle daha yüksek olduğundan hisse senedi piyasasının etkinliğine yönelik yapılan araştırmalar bireysel ve kurumsal yatırımcılar açısından oldukça önem arz etmektedir. Diğer taraftan piyasa etkinliğinin iyi bir şekilde anlaşılması, firmaların değerini belirlemede karar verici konumda olan firma yöneticileri için de kilit role sahiptir. Ayrıca, hisse senedi piyasalarının geliştirilmesinde etkin piyasa hipotezi bir model olarak kullanılabilirliğinden, hisse senedi piyasasında işlem yapan yatırımcılar ve danışmanlar açısından da yakından takip edilmesi dikkat çekmektedir. Son olarak, etkin piyasa hipotezi, finans literatüründe yer alan birçok modelin temel varsayımlarını içinde barındırmaktadır (Degutis ve Novickyte, 2014: 7).

Bu çalışma, finansal piyasaların en önemli kuruluşlarından birisi olan bankaların zayıf formda etkin olup olmadığını test etmeye yöneliktir. Bu bağlamda, BIST banka endeksi de dahil olmak üzere toplam 12 bankanın aylık kapanış fiyatları analiz edilip zayıf formda etkin olup olmadığı test edilmiştir. Bu bankalar; BIST Bankalar Endeksi, Akbank, Albaraka, QNB Finansbank, Garanti Bankası, Halkbank, ICBC Turkey Bank, Türkiye İş Bankası, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, Şekerbank, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası ve Vakıfbank’tır. Bankaların Temmuz 2007- Mart 2021 dönemine ait aylık kapanış fiyatlarına ADF, PP, KPSS birim kök testleriyle birlikte varyans oranı testi uygulanmıştır. Bu konu ile ilgili Türkiye’de yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun Borsa İstanbul Endeksinin etkinliğini test etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bankaları analiz eden çalışma ise oldukça azdır. Bu çalışmalarda genellikle uygulamada birim kök testleri kullanılmıştır. Bu çalışmada ise birim kök testlerinin yanı sıra varyans oran testinden de yararlanılmıştır. Dolayısıyla çalışmamızın, bu alandaki literatüre de katkı yapacağını öngörmekteyiz.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın birinci bölümünde kavramsal çerçevede etkin piyasa hipotezi ve bu hipotezin formlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde literatür çalışmasına, üçüncü bölümde ekonometrik yöntem, dördüncü bölümde veri seti ve değişkenlere, çalışmadaki hipoteze, son bölüm olan beşinci bölümde ise ampirik bulgulara yer verilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde etkin piyasa hipotezi ve bu hipotezin bilgisel etkinliğe dayanan üç piyasa formu incelenecektir.

Kavramsal çerçevede bakıldığında piyasa etkinliği, faaliyet, dağıtımsal ve bilgi etkinliği olmak üzere üç kategori altında incelendiği bilinmektedir. Faaliyet etkinliği, finansal piyasalarda yapılan işlemlerin minimum maliyetle gerçekleştirilmesini, dağıtımsal etkinlik, kıt kaynakların optimum dağılımını, bilgi etkinliği ise hisse fiyatlarının mevcut tüm bilgiyi içermesini ifade etmektedir (Doğukanlı ve Ergün, 2011: 322).

1.1. Etkin Piyasa Hipotezi

Etkin piyasa hipotezinin geçmişinin Samuelson (1965)'un "Proof that Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly" isimli çalışmasına dayandığı bilinmektedir. Bu çalışmada Samuelson, bilgisel etkinliğin sağlandığı bir piyasada menkul kıymet fiyatlarının, yatırımcıların tüm beklentilerini ve piyasadaki tüm mevcut bilgileri yansıttığı takdirde fiyat değişikliklerinin tahmin edilemeyeceğini belirtmiştir. Ortaya atılan bu fikir daha sonra Roberts (1967) ve Fama (1965a; 1965b; 1970)'nın çalışmalarıyla geliştirilmiştir. Nitekim Fama (1970)'nın menkul kıymet fiyatlarının piyasada yer alan mevcut tüm bilgileri yansıtmaktadır şeklindeki ifadesiyle literatürde yerini alarak etkin piyasa hipotezi kavramının temelleri atılmıştır.

Fama (1970), finansal bir piyasanın etkinliğini, hisse senedi fiyatlarının piyasada yer alan tüm bilgiyi içerecek şekilde daima tam olarak yansıttığı piyasa olarak tanımlamaktadır. Hipoteze göre; hisse senedi fiyatları ve bilgi arasında bir korelasyon bulunmaktadır. Zira hisse senedi ya da menkul kıymet fiyatları daima açıklanan yeni bilgilere göre oluşmaktadır. Dolayısıyla piyasadaki aktörlerin mevcut bilgileri kullanarak normalin üzerinde getiri elde edebilmeleri mümkün olmamaktadır.

Etkin Piyasa Hipotezinin yatırımcıların rasyonel davranış sergilemesi, tam bilgiye sahip olması ve faydalarını maksimize etmeye çalışmaları gibi temelde üç varsayıma dayandığı söylenebilir (Barone, 2003: 1).

a. Zayıf Formda Etkinlik

Zayıf formda etkinliğin dayanak noktası rassal yürüyüş hipotezidir. Bu hipotezin temeli ise, ünlü Fransız matematikçi olan Bachelier (1900)'in "Théorie de la Spéculation" başlıklı doktora teziyle atılmıştır. Lakin etkin piyasa hipoteziyle de bu kavramın bilinirliğinin arttığı söylenebilir. Rassal yürüyüş hipotezi, fiyat hareketlerindeki dağılımın benzer ve birbirinden bağımsız olduğunu dolayısıyla piyasalardaki geçmiş fiyat değişimlerinin gelecekte meydana gelecek fiyat hareketlerinin tahmininde kullanılamayacağını savunan bir hipotezdir (Altunöz, 2016: 1620).

Zayıf formda etkinlik, hisse senedi fiyatlarıyla ilgili bütün geçmiş tarihi bilgi ve getirilere yatırımcıların kolayca ulaşabileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla da geçmiş fiyat ve getiri bilgilerinden hareketle aşırı kazanç sağlamak imkânsızdır (Shleifer, 2000: 6). Bu nedenle de geçmiş fiyatlardan hareketle gelecekteki fiyatların tahmin edilmesinde teknik analiz yararlı bir yöntem olmayacaktır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde finansal piyasalarda zayıf formda etkinlik türünün sınanmasına yönelik çoğunlukla izlenen yöntemin bu piyasalarda hisse senedi fiyatlarının rassal yürüyüş süreci izleyip izlemediğini tespit etmek olduğu gözlenmiştir. Bu

amaçla geçmişteki fiyatlarla gelecekteki fiyatlar arasında otokorelasyonun söz konusu olup olmadığı ve piyasalarda normalüstü kazancın oluşup oluşmadığı araştırıldığı bilinmektedir. Şayet geçmişteki hisse fiyatlarıyla gelecekteki hisse fiyatları arasında bir otokorelasyon durumu söz konusuysa zayıf formda piyasa etkinliği söz konusu olmamaktadır (Turan, 2010: 11).

Zayıf formda etkinliğin geçerli olup olmaması hem yatırımcıların yatırım kararı alırken kullanacakları analiz yöntemi açısından hem de sermaye ve finans piyasalarının etkinliğine ilişkin bazı ekonomik çıkarımların elde edilmesi bakımından oldukça önemli olduğu söylenebilir (Kıyılar, 1997: 12).

b. Yarı Güçlü Formda Etkinlik

Yarı güçlü formda etkin piyasalarda geçmiş fiyatların yanı sıra halka açık tüm bilgiler de menkul varlıkların fiyatlarına yansımaktadır. Bu formda etkinliğe haiz piyasalarda teknik analizin yanı sıra temel analiz yöntemleri de ekstra getiri sağlayamaz. Zira menkul varlıkların fiyatları piyasadaki mevcut tüm bilgileri yansıtmaktadır (Yücel, 2016: 109). Dolayısıyla bu formda etkin piyasalarda, sadece kamuya açıklanan bilgi, firma içinden kamuya açıklanmadan öğrenilmesi ve kullanılması yoluyla normalin üstünde getiri elde edilebilmesi mümkün olabilmektedir.

c. Güçlü Formda Etkinlik

Güçlü formda piyasa etkinliği ise kamuya duyurulmuş olsun olmasın hisse senedi fiyatlarının, bütün bilgileri yansıttığını iddia eder. Dolayısıyla güçlü formda etkinlik piyasa verileri, kamuya duyurulmuş mevcut bilgilerle birlikte kamuya duyurulmamış olan özel bilgilerin de hisse senedi fiyatlarına anında ve tam yansıdığından zayıf form ve yarı kuvvetli formda piyasa etkinliğini kapsamına almaktadır. (Dağlı, 2004: 311; Demireli vd. 2010: 56).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Etkin piyasa hipotezi, hisse senedi fiyatları rassal olduğu için hisse senetlerinin bugünkü fiyatlarına bakılarak gelecekte olması beklenen fiyatının tahmin edilemeyeceğini ifade eden bir hipotezdir. Bu hipotezi literatüre kazandıran kişi Eugene Fama olmuştur. Bu bağlamda ilk çalışma da ona aittir. Yatırımcılar açısından bir piyasanın etkin olup olmadığı önemli bir konudur. Nitekim bir piyasa etkinse yatırımcılar ortalamanın üzerinde bir getiri elde edemez. Etkin piyasa hipotezinin zayıf formunun borsalarda banka hisselerine uygulanması üzerine literatürde sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte geçmiş çalışmaların çoğu belli banka hisselerinin yarı güçlü formda etkinliği üzerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla zayıf formda etkinlik ve diğer hisse senetleri üzerine az yoğunlaşmıştır.

Gelişmiş ülke borsalarıyla ilgili yapılan ilk çalışmada Fama (1965), ABD borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını 1951-1960 dönemleri için analiz etmiştir. Uygulamada serisel korelasyon, koşu ve filtre kuralı testlerinden yararlandığı çalışmada ABD borsasının zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Al-Loughani ve Chappel (1997), İngiltere hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını 06.1983-11.1989 dönemlerine ait günlük veri seti kullanarak analiz etmiştir. Garch yönteminin uygulandığı çalışmada İngiltere borsasının zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chan vd. (1997) çalışmalarında Hong Kong, Güney Kore, Singapur, Tayvan, Japonya ve ABD ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını 1961-1992 dönemi için incelemişler. Uygulama yöntemi olarak birim kök testi ve eş bütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmada ilgili borsaların zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Narayan ve Smyth (2004) ise, Güney Kore hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını 01.1981-04.2003 dönemleri için incelemişler. Uygulamada bir ve iki kırılmalı Lumsdaine-Papell birim kök testi kullanılmıştır. Sonuç ilgili borsanın zayıf formda etkin olduğu şeklindedir.

Elder ve Serletis (2007) çalışmalarında, Kanada hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını 08.1980-08.2010 günlük kapanış fiyatlarını dikkate alarak yaptıkları çalışmada Garch yöntemini kullanarak Kanada borsasının zayıf formda etkin olduğunu tespit etmişlerdir.

Narayan ve Prasad (2007), Avusturya, Belçika, İrlanda, İtalya, Danimarka, İngiltere, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İsveç, İsviçre ve Türkiye hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını 01.1988-03.2003 dönemindeki aylık verileri dikkate alarak analiz etmişler. Yaptıkları çalışmada uygulamada LL, SUR ve MADF panel birim kök testlerinden yararlanarak ilgili borsaların zayıf formda etkin olduğunu tespit etmişlerdir.

Diğer bir çalışmada Hasanov (2009), Güney Kore hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmiştir. 1987-2005 aylık verilerinin dikkate alındığı çalışmada doğrusal olmayan birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Güney Kore borsasının zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Borges (2010), İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Yunanistan ve Portekiz ülkelerinin hisse senedi borsalarının etkin olup olmadığı analiz edilmiştir. İlgili çalışmada 01.1993-12.2007 tarihleri arasındaki günlük ve haftalık veriler dikkate alınmıştır. Uygulamada koşu ve varyans oran testi kullanılmıştır. Araştırmada Almanya ve İspanya piyasalarının zayıf formda etkin, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Portekiz piyasalarının ise zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Demireli vd. (2010) ise, ABD'deki S&P 500 endeksinde yer alan hisselerin zayıf formda etkin olup olmadığını sınamak için 02.01.1991-19.01.2010 dönemi arasındaki haftalık kapanış fiyatlarını dikkate alarak ADF, PP birim kök testleri, korelogram ve ARMA süreçlerinden yararlanmışlardır. Elde ettikleri sonuca göre S&P 500 endeksinde yer alan hisseler zayıf formda etkindir.

Alexeev ve Tapon (2011) çalışmalarında Kanada hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmişlerdir. 08.1980-08.2010 dönemi haftalık kapanış fiyatlarının dikkate alındığı çalışmada uygulama yöntemi olarak Bootstrap modeli kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda Kanada piyasasının zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır.

Mishra (2011) çalışmasında ABD, Almanya, İngiltere, Hindistan, Çin, Brezilya, Güney Kore ve Rusya ülkelerinin hisse senedi borsalarının etkin olup olmadığını analiz etmiştir. 01.2007-12.2010 dönemine ait günlük verileri dikkate almıştır. Uygulamada ADF birim kök testi ile Garch modelinden yararlanılan çalışmada ilgili ülke piyasalarının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Shaker (2013) ise Finlandiya ve İsveç ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını incelediği çalışmasında, 2003-2012 dönemlerinin dikkate alındığı çalışmada, uygulamada ADF birim kök testi, serisel korelasyon ve varyans oran testi

kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre söz konusu ülke piyasalarının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Shiller ve Radikoko (2014) çalışmalarında Kanada hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını incelemişler. 01.1980-03.2008 günlük kapanış fiyatlarının dikkate alındığı çalışmada analiz yöntemi olarak koşu testinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda Kanada borsasının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Hepsağ ve Akçalı (2015) çalışmalarında G-7 ülkelerinden ABD, Fransa, İtalya, Japonya, Almanya, İngiltere, Kanada ülkelerinin hisse senedi borsalarını, E-7 ülkelerinden ise, Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika ve Türkiye'deki borsaların zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmişler. Veri seti olarak Tüm G-7 ülkeleri için gözlem dönemi 1970:1-2015:5 dönemi, E7 ülkelerinden Brezilya, Endonezya, Meksika ve Türkiye için 1988:1-2015:5, Çin ve Hindistan için 1993:1-2015:5 ve Rusya için de 1994:1-2015:5 dönemi dikkate alınmıştır. Uygulamada asimetrik doğrusal olmayan birim kök testinden yararlanılmıştır. G-7 ülkelerinden ABD, Fransa, İtalya ve Japonya piyasalarının zayıf formda etkin, Almanya, İngiltere ve Kanada ülke piyasalarının ise zayıf formda etkin olmadığı, E-7 ülkelerinde ise, Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika ve Türkiye'nin zayıf formda etkin olduğu, Rusya'nın ise zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Koyuncu ve Aslan (2017) ise, Nasdaq Composite, Dow 30, Dax, S&P 500, Bovespa, FTSE 100, BSE Sensex 30, Shanghai ve Nikkei 225 gibi gelişmiş ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığı test etmişlerdir. 01.03.2012-30.12.2016 dönemi günlük kapanış verileri dikkate alınmıştır. Analiz yöntemi olarak zaman serisi analizleri ve panel verinin kullanıldığı çalışmada ilgili borsaların zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde gelişmekte olan ülkelerle ilgili çok sayıda çalışmanın yapıldığı da gözlenmektedir.

Brock vd., (1987), Yunanistan'ın Atina Borsası Endeksinde yer alan bankaların günlük kapanış fiyatlarının zayıf form ve yarı güçlü formda etkin olup olmadığını analiz etmişlerdir. Çalışmada Koentegrasyon ve Granger nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Bankaların hem zayıf formda hem de yarı güçlü formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Stengos ve Panas (1992), Atina Borsası Endeksinde yer alan bankaların zayıf form ve yarı güçlü formda etkin olup olmadığını analiz etmişlerdir. Ocak 1985- Ekim 1988 dönemlerinin baz alındığı çalışmada Koentegrasyon ve Granger nedensellik testlerinin uygulanmıştır. Araştırmada, bankaların hem zayıf formda hem de yarı güçlü formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Huang (1995), Tayland, Tayvan, Endonezya, Kore, Malezya, Hong Kong, Japonya, Singapur ve Filipinler ülkelerinin hisse senedi borsalarının etkinliğini sınamak için 1 Ocak 1988-30 Haziran 1992 dönemlerindeki haftalık veriler analiz edilmiştir. Uygulamada varyans oranı ve ADF testinin kullanıldığı çalışmada ilgili ülke borsalarının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Fawson vd. (1996) çalışmalarında, Tayvan hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını test etmek için 1967-1993 dönemleri arasındaki aylık veriler dikkate alınmıştır. Uygulamada ise, Ljung-Box Q testi, binom dağılım testi, deneme testi ve birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre Tayvan borsası zayıf formda etkindir.

Ojah ve Karemera (1999) ise çalışmalarında Arjantin, Brezilya, Şili ve Meksika ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmişler. 1987-1997 dönemleri baz alınarak yapılan çalışmada, uygulamada otoregresif kesirli bütünleşik

hareketli ortalama ve çoklu varyans oranı testleri kullanılmıştır. Yapılan ampirik analizde ilgili ülke borsalarının zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Habibullah vd., (2005), Malezya'nın Kuala Lumpur menkul kıymet borsasının bankacılık endeksinde (KLSE) yarı güçlü formda etkinliğin olup olmadığı test edilmiştir. Granger nedensellik testinin uygulandığı çalışmada KLSE endeksinde yarı güçlü formda etkinliğin geçerli olmadığı bulgulanmıştır.

Kirkwood ve Nahm (2006), Avustralya Borsası Endeksinde yer alan 10 bankanın yarı güçlü formda etkin olup olmadığı analiz ettikleri çalışmalarında 1995-2002 dönemini baz almışlardır. Araştırma sonucunda 10 bankanın da yarı güçlü formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Diğer bir çalışmada Worthington ve Higgs (2006), Latin Amerika ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmişler. 31.12.1986-28.05.2003 tarihlerinin baz alındığı çalışmada, ampirik analizde GDF, PP, KPSS birim kök testleri ve çoklu varyans oranı testleri kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre ilgili ülke borsalarının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Gupta ve Basu (2007) çalışmalarında, Hindistan'ın borsa endeksleri olan BSE ve NSE endekslerinin zayıf formda etkin olup olmadığını araştırmışlardır. Veri seti olarak 1991-2006 döneminin dikkate alındığı çalışmada analiz yöntemi olarak ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucuna göre Hindistan borsa endekslerinin zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Awad ve Daraghma (2009) ise çalışmalarında Filistin hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmek için 1997-2007 günlük veri setini baz almışlardır. Uygulamada sıralı korelasyon ve koşu testinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucuna göre Filistin borsası zayıf formda etkin değildir.

Munir ve Mansur (2009), Malezya Kuala Lumpur hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmişler. Veri seti olarak 1997-2007 dönemi günlük verilerinin baz alındığı çalışmada analiz yöntemi olarak TAR modelinden yararlanılmıştır. İlgili çalışmada Kuala Lumpur borsasının zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır.

Bashir vd., (2011), Pakistan Borsası Endeksinde (KARACHI) yer alan 11 bankanın zayıf formda etkin olup olmadığını çalışmalarında analiz etmişlerdir. Haziran 1997-Nisan 2009 dönemi bankaların günlük kapanış fiyatları verilerinin baz alındığı çalışmada ADF, PP, Koentegrasyon ve VAR testleri uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda 11 bankanın zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Setianto ve Manap (2011), Endonezya Jakarta bileşik endeksinin zayıf formda etkin olup olmadığını analiz ettikleri çalışmalarında Veri seti Nisan 1983-Aralık 2010 dönemlerini kapsamaktadır. Analiz yöntemi olarak standart lineer birim kök testi, ADF birim kök testi, PP ve KPSS birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda ilgili ülke piyasasının zayıf formda etkin olduğu şeklindedir.

Kuswah vd. (2013), Hindistan hisse senedi borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını test ettiği çalışmalarında, veri seti 1 Nisan 1997-31 Mart 2010 dönemlerini kapsamaktadır. Uygulamada koşu testinin kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre Hindistan borsasının zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır.

Suresh vd. (2013), Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını test etmek için Ocak 2010-Aralık 2010 dönemi aylık verilerini baz almışlar. Uygulamada doğrusal olmayan panel birim kök

testlerinin kullanıldığı çalışmada araştırma sonucuna göre ilgili ülke piyasaları zayıf formda etkin değildir.

Jamaani ve Roca (2015) çalışmalarında, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Katar ve Bahreyn ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığı analiz etmişler. İlgili çalışma Aralık 2003-Ocak 2013 dönemleri yerel para birimleri cinsinden günlük endeks fiyatlarını kapsamaktadır. Analiz yöntemi olarak birim kök testleri ve Johansen eşbütünleşme testinin uygulandığı çalışmada ilgili ülke piyasalarının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Emenike (2017), Nijerya'nın borsa endeksi olan NSE 30 ve bu endeksin kapsamındaki sektörleri analiz etmiştir. Bu sektörler bankacılık, tüketim malları, enerji ve Shari'ah hisse senedi sektörleridir. 4 Ocak 2010 ile 30 Nisan 2014 yıllarının baz alındığı çalışmada uygulamada, Ljung-Box Q, McLeod-Li Q ve ARCH-LM testlerinden yararlanılmıştır. Ljung-Box Q, McLeod-Li Q² sonuçlarına göre bankacılık sektörü zayıf formda etkindir.

Katabi ve Raphael (2018), Tanzanya borsası olan Dar es Salaam borsasının zayıf formda etkin olup olmadığını test etmek için yaptıkları çalışmada Ocak 2009-Mayıs 2015 dönemlerini baz almışlardır. Analiz yöntemi olarak Ljung-Box testi, birim kök testi, koşu testi ve varyans oranı testinin kullanıldığı çalışmada araştırma sonucuna göre Dar es Salaam borsası zayıf formda etkin değildir.

Kayral ve Alagöz (2019), ABD, AB komisyonu, Almanya, Arjantin, Avustralya, Brezilya, İngiltere, Çin, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye, Fransa, Güney Kore, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmada, 01.01.2002-31.12.2018 dönemlerine ait günlük endeks değerleri baz alınmıştır. Analiz yöntemi olarak varyans analizi, ADF, PP, KPSS testleri ve kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Hindistan, Suudi Arabistan ve Çin ülke piyasalarının zayıf formda etkin olmadığı, ABD, AB komisyonu, Almanya, Arjantin, Türkiye, İtalya, İngiltere, Fransa, Kanada, Güney Afrika, Güney Kore, Endonezya, Meksika, Brezilya, Rusya, Avustralya ve Japonya borsalarının ise zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Baliyan ve Rathi (2020), Hindistan bankacılık sektöründe yer alan 7 bankanın zayıf formda etkin olup olmadığını test etmişlerdir. Haziran 2019- Haziran 2020 dönemi 7 bankanın kapanış fiyatının analiz edildiği çalışmada, uygulamada KS ve koşu testinden yararlanılmıştır. Araştırmada 7 bankanın da zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tamilselvan ve Manikandan (2021) çalışmalarında, Hindistan banka endeksi (NSE) ve 12 bankanın günlük kapanış fiyatlarının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmişlerdir. 1 Ocak 2008- 23 Ekim 2015 tarihlerinin baz alındığı çalışmada analiz yöntemi olarak ADF, PP ve KPSS testleri uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre NSE bankacılık endeksi ve 12 banka da zayıf formda etkin değildir.

Zayıf formda etkinliğin test edilmesine yönelik ülkemizde de yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

İlk çalışma Bekçioğlu (1985)'na aittir. Bu bağlamda İMKB'de işlem gören 42 şirketin zayıf formda etkin olup olmadığını incelendiği çalışmada veri seti olarak 1975-1981 dönemleri baz almıştır. Analiz yöntemi olarak korelasyon analizi ve koşu testinin uygulandığı çalışmada ilgili şirketlerin zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Köse (1993) çalışmasında Türkiye'nin 45 firmasının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmiştir. 1990-1991 dönemi günlük hisse senedi kapanış verilerinin

dikkate alındığı çalışmada uygulanan filtre yöntemiyle ilgili 45 firmanın zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Balaban (1995), İMKB'nin etkin olup olmadığını test ettiği çalışmasında 4 Ocak 1988-5 Ağustos 1994 dönemi günlük bileşik endeks baz alınmıştır. Analiz yöntemi olarak AR kullanılmıştır. İMKB borsasının zayıf ve yarı güçlü formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kıyılar (1997), İMKB'nin zayıf formda etkin olup olmadığını analiz ettiği çalışmasında 1 Ocak 1988-31 Aralık 1994 dönem verilerini baz almıştır. Uygulamada serisel korelasyon, koşu testi ve filtre kuralı testinden yararlanılan çalışmanın sonucunda İMKB borsasının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

Adalı (2006) çalışmasında, İMKB endeksinin zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmiştir. 01.08.1994-31.07.2005 dönemi günlük verileri baz alınmıştır. Uygulamada basit ve çoklu regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada İMKB'nin zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özcan ve Gültekin (2016) ise çalışmalarında G20 ülkelerinin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını test etmişlerdir. Her bir ülke için değişen aylık borsa kapanış fiyatlarının baz alındığı çalışmada panel durağanlık testinden yararlanılmıştır. Arjantin, Kanada, Çin ve Rusya borsaları hariç diğer borsaların zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır.

Toraman ve Özyurt (2016), BİST 100 ve 14 BİST sektörünün etkinliğini zayıf formda etkin olup olmadığını test ettiği çalışmalarında 01.01.2010-30.09.2016 günlük kapanış fiyatlarını baz almışlar. Uygulamada ADF, KPSS, tek kırılmalı ve çok kırılmalı birim kök testinin kullanıldığı çalışmada BİST 100 ve 14 BİST sektörünün zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır.

Tuna ve Öztürk (2016), BİST 100, BİST Sınai, BİST Mali, BİST Hizmetler sektörünün zayıf formda etkin olup olmadığını analiz ettikleri çalışmalarında Ocak 2003-Eylül 2015 dönemi aylık veri setini baz almışlar. Analiz yöntemi olarak ADF, LP ve CS birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışmada ilgili sektörlerin zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yücel (2016), BİST Sınai, BİST Mali, BİST Hizmetler sektörünün zayıf formda etkin olup olmadığını analiz ettiği çalışmasında Ocak 2003-Eylül 2015 aylık veri setini baz almıştır. Uygulamada analiz yöntemi olarak ADF, PP birim kök testlerinden yararlanılan çalışmada araştırma sonuçlarına göre ilgili sektörler zayıf formda etkindir.

Akgün ve Şahin (2017) çalışmalarında, BİST'in zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmişler. 2000-2015 günlük veri setlerinin baz alındığı çalışmada ADF ve PP birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucuna göre BİST'in zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır.

Ayaydın vd. (2018) ise BİST 100 Endeksinin zayıf formda etkin olup olmadığını analiz ettikleri çalışmalarında 31 Ocak 1997-27 Ocak 2017 günlük veri setlerini baz almışlar. Analiz yöntemi olarak Harvey doğrusallık testinin kullanıldığı çalışmada BİST 100 Endeksinin zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir (2018), BİST 100, S&P 500 endeksinin zayıf formda etkin olup olmadığını analiz ettiği çalışmasında 02.01.2002-12.05.2017 dönemi günlük kapanış değerlerini baz almıştır. Uygulamada GAUSS normal dağılım, Student-t dağılımı, ARFIMA ve FIGARCH modellerinden yararlanıldığı çalışmada BİST 100 ve S&P 500 endeksinin zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır.

Sakarya vd. (2018), Katılım 30, Katılım 50 ve Katılım Model Portföy endekslerinin zayıf formda etkin olup olmadığını analiz ettikleri çalışmada Katılım 30 endeksi için 2011-2017, Katılım 50 ve Katılım Model Portföy endeksi için 2014-2017 tarihleri arasındaki haftalık endeks getiri verileri baz alınmıştır. Uygulamada KSS birim kök testinden yararlanılan çalışmada araştırma sonucuna göre ilgili endekslerin zayıf formda etkindir.

Kır (2019) ise AB ülkeleriyle Türkiye'nin hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olup olmadığını analiz etmiştir. 16.01.2000-04.11.2018 endeks kapanış fiyat verileri dikkate alınmıştır. Analiz yöntemi olarak ADF, PP, KPSS, LM ve GLS testleri uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre AB ülkeleri ve Türkiye hisse senedi borsalarının zayıf formda etkin olmadığı bulgulanmıştır.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada analiz yöntemi olarak çeşitli birim kök testleri kullanılmıştır. Bunlar: Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleridir. Son olarak varyans oranı testinden yararlanılmıştır.

3.1. ADF Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilmiş olan Dickey Fuller birim kök testi zaman serilerinin durağan olup olmamasının analiz edildiği yaygın olarak kullanılan ekonometrik yöntemlerden birisidir. Zaman serilerine ait verilerin incelenmesinde, ADF testi için geliştirilen ekonometrik regresyon denklemleri aşağıda gösterildiği gibidir:

$$\Delta Y_t = \alpha_1 Y_{t-1} + \sum \beta_i \Delta Y_{t-i} + \xi_i \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum \beta_i \Delta Y_{t-i} + \xi_i \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_2 \text{trend} + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum \beta_i \Delta Y_{t-i} + \xi_i \quad (3)$$

Denklemlerde ξ_i notasyonu regresyon denklemindeki hata terimini belirtmekten, H_0 hipotezini ($H_0: \gamma \neq 0$), H_1 hipotezine karşı ($H_1: \gamma = 0$) test etmek amacıyla ilgili testlerin sonuçlarıyla ulaşılan DF test istatistikleri ile Mackinnon kritik değerleri karşılaştırılmaktadır. Burada, H_0 hipotezi serinin durağan olmadığını, H_1 hipotezi ise serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Tuna ve Öztürk, 2016: 552).

3.2. PP Birim Kök Testi

PP birim kök testi iki regresyon denklemiyle açıklanmaktadır. Bunlar (Phillips ve Perron, 1988: 338):

$$y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

$$y_t = \mu + \beta (t-1/2T) + \alpha y_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

Denklemler (5)'te T gözlem sayısını, μ_t ise pür rassal hata sürecini ifade eden notasyonlardır. PP birim kök testinde, hata teriminin beklenen değeri sıfırdır.

PP birim kök testinde, hipotezler aşağıdaki gibidir (Torun, 2015: 62):

$H_0: \delta = 0$ ise seri birim kök içermekte ve durağan değildir.

$H_1: \delta < 0$ ise seri birim kök içermemekte ve durağandır.

Çalışmamızın kapsamında analizlerde yararlanılan PP testi, ADF birim kök testiyle benzer biçimde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda, I(0) düzeyinde H_0 hipotezinin reddedilememesi ve I(1) düzeyinde reddedilmesi durumunda analiz edilen bankaların PP birim kök testine göre zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.3. KPSS Birim Kök Testi

KPSS birim kök testi, ADF birim kök testinden farklıdır. Burada H_0 hipotezi serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. KPSS istatistiğinde zaman serisi, dışsal değişkenlerin regresyonundan elde edilen hata terimlerine bağlı olmaktadır (Atan vd. 2009: 38).

KPSS birim kök testinin regresyon denklemi aşağıdaki gibidir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 376):

$$Y_t = \beta t + w_t + \xi_t \quad (6)$$

$$w_t = w_{t-1} + u_t \quad (7)$$

(6) ve (7)'de w_t rassal yürüyüşü, ξ_t durağan hataları, t ise deterministik trendi temsil eden notasyonlardır. KPSS birim kök testinde, H_0 hipotezi zaman serisinin durağan olduğunu, H_1 hipotezi ise ilgili zaman serisinin durağan olmadığını yani seride birim kök olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda KPSS birim kök testi, ADF ve PP birim kök testlerinden farklıdır. Dolayısıyla çalışmamızda I(0) düzeyinde H_0 hipotezinin reddedilip I(1)'de kabul edilmesi durumunda analiz edilen bankanın zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.4. Varyans Oranı Testi

Lo ve Mackinlay (1988) tarafından ileri sürülen varyans oranı testi, varyansların getirilerini iki dönem üzerinde ölçmektedir. T zamanını ifade eden varyans oranı $VR_{(q)}$ notasyonu ile gösterilmektedir. Varyans oranı testinin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir: (Kayral ve Alagöz, 2019: 815)

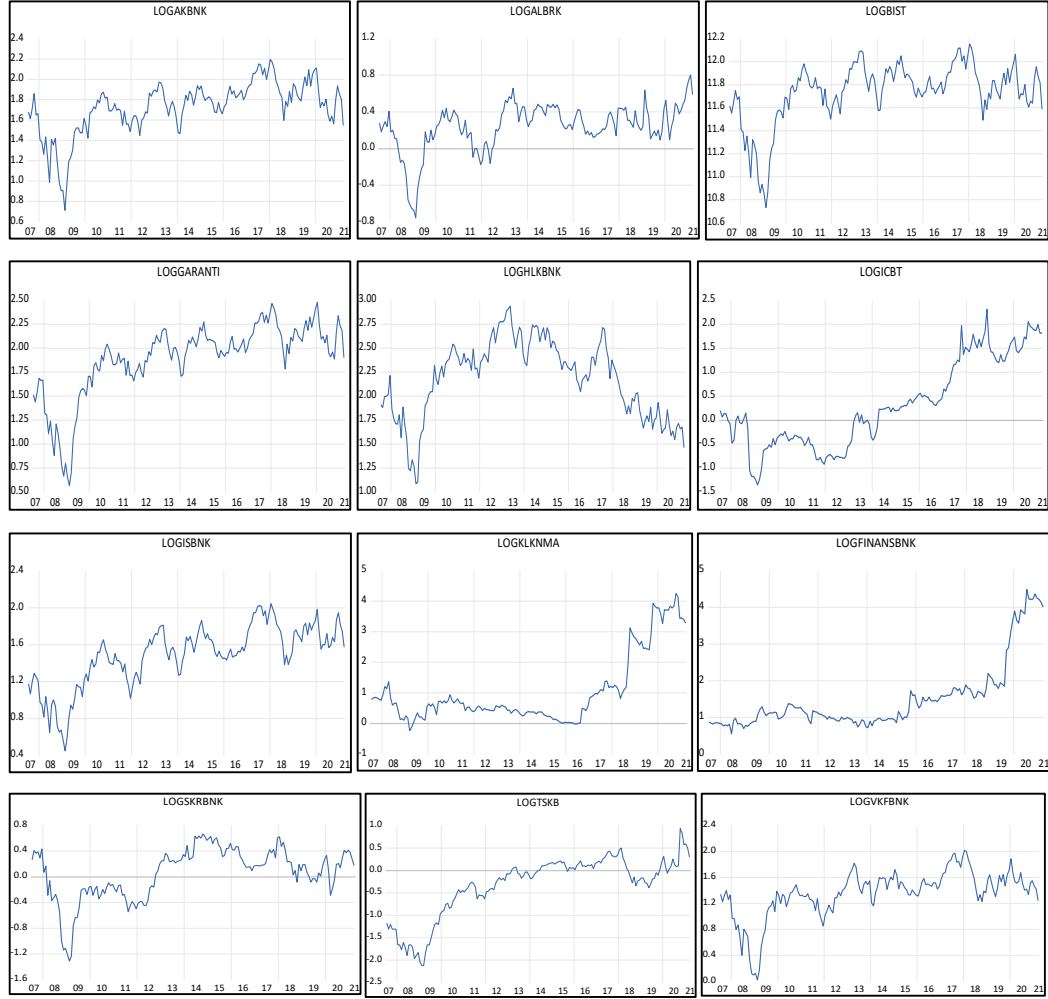
$$VR_{(q)} = \frac{\sigma^2(q)}{\sigma^2(1)}$$

Varyans oranı testinde, H_0 hipotezi rassal yürüyüşün olduğunu, alternatif hipotez olan H_1 hipotezi ise serinin rassal yürüyüş sergilemediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilemezse analiz edilen bankaların zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Dalı, 2020: 75).

4. VERİ SETİ ve DEĞİŞKENLER

Çalışma Türk bankacılık sektörünün zayıf formda etkinliğini test etmeye yöneliktir. Bu bağlamda BIST Bankalar Endeksi dahil olmak üzere toplam 12 bankanın aylık kapanış fiyatları analiz edilip zayıf formda etkin olup olmadığı test edilmiştir. Bu bankalar: BIST Bankalar Endeksi, Akbank, Albaraka, QNB Finansbank, Türkiye Garanti Bankası, Türkiye Halk Bankası, ICBC Turkey Bank, Türkiye İş Bankası, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, Şekerbank, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası ve Vakıfbank'tır. Bankalara ait aylık kapanış fiyatları Temmuz 2007- Mart 2021 tarihlerini kapsamaktadır. Çalışmadaki 12 bankaya ait aylık kapanış fiyat verileri Investing'den temin edilmiştir. Analiz öncesinde tüm seriler logaritmik forma dönüştürülmüştür. Uygulamada ise, Eviews 10 paket programından yararlanılmıştır.

Çalışmadaki 12 bankanın aylık kapanış fiyatlarının logaritmaları zamansal seyirleri Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: 12 Bankanın Aylık Kapanış Fiyatlarının Logaritmaları

4.1. Çalışmadaki Hipotezler

Bu çalışmada Türk bankacılık sektöründeki BİST Bankalar Endeksi dahil 12 bankanın zayıf formda etkin olup olmadığı test edilmektedir. Bu kapsamda hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur:

H_0 : Analiz edilen bankaya ait fiyat serilerinin $I(0)$ düzeyinde durağan olmayıp $I(1)$ düzeyinde durağan olması halinde bu banka zayıf formda etkindir.

H_1 : Analiz edilen bankaya ait fiyat serilerinin $I(0)$ düzeyinde durağan olması halinde bu banka zayıf formda etkin değildir.

Eğer çalışmamızda H_0 hipotezi reddedemezsek analize konu olan bankanın zayıf formda etkin olduğunu bu bağlamda da bankanın geçmiş fiyat hareketlerinden yararlanılarak gelecekteki fiyatının nasıl oluşacağını tahmin edilemeyeceğini ifade etmiş oluruz. Nitekim zayıf formda etkin olan bir piyasada fiyatlar mevcut bütün bilgiyi içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda yatırımcıların normalin üzerinde bir getiri elde edebilmesi söz konusu olmamaktadır.

5. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde, birim kök testleriyle varyans oranı testi sonuçları incelenecektir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Bankalar	Model	Durağanlık Seviyesi			
		I(0)		I(1)	
		T değeri	Olasılık değeri	T Değeri	Olasılık değeri
Akbank	Sabit /Trendsiz	-2.736457	0.0701	-13.92342	0.0000
	Sabit / Trendli	-3.362277	0.0602	-	-
Albaraka	Sabit /Trendsiz	-2.613751	0.0922	-12.94020	0.0000
	Sabit / Trendli	-3.273109	0.0744	-	-
BIST Bankalar Endeksi	Sabit /Trendsiz	-2.513149	0.1142	-12.82232	0.0000
	Sabit / Trendli	-2.728889	0.2265	-	-
QNB Finansbank	Sabit /Trendsiz	0.521967	0.9870	-13.32983	0.0000
	Sabit / Trendli	-1.040799	0.9344	-	-
Türkiye Garanti Bankası	Sabit /Trendsiz	-2.027385	0.2750	-12.88453	0.0000
	Sabit / Trendli	-2.572922	0.2933	-	-
Türkiye Halk Bankası	Sabit /Trendsiz	-1.569031	0.4961	-13.69635	0.0000
	Sabit / Trendli	-1.616499	0.7825	-	-
ICBC Turkey Bank	Sabit /Trendsiz	-0.681918	0.8472	-13.10056	0.0000
	Sabit / Trendli	-3.303139	0.0694	-	-
Türkiye İş Bankası	Sabit /Trendsiz	-2.148382	0.2263	-12.01622	0.0000
	Sabit / Trendli	-2.996873	0.1363	-	-
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası	Sabit /Trendsiz	0.264722	0.9261	-9.903654	0.0000
	Sabit / Trendli	-1.588158	0.7937	-	-
Şekerbank	Sabit /Trendsiz	-2.081982	0.2523	-13.40470	0.0000
	Sabit / Trendli	-2.648794	0.2596	-	-
Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası	Sabit /Trendsiz	-1.283559	0.6367	-12.44645	0.0000
	Sabit / Trendli	-1.891204	0.6546	-	-

Türkiye Vakıflar Bankası	Sabit /Trendsiz	-2.246032	0.1911	-12.44883	0.0000
	Sabit / Trendli	-2.832870	0.1100	-	-

Tablo 1’deki ADF birim kök testine göre 12 bankanın I(0) ve birinci farkı alınarak I(1) düzeylerinde durağanlığı test edilmiştir. H_0 hipotezi serinin durağan olmadığını, H_1 hipotezi ise serinin durağan olduğunu ve birim kök içermediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte olasılık değeri %5’ten küçükse H_0 hipotezini reddederiz. Analizde bankaların ilgili dönemde I(0)’da durağan olmadığı ancak birinci farkı alındığında durağan hale geldiği gözlemlenmiştir. Çalışmada tabloda yer alan bankalar I(1) seviyede durağandır. Diğer bir ifadeyle, seriler birim kök içermemektedir. Bu bağlamda ADF sonuçlarına göre serinin birim kök içerdiğini ifade eden H_0 hipotezini reddederiz. ADF birim kök testine göre 12 banka zayıf formda etkindir.

Tablo 2: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Bankalar	Model	Durağanlık Seviyesi			
		I(0)		I(1)	
		T değeri	Olasılık değeri	T değeri	Olasılık değeri
Akbank	Sabit / Trendsiz	-2.67464	0.0806	-13.9234	0.0000*
	Sabit / Trendli	-3.30395	0.0692	-	-
Albaraka	Sabit / Trendsiz	-2.64107	0.0869	-12.9683	0.0000*
	Sabit / Trendli	-3.31449	0.0675	-	-
BIST Bankalar Endeksi	Sabit / Trendsiz	-2.52652	0.1111	-12.7021	0.0000*
	Sabit / Trendli	-2.76034	0.2143	-	-
QNB Finansbank	Sabit / Trendsiz	-0.68853	0.9916	-13.3298	0.0000*
	Sabit / Trendli	-0.98082	0.9428	-	-
Türkiye Garanti Bankası	Sabit / Trendsiz	-2.03340	0.2724	-12.7767	0.0000*
	Sabit / Trendli	-2.57292	0.2933	-	-
Türkiye Halk Bankası	Sabit / Trendsiz	-1.40052	0.5810	-13.7360	0.0000*
	Sabit / Trendli	-1.47766	0.8335	-	-
ICBC Turkey Bank	Sabit / Trendsiz	-0.66174	0.8520	-13.1005	0.0000*
	Sabit / Trendli	-3.30784	0.0686	-	-
Türkiye İş Bankası	Sabit / Trendsiz	-2.16565	0.2198	-11.9991	0.0000*

	Sabit / Trendli	-3.14369	0.0998	-	-
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası	Sabit / Trendsiz	0.32473	0.9173	-10.5962	0.0000*
	Sabit / Trendli	-1.58196	0.7963	-	-
Şekerbank	Sabit / Trendsiz	-2.29773	0.1740	-13.4010	0.0000*
	Sabit / Trendli	-2.86976	0.1752	-	-
Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası	Sabit / Trendsiz	-1.24749	0.6531	-12.4406	0.0000*
	Sabit / Trendli	-1.89203	0.6542	-	-
Türkiye Vakıflar Bankası	Sabit / Trendsiz	-2.35749	0.1556	-12.4440	0.0000*
	Sabit / Trendli	-2.91906	0.1593	-	-

Tablo 2’de görüldüğü üzere PP testi de ADF testini doğrulamaktadır. PP birim kök testinde de H_0 hipotezi serinin durağan olmayıp birim kök içerdiğini H_1 hipotezinin ise serinin durağan olup birim kök içermediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda bankaların aylık kapanış fiyatlarının I(1) düzeyde durağan olduğunu diğer bir ifadeyle birim kök içermediği sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla PP testi sonucuna göre de 12 banka zayıf formda etkindir.

Tablo 3: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Bankalar	Model	Durağanlık Seviyesi	
		I(0)	I(1)
		t-istatistik	t-istatistik
Akbank	Sabit / Trendsiz	0.888386	0.074058
	Sabit / Trendli	0.128228	0.060213
Albaraka	Sabit / Trendsiz	0.566347	0.053406
	Sabit / Trendli	0.085585	0.038731
BIST Bankalar Endeksi	Sabit / Trendsiz	0.625648	0.058839
	Sabit / Trendli	0.177696	0.040839
QNB Finansbank	Sabit / Trendsiz	1.020317	0.328725
	Sabit / Trendli	0.289768	0.060196
Türkiye Garanti Bankası	Sabit / Trendsiz	1.038293	0.068414
	Sabit / Trendli	0.177037	0.042838
Türkiye Halk Bankası	Sabit / Trendsiz	0.337997*	0.211840
	Sabit / Trendli	0.332217	0.041435
ICBC Turkey Bank	Sabit / Trendsiz	1.361882	0.156866
	Sabit / Trendli	0.264996	0.046490
Türkiye İş Bankası	Sabit / Trendsiz	1.094143	0.048323
	Sabit / Trendli	0.144938	0.036953
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası	Sabit / Trendsiz	0.872773	0.256448
	Sabit / Trendli	0.330876	0.051011
Şekerbank	Sabit / Trendsiz	0.668619	0.067232
	Sabit / Trendli	0.162722	0.065715
Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası	Sabit / Trendsiz	1.157682	0.079106
	Sabit / Trendli	0.280952	0.064844
Türkiye Vakıflar Bankası	Sabit / Trendsiz	0.862422	0.057065
	Sabit / Trendli	0.134653	0.053514

Test Eşik Değerleri					
Sabit / Trendsiz			Sabit / Trendli		
%1	0.739		%1	0.216	
%5	0.463		%5	0.146	
%10	0.347		%10	0.119	

*Sonuçlar %5 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmiştir.

Serinin durağan olduğunu ifade eden H_0 hipotezine sahip KPSS birim kök testine göre eğer hesaplanan test istatistiği, test eşik değerlerinden küçükse H_0 hipotezi kabul edilir. KPSS birim kök testine göre zayıf formda etkinlik için H_0 hipotezinin $I(0)$ 'da reddedilip, $I(1)$ 'de kabul edilmesi gerekir. Tablo 3'e göre $I(0)$ 'da Türkiye Halk Bankası hariç 11 bankanın aylık kapanış fiyatı $I(0)$ 'da H_0 hipotezi reddedilirken $I(1)$ düzeyinde ise H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda Halkbank dışındaki tüm bankaların %5 anlamlılık düzeyinde zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Varyans Oranı Testi Sonuçları

Bankalar	Wald (x^2)	Wald (x^2) Olasılık Değeri
Akbank	3.424275	0.4895*
Albaraka	4.869658	0.3009*
BİST Bankalar Endeksi	1.922365	0.7500*
QNB Finansbank	1.122422	0.8907*
Türkiye Garanti Bankası	1.738403	0.7837*
Türkiye Halk Bankası	2.758070	0.5991*
ICBC Turkey Bank	1.386421	0.8466*
Türkiye İş Bankası	4.038281	0.4008*
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası	8.973251	0.0618*
Şekerbank	1.386421	0.8466*
Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası	2.699473	0.6093*
Türkiye Vakıflar Bankası	1.698647	0.7910*

*%5'ten büyük değerler.

Varyans oranı testinde H_0 hipotezi serinin rassal yürüyüş sergilediğini, H_1 hipotezi ise serinin rassal yürüyüş sergilemediğini ifade etmektedir. Eğer söz konusu zaman serisinin olasılık değeri %5'ten büyükse zaman serisi rassal yürüyüş sergilemektedir. Serinin rassal yürüyüş sergilemesi ise fiyatların birbirinden bağımsız oluştuğunu dolayısıyla da zayıf formda etkinliği göstermektedir. Varyans oranı testi sonucuna göre bankaların aylık kapanış verilerinin olasılık değeri %5'ten büyük olduğu için 12 banka da zayıf formda etkindir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Fama (1970)'nin etkin piyasa hipotezi çalışmasıyla birlikte akademik camiada bu hipotez üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda genellikle zayıf formda piyasa etkinliği çeşitli analiz yöntemleriyle test edilmiştir.

Bu çalışmada Türk bankacılık sektöründe yer alan 12 bankanın zayıf formda etkin olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. BİST Bankalar Endeksi dahil olmak üzere 12 banka analizin kapsamına alınmıştır. Bu bankalar: Akbank, Albaraka, BİST Bankalar

Endeksi, QNB Finansbank, Türkiye Garanti Bankası, Türkiye Halk Bankası, ICBC Turkey Bank, Türkiye İş Bankası, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, Şekerbank, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası ile Türkiye Vakıflar Bankasıdır. Bankalara ait aylık kapanış verileri Temmuz 2007- Şubat 2020 tarihlerini kapsamaktadır. Çalışmanın uygulama kısmında ADF, PP ve KPSS birim kök testleriyle birlikte varyans oran testinden yararlanılmıştır.

Çalışmada ADF ve PP birim kök ile varyans oranı testi sonucuna göre 12 bankanın da zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lakin KPSS birim kök testinde Türkiye Halk Bankası hariç diğer 11 bankanın %5 anlamlılık düzeyinde zayıf formda etkin olduğu bulgulanmıştır. Analiz sonucuna göre 11 banka zayıf formda etkindir. Bu sonuçlara göre yatırımcıların Türkiye Halk Bankasının hisse senedi fiyatlarına yönelik geçmiş verilerden hareketle geleceğe ilişkin tahminler yaparak normalin üzerinde getiri elde edebilmesinin mümkün olabileceği tespit edilmiştir.

Diğer taraftan Türkiye Halk Bankası'nın aylık kapanış fiyatlarında zayıf formda etkinlik sağlanamadığı için bu bankada piyasa anomalileri söz konusu olabilir. Dolayısıyla yatırımcıların her zaman rasyonel davranış sergilemediği psikolojik eğilimlerle de yatırım yapılabilmesi söz konusu olmaktadır. Buna binaen zayıf formda etkin olmayan bankalarda aşırı ya da eksik tepki gibi durumlar da olabilmektedir. Nitekim davranışsal finans, etkin piyasa hipotezine tepki olarak ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, etkin piyasa hipotezinin varsayımlarından biri olan yatırımcıların rasyonel davrandığını ileri süren görüşünü reddetmektedir. Dolayısıyla davranışsal finans, yatırımcıların rasyonel davranmalarına engel teşkil eden bilişsel, sosyal ve duygusal eğilimlerin etkisi altında kalarak yatırım kararı aldıklarını öne sürmüştür. Bununla birlikte piyasaların etkin olmamasının nedenini bu yaklaşım, sınırlı arbitraja ve piyasalarda gerçekleşen yanlış fiyatlamalara da bağlamaktadır.

Bu kapsamda bilgiyi hisse senedi fiyatlarına önemli etkileri nedeniyle bir risk primi olarak değerlendirilebiliriz. Eksik ya da anlaşılamayan nitelikteki bir bilgi, finansal piyasalarda yatırımcıların yatırım yapma kararını etkileyerek fiyatların doğru bir şekilde oluşmasına engel teşkil edebilir. Bu nedenle ilk olarak içerideki bilginin kamuya açıklanması gerekmektedir. Sonrasında ise firma içindeki yönetimde yer alan kişilerin görüşleri ve iç analistlerin değerlendirmeleri gibi gönüllü açıklamaların gerçekleştirilmesi hususunda firma içerisindeki kişilerin motive edilmesi, teşvik araçlarının geliştirilmesinin sağlanması babında önemli olmaktadır. Buna binaen gelişmekte olan ülkelerdeki piyasalarda, finansal araç çeşitlendirmeleri sunumunun piyasaların anlayacağı şekilde yapılması ve özellikle de yabancı yatırımcıların bilgi konusundaki dezavantajlarının giderilerek yapılması piyasa entegrasyonunun etkin bir şekilde süreklilik arz etmesi için gerektiği bilinmektedir (Esen, 2015: 706).

Gelecekte yapılabilecek çalışmalarda bankacılık sektöründe asimetrik bilginin varlığını hesaba katan analiz yöntemlerinin de kullanımı, zayıf formda etkinlikle ilgili yeni bulguları ortaya koyabilecektir.

Çalışmada, Türk bankacılık sektörü için elde edilen bu bulgular; Altunöz (2016), Bulut (2016) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar ile benzerlik gösterirken; Çevik & Erdoğan (2009), Tamilselvan & Manikandan (2021) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan sonuçlar ile farklılık göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adalı, S. (2006). *Piyasa Etkinliği ve İMKB: Zayıf Formda Etkinliğe İlişkin Ekonometrik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akgün, A. & Şahin, İ.E. (2017). The Testing of Efficient Market Hypothesis in Borsa İstanbul. *4th International Conference on Business and Economic Studies*, 141-152.
- Alexeev, V. & F. Tapon. (2011). Testing Weak Form Efficiency on the Toronto Stock Exchange. *Journal of Empirical Finance*, 18 (4), 661–691.
- Al-Loughani, N. & D. Chappell. (1997). On the Validity of the Weak-Form Efficient Markets hypothesis applied to the London Stock Exchange. *Applied Financial Economics*, 7(2), 173–176.
- Altunöz, U. (2016). Borsa İstanbul’da Zayıf Formda Etkin Piyasa Hipotezinin Testi: Bankacılık Sektörü Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1619-1625.
- Atan, S.D., Özdemir, Z.A. & Atan, M. (2009). Hisse Senedi Piyasasında Zayıf Formda Etkinlik: İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 33-48.
- Awad, I.M., Daraghma, Z.M.A. (2009). Testing the Weak-Form Efficiency of the Palestinian Securities Market. *International Research Journal of Finance and Economics*, 32, 7-17.
- Ayaydın, H., Çam, A.V., Barut A. & Pala, F. (2018). Harvey Doğrusallık Testi ile BİST Piyasa Etkinliğinin Analizi. *TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi, Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10(40), 547-553.
- Bachelier, L. (1900). *Theorie de la Speculation*. Paris: Gauthier-Villars.
- Balaban, E. (1995). Informational Efficiency of the Istanbul Securities Exchange and Some Rationale for Public Regulation. *The Central Bank of the Republic of Turkey*, Discussion Paper, No:9502.
- Baliyan, M. & Rathi, P. (2020). Testing Efficiency in Weak Form of Indian Banking Industry. *International Journal of Research and Scientific Innovation (IJRSI)*, 7(7), 2321-2705.
- Barone, R. (2003). From Efficient Markets to Behavioral Finance. *University of Lecce Economics Working Paper*, 46(24), 1-27.
- Bashir, T., Ilyas, M. & Furrakh, A. (2011). Testing the Weak-Form Efficiency of Pakistani Stock Market- An Empirical Study in Banking Sector. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 31, 160-175.
- Bekçioğlu, S. & Ada, E. (1985). Menkul Kıymetler Piyasası Etkin Mi? *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, Yıl: II, Ağustos 1985, Sayı:41, 30-38
- Borges, M.R. (2010). Efficient Market Hypothesis in European Stock Markets. *The European Journal of Finance*, 16(7), 711-726.
- Brock, W.A., Dechert, W.D. & Scheinkman, J.A. (1987). A Test for Independence Based on The Correlation Dimension. *Department of Economics*.
- Chan, K.C., Pan, M.S. & Gup, B.E (1997). International Stock Market Efficiency and Integration: A Study of Eighteen Nations. *Journal of Business Finance and Accounting*, 24(6), 803-813.
- Çevik, E.İ., Erdoğan, S. (2009). Bankacılık Sektörü Hisse Senedi Piyasasının Etkinliği: Yapısal Kırılma ve Güçlü Hafıza. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 26-40.
- Dalli, T. (2020). *Etkin Piyasa Hipotezi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Degutis, A. & Novickyte, L. (2014) The Efficient Market Hypothesis: A Critical Review of Literature and Methodology. *Ekonomika*, 93(2): 7-23.

- Demireli, E., Akkaya, G.C. & İbaşı, E. (2010). Finansal Piyasa Etkinliği: S&P 500 Üzerine Bir Uygulama. *C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 53-67.
- Dickey, D.A. & Fuller W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Doğukanlı, H. & Ergün, B. (2011). Davranışsal Finans Etkin Piyasalara Karşı: Aşırı Tepki Hipotezinin İMKB’de Araştırılması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 321-336.
- Elder, J. & Serletis, A. (2007). On Fractional Integrating Dynamics in the US Stock Market. *Chaos, Solitons and Fractals*, 34(3), 777-781.
- Emenike, O.K. (2017). Weak-Form Efficiency After Global Financial Crisis: Emerging Stock Market Evidence. *Journal of Emerging Market Finance*, 16(1), 90-113.
- Esen, M.F. (2015). Finansal Piyasalarda Bilgi Asimetrisi Kaynakları ve İçerideki Bilgi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 700-707.
- Fama, E.F. (1965a). The Behavior of Stock Market Prices. *Journal of Business*, 38, 34-105.
- Fama, E.F. (1965b). Random Walks in Stock Market Prices. *Journal of Business*, 38, 34-105.
- Fama, E.F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Works. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fawson, C., Glover, T. F., Fang, W. & Chang, T. (1996). The Weak-Form Efficiency of the Taiwan Share Market. *Applied Economics Letters*, 3, 663-667.
- Gupta, R. & Basu, P.K. (2007). Weak Form Efficiency in Indian Stock Markets. *International Business & Economics Research Journal*, 6(3), 57-64.
- Habibullah, M.S., Makmur, M.I., Azman-Saini, W.N.W. & Radam, A. (2005). Bank Efficiency and The Efficient Market Hypothesis: The Case for Bank Stock Prices in KLSE. *Savings and Development*, 29(4), 363-390.
- Hasanov, M. (2009). Is South Korea’s Stock Market Efficient? Evidence from A Nonlinear Unit Root Test. *Applied Economics Letters*, 16(2), 163-167.
- Hepsağ, A. & Akçalı, B.Y. (2015). Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Asimetrik Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi ile Analizi: G-7 ve E-7 Ülkeleri Örneği. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 9(2), 73-90.
- Huang, B.N. (1995). Do Asian Stock Market Prices Follow Random Walks? Evidence from The Variance Ratio Test. *Applied Financial Economics*, 5(4), 251-256.
- Jamaani, F. & Roca, E. (2015). Are the Regional Gulf Stock Markets Weak-Form Efficient as Single Stock Markets and as A Regional Stock Market? *Research in International Business and Finance*, 33, 221-246.
- Katabi, M.M. & Raphael G. (2018). An Empirical Analysis of Weak-Form Efficiency of Dar es Salaam Stock Exchange. *African Journal of Economic Review*, 6(2), 115-134.
- Kayral, İ.E. & Alagöz, H.M. (2019). G-20 Üyesi Ülke Borsalarının Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Test Edilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(3), 809-828.
- Kır, E.I. (2019). *Pay Piyasalarında Etkin Piyasa Hipotezinin Sınanması: Avrupa Birliği’ne Üye Ülkeler ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıyılar, M. (1997). *Etkin Pazar Kuramı ve Etkin Pazar Kuramının İMKB’de İrdelenmesi-Test Edilmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kirkwood, J. & Nahm, D. (2006). Australian Banking Efficiency and its Relation to Stock Returns. *Economic Record*, 82(258), 253-267.

- Koyuncu, T. & Aslan, A. (2017). Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmiş Borsalar Üzerine Bir Uygulama: Panel Veri Analizi. *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(1), 17-30.
- Köse, A. (1993). Etkin Pazar Kuramı ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Etkin Pazar Kuramının Zayıf Şeklini Test Etmeye Yönelik Bir Çalışma. *D.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 22(2), 105-127.
- Kushwah, S.V., Negi, P. & Sharma, A. (2013). The Random Character of Stock Market Prices: A Study of Indian Stock Exchange. *Integral Review, A Journal of Management*, 6(1), 24-33.
- Mishra, P.K. (2011). Weak Form Market Efficiency: Evidence from Emerging and Developed World. *The Journal of Commerce*, 3(2), 26-34.
- Munir, Q. & Mansur, K. (2009). Is Malaysian Stock Market Efficient? Evidence from Threshold Unit Root Tests. *Economics Bulletin*, 29(2), 1359-1370.
- Narayan, P. & Prasad, A. (2007). Mean Reversion in Stock Prices: New Evidence from Panel Unit Root Tests for Seventeen European Countries. *Economics Bulletin*, 3(34), 1-6.
- Narayan, P.K. & Smyth R. (2004). Is South Korea's Stock Market Efficient? *Applied Economics Letters*, 11(11), 707-710.
- Ojah, K. & Karemera, D. (1999). Random Walks and Market Efficiency Tests of Latin American Emerging Equity Markets: A Revisit. *The Financial Review*, 34(2), 57-72.
- Özcan, B. & Gültekin, E. (2016). Etkin Piyasalar Hipotezi G-20 Ülkeleri İçin Geçerli mi? Yeni Bir Yaklaşım. 2. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Kongresi (ICEB'16)*, Saraybosna.
- Özdemir, A. (2018). *Pay Piyasalarında Etkin Piyasalar Hipotezinin Farklı Dağılım Varsayımları Bağlamında Uzun Hafıza Modelleri ile Tespiti: ABD ve Türkiye Karşılaştırması*. Doktora Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Phillips, P.C.B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Roberts, H. V. (1967). Statistical versus Clinical Prediction of the Stock Market, Unpublished Manuscript. Center for Research in Security Prices, University of Chicago.
- Sakarya, Ş., Zeren, F. ve Akkuş, H.T. (2018). Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Katılım Endekslerinde Test Edilmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 101-113.
- Stengos, T. & Panas, E. (1992). Testing the Efficiency of the Athens Stock Exchange: Some Results from the Banking Sector. *Empirical Economics*, 17, 239-252.
- Tamilselvan, M. & Manikandan, S. (2021). Testing Weak Form Efficiency in Indian Market with Special Reference to Banking Sector. *International Journal of Academic Research in Business & Social Sciences*, 11(5), 439-452.

KOBİPORT: KOBİ'LERE YÖNELİK E-TİCARET PORTALI MODELİ UYGULAMASI

Erkan ALTINTAŞ¹
Mustafa YİĞİT²
Sezai TIRYAKI³

Öz

Küreselleşme sürecinde Küçük ve Orta Büyüklükteki işletmelerin (KOBİ), ülke ekonomileri için olmazsa olmaz önemi reel bir gerçekliktir. KOBİ'ler ülkelerin en önemli stratejik örgütleridir. İktisadi büyüme, kalkınma, üretim, ihracat-ithalat, yatırımların verimliliğinde ve katma değer yaratma süreçlerinde KOBİ'lerin katkıları artan bir oranda artmaktadır. KOBİ'lerin yapısal problemlerine çözüm üretecek kamusal politika ve programların rasyonel esaslara dayanması gerekmektedir. KOBİ'lerin özellikle finansal kriz ortamlarına uyum sağlaması için mevcut uygulamalardaki eksiklerin giderilmesi ve e-ticaret alanında yenilikler ve iyileştirilmeler yapılması önem arz etmektedir. KOBİ'lerin e-ticaret alanındaki etkinliğinin geliştirilmesi için teorik ve uygulamalı çalışmalar yapılması gerektiği realitesinden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, etkin ve verimli bir KOBİ e-ticaret destek politikası geliştirilmesi sürecinde KOBİPORT uygulaması ile kamu politikasını belirleyen otoriteler ile uygulayıcılara yol gösterecek önerilerin geliştirilmesidir.

KOBİ'lere yönelik KOBİPORT e-ticaret portalı, uluslararası ticarete yeniliklere uyumlu ve sürdürülebilir yaklaşım çalışma kapsamında ön planda tutulacaktır. KOBİPORT e-ticaret yöntemini kullanan, küçük ve orta ölçekli işletmelerin, rekabetçi yapısı gelişecek ve toplam gelirleri artacaktır. KOBİPORT sisteminin yaygınlığının ve etkinliğin artması yoluyla bölgesel kalkınma politikalarında pivot rolü KOBİ'ler oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler, E-Ticaret, Kobiport

Jel Sınıflandırılması: M10, L86, Z

SMEPORT: APPLICATION OF THE E-COMMERCE PORTAL MODEL FOR SMES

Abstract

In the globalization process, the indispensable importance of Small and Medium-sized enterprises (SMEs) for the country's economies is a real reality. SMEs are the most important strategic organizations of the countries. The contributions of SMEs are increasing at an increasing rate in economic growth, development, production, export-import, efficiency of investments and in the processes of creating added value. Public policies and programs that will produce solutions to the structural problems of SMEs should be based on rational principles. In order for SMEs to adapt to financial crisis environments, it is important to eliminate the deficiencies in current applications and to make innovations and improvements in the field of e-commerce. The aim of this study, which was prepared on the basis of the reality that theoretical and applied studies should be carried out to improve the efficiency of SMEs in the field of e-commerce, is to develop suggestions that will

¹ Öğretmen, Gazipaşa İlköğretim Okulu Müdürlüğü, erkanaltintas55@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7939-4457>

² Öğretmen, Atakum Özel Eğitim Uygulama Okulu Müdürlüğü, mustafa_yigit55@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0704-7103>

³ Öğretmen, Kalkancı İlkokulu Müdürlüğü, sezaitiryaki@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0349-0212>

Atıf/To Cite: Altıntaş, E., Yiğit, M. & Tiryaki, S. (2021). Kobiport: Kobilere Yönelik E-Ticaret Portalı Modeli Uygulaması, *Journal of Economics and Research*, 2(2), 67-72.

guide the authorities and practitioners that determine the public policy with the SME e-commerce support policy in the process of developing an effective and efficient SME e-commerce support policy.

In the KOBİPORT e-commerce portal for SMEs, a sustainable approach compatible with innovations in international trade will be prioritized within the scope of the study. The competitive structure of small and medium-sized enterprises using the KOBİPORT e-commerce method will develop and their total income will increase. SMEs will play the pivot role in regional development policies by increasing the prevalence and efficiency of the SMEPORT system.

Keywords: Small-Mediumsized Enterprises, E-Trade, Kobiport,

Jel Classification: M10, L86, Z

GİRİŞ

KOBİPORT, KOBİ'lerin ileriye dönük üst düzey gereksinimleri karşılamak için gereksinim duyduğu, ulusal ve uluslararası ticaret işlemlerini kolaylaştırarak, ürün ve hizmetlerin optimizasyonunu sağlayarak rasyonel bir sistematığın kurulmasında öncü bir rol işlevi sağlayacaktır.

KOBİ'ler geleneksel yapıları yeniden tasarlamasıyla, rekabetçiliği ve etkinliği artırmanın yanı sıra maliyet tasarrufuyla sonuçlanan iyileştirmelerin mümkün olacağı misyonu kabul edilmiştir.

KOBİPORT'un uygulamaya geçirilmesi ile KOBİ'lerin ihracat ithalat ve yurtiçi satış performansını artırılması amaçlanmaktadır. KOBİPORT ülkemiz ekonomisine dinamizm ve rekabetçi bir boyut kazandırmak için geliştirilmesi gereken, stratejilerin belirlenmesi önemli bir konudur. KOBİPORT sayesinde KOBİ'lerin piyasa mekanizma etkinliğinin artırılması, istihdam olanaklarının yaratılması sürdürülebilir kalkınmayla gerçekleştirilecektir. KOBİPORT ile KOBİ'lerin ticari faaliyetleri arasında geçmişi ve geleceği birleştiren kapsamlı bir veri tabanının ve sistemli bir bilgi birikiminin oluşturulması amaçlanmaktadır.

KOBİPORT şirketlerin sürdürülebilir rekabet gücüne sahip olması için inovasyona açık ve yenilikçi olması, yüksek katma değerli mal üretimine yönelmesi sağlanabilecektir.

KOBİ'lerin teknoloji ve yenilikçilik kapasitelerinin geliştirilmesi için AB sürdürülebilir Rekabet kapsamında yenilikçilik Aktarım Merkezi (IRC – Innovation Relay Centre-) teknolojik iş birliği imkânları geliştirilerek KOBİ'lerin Avrupa'ya açılma imkânı ve teknoloji ithal-ihraç etme sürecinde destek mekanizması KOBİPORT sayesinde yaratılmış olacaktır.

KOBİ'lerin AB'ye ilişkin bilgilere erişimini kolaylaştırmak için Avrupa Bilgi Merkezleri Ağı (European Info Center Network) kurulmuştur ve halen bu ağa etkin bir şekilde katılım söz konusu değildir. KOBİPORT bu konudaki engelleri ortadan kaldıracaktır.

KOBİ'lerin yararlanabileceği destek programlarından maksimum fayda sağlanması için KOBİPORT rasyonel bir süreç yapısı sunacaktır.

1. KOBİPORT VE ELEKTRONİK TİCARETE KAVRAMSAL YAKLAŞIM

Küreselleşme süreci ile elektronik ticaret (E-commerce) kavramı kullanımı teorik ve ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, elektronik ticaret kavramına yönelik üzerinde mutabık kılınmış bir ortak tanıma ulaşılmamıştır. Kavramın multidisipliner kapsayıcı yönü ve bilgi ve teknoloji

aksiyon uygulamalarının çeşitliliği ve değişkenliği gibi faktörler ortak bir kavramsal çerçeve kurulmasını engellemiştir.

Kavram üzerine özellikle uluslararası finansal kurum ve kuruluşlarının çalışmaları bu bağlamda literatüre değerli bir katkı sunmaktadır.

“KOBİ’ler ülke ekonomilerinin gelişmesinde ve değişmesinde önemli rol oynarlar. KOBİ’ler girişim ve yönetim aktiviteleri ile bir değişim aracı gibi hareket ederek, önemli bir yaratıcılık, iş ve işgücü merkezi olabilirler. (Menkveld ve Thurik, 1999’dan aktaran Altınok, 2008:105). Günümüz KOBİ’lerin ve genç şirketlerin etkin olduğu zamanlardır ve sermaye piyasalarında firmaların ortalama yaşları devamlı düşmektedir. Bu durum KOBİ’lerin ülke ekonomisinin büyümesinde etkin rolünün devam etmesi için daha fazla yenilikçi esnek ve insan kaynaklarına önem veren bir şekilde faaliyet göstermelerini gerekli kılmaktadır” (Akdede ve Turan, 2007:10’dan aktaran Altınok, 2008:105).

E-ticaret, ticari ürünlerine-ortamda veya fiziksel olarak tüketicilere, firmalara ulaştırılması sürecinde hükümetler arası ticari ilişkileri içeren mal ve hizmet ticaretinde e-ortamda dinamik olarak gerçekleştirilen işlemlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. (OECD Trade Policy Papers, No. 205, 2017). Geleneksel ticaret yönteminin mal ve hizmetler kendi içlerinde sınıflandırılmaktadır. Hizmet sunumu yapan sektörler ise hizmet arzı kendi içerisinde detaylandırılarak modüler bir ayrışma süreci söz konusudur. E- ticaretle birlikte ticari faaliyetin kendine özgü yapısında farklı içerik ve sunumların yapıldığı dinamik bir süreç söz konusudur. E-ticaretin küreselleşme süreciyle artan popüleritesi ile birlikte e-ortamda anlık olarak gerçekleştirilen ürün tedarik, sipariş ve gönderim akım şemasının görünürlüğü sağlanmıştır. Yönetim kavramının yönetim kavramına evrilmesi gibi klasik ticaret yöntemleri sanal e-ticaret modeline doğru bir yönelim içerisine girerken, sürece farklı aktörleri dahil eden bir yönelim söz konusudur.

1957 yılından günümüze kadar olan süreçte Avrupa Birliği gibi ticaret eksenli olarak başlangıçta kurulan bir organizasyon, elektronik ticaret konusunda yapılan bilimsel çalışmaları desteklemiştir. AB’ye göre “mal ve hizmetlerin çevrim içi bir sistem üzerinden tedarik edilmesi ve satılması” süreci olarak tanımlanmaktadır. OECD (Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü), e-ticaret kavramını “çevrim içi sistemler kullanılarak yapılan ticari işlemler” olarak tanımlamıştır.

Türkiye’de 23.10.2014 tarihinde çıkarılan 6563 sayılı (Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanuna göre e-ticaret “Madde 2/1’de a) Elektronik ticaret: “Fiziki olarak karşı karşıya gelmeksizin, elektronik ortamda gerçekleştirilen çevrim içi iktisadi ve ticari her türlü faaliyeti olarak” tanımlanmıştır.

Mal ve hizmet mübadelesinde aktörler/kullanıcılar ilişki düzlemine bakılarak yapılan tanımsal sınıflandırma bağlamında farklı e-ticaret tipolojileri ortaya çıkmaktadır.

İşletmeden nihai tüketiciye B2C tipolojisi ve işletmelerin içsel ticari mübadele işlemlerinde B2B tipolojisinin içeriğinde, elektronik ticaret önemli bir yere sahiptir. Bu tipolojinin eksikliği veri analiz sistemlerinde otomatik işleyen bir sistemin yokluğudur. (OECD STD/CSSP/WPTGS, 2017).

İşletmeden nihai tüketiciye e-ticaret B2C tipolojisinde ise ticari bir ürün ve/veya hizmete ilişkin mübadele sürecinde, yeniden satılmamayı sağlama veya tüketiciler arasında el değiştirmeme itirazı kaydıyla, bireysel veya bir firma tarafından çevrim içi yöntemler kullanılarak nihai tüketicinin erişimine olanak sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır.

Nihai tüketiciden nihai tüketiciye C2C tipolojisinde uluslararası tanınmışlığı olan e-ticaret web siteleri (amazon, alibaba, aliexpress) üzerinden yapılan ticari mal ve hizmet

tedarik ve satım süreci olarak tanımlanmaktadır (OECD Dijital Ticaretin Ölçülmesi Raporu STD/CSSP/WPTGS, 2017). Bu tipolojinin alt kategorisinde, arkadaşlar arası mal ve hizmet mübadelesi peer-to-peer P2P denilen mobil aksiyon programları ile yapılan e-ticaret işlemleri ele alınmaktadır.

Firmalar arası e-ticaret B2B tipolojisinde ise çevrimiçi aksiyon programları üzerinden firmalar arasında gerçekleşen ticari mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır. (OECD Dijital Ticaretin Ölçülmesi Raporu- STD/CSSP/WPTGS, 2017). Yine bu tipoloji ticari bir ürünü üreten üretici ve/veya kurumsal hizmet üreticileri, hammadde sağlayan tedarik zinciri, toptan ve perakendeci olan aktörler arasındaki ticari mübadeleleri de kapsamaktadır.

E-ticaret yöntemiyle çevrimiçi programlar kullanılarak yapılan firmadan nihai tüketiciye erişimi sağlayan ürünün tipolojisi ve satım sürecine ilişkin yöntem kendi içerisinde farklılaşma bir yapı arz etmektedir.

2. ELEKTRONİK TİCARETİN KOBİPORT ÜZERİNDEN YAPILMASINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

Ülkemizde KOBİPORT sisteminin kurulmasının ilk aşamasında, bilişim ve teknoloji uzmanları tarafından üst düzey tasarım modelinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar organize edilmelidir. KOBİPORT programına KOBİ, e-ticaret Tek Pencere modülü eklenerek, özel sektör KOBİ bilgi bankası ve devletin ilgili kurumlarındaki KOBİ'lere ilişkin veri bankası programa aktarımı sağlanmalı ve paydaşlara görüş ve öneri sunma imkânı verilmelidir. KOBİPORT programı çerçeve görüşü yayınlanarak şeffaf bir yönetim yapısı kurulmalıdır. KOBİPORT sisteminin standart versiyonu geliştirilmelidir. Ülke çapında merkezi ve yerel bazlı örgütlenmiş KOBİ'lerin iki katmanlı e-ticaret port platformlarına dayalı veri tabanı KOBİPORT sistemine entegre edilmelidir.

İkinci aşama, KOBİPORT yasal düzenlemeyle ilgili işlevlerinin kamu ve özel sektör uygulanmasının hukuki alt yapısı hazırlanmalıdır. E-ticaret mal tedarik, hizmet ve satışına ilişkin işlemlerin tek bir merkezden sunulmasına imkân veren ilgili formalite ve prosedürlerin tanımlandığı iş sistemlerinin alt yapısı KOBİPORT programına entegre edilmelidir.

Üçüncü aşama, KOBİ e-ticaret fonksiyonlarının ilgili port servislerine (bankacılık, sigorta, sivil havacılık, demiryolları, limanlar, sınır ötesi ticaret vb.) entegre edilme sürecidir. E-ticaret mal ve hizmetleri için "tek noktadan" platform mantığı içerisinde ülke sınırları ve sınır ötesi e-ticaret işlemlerinde ağsal yapıyı kapsayacak data bankasının hacimsel boyutunun geliştirilmesi olmazsa olmaz öneme sahiptir.

Dördüncü aşama, Tek Pencere modülünün uluslararası ortamda tanıtımının yapılması, kullanıcı dostu yönünün ortaya çıkarılması, güvenli e-ticaret imkanlarını içerdiğine ilişkin kullanıcıları ikna edici tanıtım ve pazarlama faaliyetleriyle aktif e-ticaret tek pencere bağlantısı yaygınlaştırılmalıdır. E-ticaret anlık, hızlı, sorunsuz ve güvenli bağlantılar elde etmek, e-ticaretin serbestleştirilmesini ve kolaylaştırılmasını teşvik etmek için bir eylem planının uygulanma süresinde rasyonel karar alma süreci işletilmelidir.

KOBİPORT, BM, OECD, Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluş tarafından benimsenen ilgili veri modeli standartlarına uyum sağlayacak bir model olarak kurgulanmalıdır. KOBİPORT e-ticaret alandaki işlemleri kolaylaştırarak diğer paydaşlarla anlık veri paylaşımına dayalı bir koordinasyon yürütülmesini sağlamalıdır. E-ticaret işlemleri, uluslararası standartlara uygun olarak verilerin sadeleştirilmesi ve

basitleştirmesi yoluyla işlemlerin standardize edilerek kullanıcılar tarafından aktif olarak programın kullanımı teşvik edilmelidir.

KOBİPORT, karar verme ve operasyonel olarak yönetimi için yönetsel bir komisyon görevlendirilmelidir. e-ticaret, iş normlarını birleştiren tek pencere uygulamasının genel planlaması için teknik çerçeveler, şartname ve standartları formüle etmek, temel işlevleri birleştirmek, tek pencere ve ülke çapında kullanım için standart bir sürüm geliştirmesi, merkezi hükümetin taşra teşkilatları ve yerel yönetimlerin, ilgili sivil toplum kuruluşlarında katılacağı weberyan bir yönetsel yapı yerine yönetişimi esas alan yeni modern yönetim ilkelerinin hakim olduğu, örgütsel bir kumanda ve yönetim merkezi kurulmalıdır.

KOBİPORT, KOBİ ürün ve hizmetleri içeren kamuya açık bir sınır ötesi e-ticaret hizmet sürecinin geliştirilmesini, uygulanmasını ve işletilmesini desteklemek için devlet finansmanı ile kurulabilir. KOBİ kullanıcıları beyannameleri ücretsiz olarak sunulabilir. KOBİPORT platformunun gelişimi, aktif, dinamik ve sürdürülebilir iş modellerinin verimli çalışması için gereken fon akışının hem merkezi hem de yerel yönetimlerin sağlaması için yeni yasal düzenlemeler yapılması olmazsa olmaz öneme sahiptir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KOBİPORT; bir işletmenin amaç, vizyon ve misyonun başarılmasını sağlayacak şekilde tasarlanan ve elektronik olarak yürütülen iş süreçlerine orijin noktasından en son noktaya kadar bilgi ve iletişim teknolojilerinin maksimum etkinlikle uygulanmasıdır. Başka bir ifadeyle e-ticaret; görünürde ticaretin elektronik araçlarla yapılmasını, temelde yeni işleyiş, değişim ve dönüşümü gerçekleştiren dinamik ve entegre bir sistemi ifade etmektedir.

Türkiye'deki KOBİ'lerin sektörel dağılımındaki ağırlık; ticaret, imalat sanayi, ulaştırma, otel & lokanta olarak sıralanmaktadır. Küresel krize karşı online işlem dalgası yaygınlaşarak ABD, Avrupa Birliği ve Uzakdoğu şirketleri etkisi altına almaya başlamıştır. Elektronik ticaret uygulamalarına yatırım yapmayan şirketlerin bu dalganın etkisiyle ticari kayıp yaşayacağı bir boğulma süreci söz konusu olabilecektir. Elektronik sipariş ve dağıtım zincirlerinin standart haline geleceği öngörüsüyle, online işlemlere gerekli önemi vermeyen kuruluşların rekabet gücünün hızla azalacağı sorunsalına KOBİPORT'un etkin bir çözüm olacağı kanaatindeyiz.

Ülkemizde KOBİPORT Modelini e-ticaret olarak uygulayan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. KOBİPORT e-ticaret portalı, Visual Stüdyo .NET 2008 c#, ASP.NET 3.5 ile en son programlama teknolojisi ile geliştirilmesi öngörülmektedir. Yazılımın Özellikleri: Kurumsal içerik, Dinamik web uygulamaları, Ürün tanıtımı, Departman yönetimi, Tüm işlevleri ile B2C ve B2B çözümü, Kredi Kartı ile tahsilat (Sanal Pos), Güvenli ödeme (128 Bit SSL), Web üzerinden kolayca yönetim. Yazılım Modülleri: İçerik Yönetimi (Haberler, Banner Yönetimi, Anket, Sıkça Sorulan Sorular, Ziyaretçi Defteri, İnsan Kaynakları, Bayilik Başvuru Modülü, Bayiye özel içerik görüntüleme). Müşteri Hizmetleri (Üyelik Sistemi, Son kullanıcı ve bayi üyelikleri, Siparişlerin her aşamada takibi, Alışveriş listesi, Bilgi listesi, Müşteri destek). Ürün Kataloğu ve Yönetimi (Sınırsız kategori tanımlama, Esnek kategori modeli, Online ürün yönetimi, Ürün arama, Ürün karşılaştırma, Toplu fiyat ve stok güncelleme, Bayilere özel kategori ve ürün tanımı). Online Satış ve Sipariş (Üyelere göre esnek fiyatlandırma, Farklı döviz kurları üzerinden fiyatlandırma seçenekleri, Her aşamada güncellenebilen sepet, Online sipariş ve takibi, Esnek kargo seçenekleri).

KOBİPORT sistemi, teknolojik yazılım üretilerek ve seçilen pilot KOBİ'lere geniş çözüm yelpazesi sunarak, bu işletmelerde güçlü bir yapının ve üstün satış sonrası destek

hizmetleri sağlamasına yardımcı olunacaktır. “Yüksek Performanslı KOBİPORT Sistemi” ile %99,999 oranındaki güvenilirliği online açık erişime bağlanması olmazsa olmaz önem arz etmektedir. Kullanılan işletim bir sistemin çökmesi nedeniyle; toplam ciro, müşteri devamlılığı Pazar rekabet gücü olumsuz etkilediğinden, küreselleşme sürecindeki e-ticaret ortamında yüzde 99 çalışma kapasitesine sahip bir KOBİPORT projesi büyük önem taşımaktadır.

KOBİPORT alanındaki önceki çalışmaların örneklem seçimi ve verilerin değerlendirilmesinde oldukça sınırlı yöntemlerden genellikle betimleyici analizlerden oluştuğu görülmektedir. Bu konuda Türkiye üzerine analiz yapan çalışmaların neredeyse tamamı betimsel analizler yapmış ve sadece yüzdeler ile çalışılmıştır. Ancak AB üyelik müracaatında bulunan ve müzakereleri tamamlayarak tam üyeliği gerçekleştiren merkezi ve Doğu Avrupa üzerine yapılan çalışmalarda e-ticaret KOBİPORT sistemine ağırlık verildiği gözlenmektedir.

KOBİPORT sisteminden elde edilen veriler, bu konudaki literatürün kullandığı yöntemlerden başta çok değişkenli logit yöntemi olmak üzere geniş ölçüde dışsallık sağlayacaktır. Bu çerçevede KOBİPORT yazılım çalışmalarında kullanılan parametrik ve non-parametrik testlerden, tek ve çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden, korelasyonlardan, faktör analizinden, logit regresyon yönteminden yararlanılması olmazsa olmaz öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Altınok, A. R. (2008). *Elektronik Ticaretin Kobi'ler Açısından Uygulanabilirliği: Ankara Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Akdede S.H. & Turan A.H. (2008). Aydın'da Faaliyet Gösteren KOBİ'lerin Verimlilik Araştırması, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 19-29.
- 6563 Sayılı Kanun (2014). Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında, Kabul Tarihi: 23/10/2014 Yayımlandığı *Gazete: Tarih: 5/11/2014 Sayı: 29166 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 55*.
- Menkveld, A. & Thurik, A. (1999). Firm Size and Efficiency in Innovation, *Small Business Economics*, (12), 97-10.1.
- OECD (2017). TradePolicyPapers, No. 205, *OECD Library*, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/524c8c83en.pdf?expires=1618069283&id=id&accname=guest&checksum=E2BA46AA69F08F381F786F6D8AED4084> (Erişim Tarihi: 10.04.2021).
- OECD (2017). STD/CSSP/WPTGS, MeasuringDigitalTrade: Towards a Conceptual Framework, *OECD Library*, 22-24 March 2017, OECD Headquarters, Paris, [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/CSSP/WPTGS\(2017\)3&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/CSSP/WPTGS(2017)3&docLanguage=En) (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

MARKA KENT YAKLAŞIMI İLE TARİHSEL KİMLİĞİNİN TANITILMASINDA KAHRAMANMARAŞ'IN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Enver GÜNAY¹
Gökhan İneyet ÇUHALI²
Onur ÇELİK³

Öz

Bölgesel ve küresel rekabetin arttığı günümüzde, marka kent kavramı birçok yönüyle oldukça önemli ve daha iyi anlaşılır hale gelmiştir. Marka değeri taşıyan şehirlerin sahip olduğu zenginlikler, diğer şehirlerin de benzer süreçler için harekete geçmesi sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmada, Kahramanmaraş şehrinin marka değeri taşıyan bir kent özelliklerine sahip olabilmesi adına sahip olduğu gerçekliklerin, somut ve soyut değerlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Birincil ve ikincil kaynakların görsellerle desteklendiği ve nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı bu çalışmada ele alınan değerlerin büyük bölümü şehrin marka kent yaratma sürecine katkı sağlayan özellikte bulunurken; bazı durumlar Kahramanmaraş'ın marka kent olma yolunda sahip olduğu dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çalışmanın ortaya koyduğu temel iki sonuç olarak (i) Kahramanmaraş bir marka şehir olma konusunda kültürel miras, özgün değer ve yerleşik beceri konusunda önemli avantajlara sahiptir. Özellikle dünyaca kabul gören soyut ve somut değerler bu duruma kaynaklık etmekteyken (ii) şehir, diğer bölgelerle bütünleşme, kendini tanıtabilme, değerlerini yayma ve coğrafi konum itibarıyla bazı dezavantajlara sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kahramanmaraş, Marka, Kent, Marka Kent.

Jel Kodları: L83, M31, O18, R11.

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF KAHRAMANMARAŞ IN DEFINITION ITS HISTORICAL IDENTITY WITH BRAND CITY APPROACH

Abstract

In today's world where regional and global competition have been increasing, the concept of brand city has become very important and better understandable in many aspects. The richness of the cities with brand value resulted in other cities taking action for similar processes. In this study, it is aimed to examine the realities, concrete and intangible values that Kahramanmaraş city has in order to have the characteristics of a city with brand value. While the primary and secondary sources are supported with visuals and qualitative research techniques are used, most of the values discussed in this study contribute to the city's brand city creation process; it is encountered that some of the disadvantages are valid for Kahramanmaraş. Besides, as the two main results of the study, (i) Kahramanmaraş has important advantages in terms of cultural heritage, unique value and established skill in being a brand city. While the intangible and concrete values accepted by the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, envergunay@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8294-726X>

² Öğretmen/Müdür Yardımcısı, Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü, gicuhali01@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5972-0999>

³ YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, celik.onur027@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5990-6128>

Atıf/To Cite: Günay, E., Çuhali, G.İ. & Çelik, O. (2021). Marka Kent Yaklaşımı İle Tarihsel Kimliğinin Tanıtılmasında Kahramanmaraş'ın Avantaj ve Dezavantajları. *Journal of Economics and Research*, 2(2), 73-94.

world are the sources of this situation (ii), the city has some disadvantages in terms of integration with other regions, self-promotion, spreading its values and geographical location.

Keywords: Kahramanmaraş, Brand, City, Brand City.

Jel Codes: L83, M31, O18, R11.

GİRİŞ

21. yüzyılın getirdiği rekabetçi ortam, birçok kavramı sosyolojik, kültürel ve ekonomik anlamda değiştirmiştir. Bilgi otoyollarının genişlemesi, Dünya genelinde artan refah ve serbest piyasa düzeni gibi olgular, üretimi çeşitlendirerek hizmet sektörünü ön plana çıkarmıştır. Bu süreçte şehirlerin daha gelişmiş bir sosyolojik ve ekonomik konuma sahip olmak, turizm gelirlerini artırmak ve yatırımcılar için önemli bir cazibe merkez haline gelme çabaları, marka şehir kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda marka kent denildiğinde akla gelen genel özellikler, ileri düzeyde teknolojik yapıların varlığı, başka yerde bulunmayan veya bulunması güç değerler, doğal güzellikler ve kültürel gelişmişlik seviyesidir. Bahsedilen özellikler bir marka kentin sahip olduklarının yanında, bir şehrin marka kent olması için gerekenleri de ifade etmektedir.

Marka kent olabilmek için gerekli olan koşullar bazı şehirler için kendi iç dinamikleri ve değerleri ile sağlanırken bazı kentler için uygun bir politikayı gerektirmektedir. Bu değerler ve politikalar çoğu zaman bir şehrin marka değeri taşımaya hizmet ederken bazen bunun tam tersi etki yaratarak marka kent olma sürecine olumsuz etkide bulunabilmektedir.

Bu çalışmada, Kahramanmaraş'ın tarihsel kimliğinin tanıtılması ve marka kent olma konusunda sahip olduğu avantaj ve dezavantajların nitel araştırma yöntemleri ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Çeşitli birincil ve ikinci kaynaklardan yararlanılarak yapılan incelemede öncelikle marka kent olmak için gerekli olan şartları da içeren teorik ve kavramsal çerçeveden bahsedilmiştir. Bu çerçeve, Kahramanmaraş'ın marka kent süreciyle ilgili avantaj ve dezavantajlarını açıklama kullanılacak kriterleri belirlemiştir. Çünkü bir şehrin herhangi bir hedefe yönelik uygulayacağı politikalar için bu konudaki avantaj ve dezavantajlarının, başarıya ulaşması istenen hamle ve planlara hizmet edeceği bilinmektedir. Sonraki bölümde ise marka kent oluşum süreci ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın özgün kısmını oluşturacak bölümlerde ise Kahramanmaraş'ın belirlenen kriterler çerçevesinde marka kent olmasına hizmet eden ve Kahramanmaraş'ı marka kent olmaktan uzaklaştıran özgün değerler, doğal yapılar ve diğer realiteler açıklanmıştır. Tüm bu açıklamalar yapılırken şehrin içinde bulunduğu durumların marka kent olma sürecine katkı sağladığı veya olumsuz etki yaptığı ifadeler, genel geçer ve varsayımsal yorumları temsil etmektedir.

Sonuç bölümünde ise Kahramanmaraş'ın marka kent olma konusunda bulunduğu nokta ile ilgili çıkarımlarda bulunacak ve sürece katkı sağlaması amacıyla gerekli tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar Kahramanmaraş özelindeki değerlendirmeleri de içerecek olup, öneriler ile son bulmuştur. Son olarak Ekler bölümünde, kültürel miras, doğal yapı ve çevre, özgün değer ve kente yerleşmiş beceri kriterleri açısından ele alınan olguların görsellerine yer verilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kent ve marka kavramları ekonomik, kültürel, sosyal ve teknolojik gelişme ile günümüzde daha fazla olguyu kapsayan bir hâl almıştır. Başlangıçta basit bir yaşam alanı, isim ayrımı olarak ortaya çıkan bu iki olgu, artık insan ve insanın tarihsel süreçte meydana

getirdiği tüm değerleri yansıtmaktadır. Bu kapsamda bahsedilen bu iki kavramın temelleri ile ilgili çıkarımlarda bulunmak önem arz etmektedir.

1.1. Kent Kavramı

Kent kavramı, sosyal, siyasal ve ekonomik yapıların bir arada bulunduğu, sınırları içerisinde herkesin bu yapılara dahil olabildiği bir yaşam bölgesi olarak tanımlanabilir (Hayta, 2016: 166). Tarihi süreç içerisinde çeşitlenerek farklılık gösteren kent kavramı, günümüzde farklı yaşam biçimlerini aynı anda içerisinde bulunduran ve sürekli olarak gelişmeye devam eden bir olgu halini almıştır. İnsanların yaşadıkları bölgeyi geliştirme konusundaki eğilimleri, ortaya çıkan medeniyetler ve zamanla artan refahın bir araya getirdiği toplulukların yaşadığı alan olarak da tanımlanabilecek olan kent kavramından, çoğu batı literatüründe de olduğu gibi Civitas (kentli) kavramı türetilmiştir (Akçi ve Uluşık, 2016: 357). Böylelikle kentliler, kendi şehirlerinin daha yüksek gelişmişlik ve refah seviyesine ulaşabilmek için çeşitli uygulamaları hayata geçirmişlerdir. Bu uygulamalarda başarılı olabilerler, dış dünya ile iletişim kurarak özgün değerlerini ortaya çıkarmış ve bu yolla gelişimlerine katkı sağlamışlardır.

1.2. Marka Kavramı

Marka kavramının kelime anlamı oldukça eskiye dayansa da günümüzde çağdaş birçok yorumu vardır. Özellikle iktisadi boyunun meydana getirdiği avantajlar göz önüne alındığında, marka kavramı, gün geçtikçe daha da önemli hale gelmekte ve karşımıza daha fazla çıkmaktadır. Türkiye’de marka kavramı, 1990’lı yılların sonlarından itibaren, dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Erkan Mumcu’nun markalaşma sorununa çözüm getirilmesi ile ilgili ifadeleriyle gündeme gelmiştir (Yılmaz ve Yücel, 2016: 64).

Marka sözcüğünün kökeni, köylülerin hayvanları ayırt etmek amacı ile kullandıkları damgalama uygulamalarına dayanır. Hayvanların ayırt edilmesi amacıyla Branding olarak kullanılan bu kavram, en kısa tanımı ile ayırtmak anlamına gelir. Bunun dışında bir ticaret malını tanıtmaya yarayan özel işaret, sektörleri, üreticileri, üretimi yapan kişileri ve değeri özgünleştiren sözcük anlamına gelen marka, temsil gücünü içermektedir (Ak, 2009: 1-2). Diğer yandan, markanın herhangi bir üretimi rakiplerinden ayırması veya üretime avantaj kazandırması (ya da tersi), markanın olumlu imajı ifade etmesi konusunu önemli hale getirmektedir. Bu durum bir şehrin tanıtılmasında da geçerlidir. Bu süreçlerin doğal sonucu olarak, marka ve kent kelimelerinin yan yana gelmesi ile marka kent kavramı ortaya çıkmıştır.

1.3. Marka Kent Kavramı

Marka kent kavramı, Hollanda kökenli bir kavram olmakla birlikte, genel olarak hedef kitleler üzerinde şehri daha cazip kılmak adına oluşturulan bir pazarlama aracı olarak nitelenmektedir (Torlak, 2015: 57). Marka kent denildiğinde, kentin adının akıllarda oluşturduğu pozitif algı anlaşılmaktadır. Bir kent hakkında, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik olarak insanların çıkarlarına hizmet edebiliyor olduğu düşünülüyorsa, bu kentin kendi marka değerini yarattığı düşünülmektedir. Ancak bir kentin marka kent özelliğine sahip olabilmesi için çeşitli kriterleri sağlamış olması gerekmektedir. Bu kriterler özne çıkarlara hizmet edebildiği gibi, evrensel boyutta da kabul görebilen kriterler olabilmektedir.

a. Marka Kent Olmak ve Marka Şehir Yaratma Süreci

Bir şehrin hem üreticiler hem de tüketiciler için cazibe merkezi haline gelmesi, insanların ziyaret isteğini artırması, yatırımcıları ve sermayeyi çekmesi vb. gibi durumlar genel olarak o şehrin marka kent olması anlamını ifade etmektedir (Yılmaz ve Uygurtürk, 2019: 394-395).

a.a. Marka Kent Olmak

Her şehir ve bu şehrin kapsadığı alanda yaşayan insanlar, marka kent olmanın avantajlarından yararlanmak için bu manevi değere sahip olmak istemektedirler. Çünkü tarihsel süreçte her daim gelişimin yollarını aramış olan insanoğlu, bu süreçte kalkınma kavramını tanımıştır (Çelik ve Çetiner, 2019: 129). Kalkınma ihtiyacının kaynaklık ettiği çabalar olarak ortaya çıkan marka kentler, değişen Dünya düzeni içerisinde önemli bir süreci ifade etmektedir. Zaman içerisinde bazı kentler, yalnızca konumları sayesinde bile marka kent özelliklerine sahip olurken (doğal zenginlikler, keşfedilmiş kültürel zenginlikler vb.), genel itibarıyla markalaşmış düzeyinde bir kente sahip olmak, çoğu zaman ciddi ve özveri ile işlenmiş eylemleri gerektirmektedir. Bu gereklilikler fiziki bir çaba olabileceği gibi, diğer tüm somut ve soyut birikimleri de ifade edebilmektedir. Bir kentin marka değeri taşıyabilmesinin meydana getireceği olumlu sonuçların altında yatan sebepler şunlardır (Hanna ve Rowley'den aktaran: Yaşar, 2013: 2):

- ✓ Uluslararası medya gücündeki artışlar
- ✓ Uluslararası seyahatlerde yaşanan maliyet azalışları
- ✓ Bireylerin sahip olduğu alım gücündeki artışlar
- ✓ Üretilen hizmetlerde yaşanan şehirlerarası benzerlikler
- ✓ İnsanların diğer kültürlerle olan ilgisindeki artışlar

Marka kent olmanın gerekçelerini belirlemenin yanı sıra, bir kentin marka değeri taşıyabilmesi için çeşitli başarı kriterlerini sağlamış olması gerekmektedir. Rainisto (2003)'e göre, bir kentin markalanması ve geliştirilmesine katkı sağlayan başarı ölçütleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Diğer şehirlere ulusal ve uluslararası anlamda erişim
- Telekomünikasyon kalitesi
- Finansal anlamda verilen teşviklerin varlığı
- Çalışanların yaşam kalitesi
- Kirlilikten uzak olma
- Odaklanmış ekonomik kalkınma
- Katma değeri yüksek ürünlerde uzmanlaşma
- Yerel girişimleri desteklemek
- Eğitimi ve iş alanlarını bir araya getirmek
- Nitelikli işgücü
- Büyük üniversitenin varlığı
- Yüksek seviyede hava trafiği
- Uluslararası faaliyetler
- Üst düzey araştırmalar için altyapı
- Kongre, ticari fuar gibi etkinlikler
- Bilimsel ve kültürel olarak karşılıklı değişim

Bir kentin marka haline gelebilmesi için gerekli başarı kriterlerinin oluşturulmasına kaynaklık eden en önemli piyasa faaliyetlerinden birisi pazarlamadır. Şehrin dinamikleri ile oluşturulan değerlerin, çeşitli faaliyetler ile önce çevreye, sonra evrensel boyutlara

ulaşabilmesinde pazarlamanın rolü büyük önem arz etmektedir. Bir kentin sahip olduğu öznel değerlerin pazarlanması sürecinde şunlara dikkat edilmelidir (Kavaratsiz ve Ashwhorth, 2008: 151):

- ❖ Pazarlama ile ilgili çalışmaya başlamadan önce yer pazarlamanın toplu olarak anlaşılması
- ❖ Pazarlama faaliyetine ek olarak etkin koordinasyon için geniş bir işbirliği ve net olarak rollerin belirlenmesi
- ❖ Pazarlamanın bir süreç halinde gerçekleşmesi
- ❖ Pazarlamanın turizm dışındaki alanlarda da gerçekleştirilmesi
- ❖ Yerel halkın da pazarlama süreçlerine dahil edilmesi
- ❖ Rekabetin ve rekabetin oluşturacağı avantajların şehirlerarası düzeyde anlaşılması
- ❖ Pazarlama faaliyetlerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi

a.b. Marka Şehir Yaratma Süreci

Bir şehrin marka değerine sahip olmasının altında yatan nedenler, markalaşma sürecinin sonucunda ulaşılması beklenen başarı kriterleri ve başarı kriterlerini oluşturacak piyasa faaliyetlerinin belirlenmesinin yanı sıra, bir şehrin markalaşmasına kaynaklık eden marka oluşturma süreci de kritik önem taşımaktadır. Genel olarak bir şehri diğer şehirlerden ayıran özelliklerin öne çıkarıldığı bu evrenin doğru tanımlanması, başarı kriterlerinin oluşturulmasına da kaynaklık etmektedir. Bir şehre ait markalama evrelerini genel olarak şu 3 başlık altında toplayabiliriz (Seiseddos ve Vaggione, 2005: 1-2):

- Şehre ait değerleri anlaşılabilir kılmak
- Şehir hüviyetini imaja dönüştürme
- Uygulama; şehir imajının yayımı

Ayrıca bir şehre ait markanın konumlandırılabilmesinde yerel yönetim ve kamu politikalarının önemi büyüktür. Yerel makamların iktisadi gelişime ve şehirdeki planlamaya sağlayacağı katkılar, marka değeri olgusunu ön plana çıkarabilecektir. Diğer yandan kamu politikalarının şehre ait dokuları ön plana çıkaran ve yerel yönetimlerle koordineli gerçekleşen faaliyetleri bir şehrin markalaşma sürecine katkı sağlayabilecek önemli unsurlardır (Batal, 2017: 10).

Ülkelerin ve kentlerin markalaştırılma çabaları, o kent ve ülkenin uzun dönemde ulaşmayı istediği kalkınma ve ilerlemesine paralel olarak ilerler. Böylelikle markalaşma stratejisi, kentin kalkınma planlarını da içeren, gelişen, pazarlama faaliyeti veya marka imajı oluşturma hikayesine ek olarak aynı zamanda kentin kimliğini, öznel yapılarını, vizyonunu ve ilerleme politikasını belirleme imkanı sunan uzun vadeli bir süreçtir (Avcılar ve Kara, 2015: 83). Tablo 1’de, marka kent olma stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanmasında kullanılan olgulara ait detaylar yer almaktadır (İlgüner, 2005’ten aktaran; Avcılar ve Kara, 2015: 84). Bu olgular, aynı zamanda bir kentin marka kent özelliği kazanabilmesinde kullanılacak faktörler olarak değerlendirilebilmektedir.

Tablo 1: Marka Kent Değeri İçin Gerekli Faktörler

Kültürel Miras	Nesilden nesle aktarılan ve biriken tüm somut ve soyut değerler, özellikler; gelenek-görenek.
Doğal Yapı ve Çevre	Kentin dokusunda yer alan, doğanın şehre bağışladığı tüm çekici olgular ve bunlara gösterilen ilgi, geliştirme faaliyetleri.

Özgün Değer	Kente özgü, o kenti diğerlerinden ayıran tüm özgün değerler, yapılar, ürünler veya doğal kaynakların meydana getirdiği oluşumlar.
Kente Yerleşmiş Beceri	Geçmişten bugüne gelirken kentin yapısında beliren beceri ve/veya en iyi yapılan iş.

Kaynak: (İlgüner, 2005'ten aktaran; Avcılar ve Kara, 2015: 84).

2. KONUYLA İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Görkemli (2012), kent imajı ve markalaşma sürecini tamamlayan kentler ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında, bir şehrin daha yaşanabilir bir kent olabilmesi için gerekli koşullar sıralamış; şehirlerin birbirleri arasındaki rekabeti ön plana çıkararak kentlere ait güçlü yanları ve markalaşma ile sonuçlanan evreleri incelemiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre, bir şehrin marka kent olabilmesi açısından kentin sahip olduğu olumlu imajını ortaya çıkarması, olumsuz imaja neden olan durumların ortadan kaldırılması ve insanların farklı ihtiyaçlarına cevap veren politikaları gerçekleştirmek için güçlü bütçelere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır.

Coşkun vd. (2014), Düzce ili örneği ile yaptıkları çalışmalarında şehrin marka imajını ölçmüşlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Düzce'nin doğal güzellikleri, ulaşımı ve dışarıdan gelen yatırımlara açıklığı şehri kent imajı açısından markalaşmaya yaklaştırmaktadır.

İçellioğlu (2014), İstanbul için yaptığı çalışmasında şehrin turizm potansiyeli ile marka kent olma süreci arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İstanbul'un marka kent olma konusundaki güçlü yanları, tarihsel birikimi, coğrafi konumu, iklimi ve ulaşımı olarak aktarılırken; şehrin bu konudaki zayıf yönleri, düzgün olmayan kentleşme, aşırı göç alması, yeterli rehberlik hizmetlerinin bulunmaması ve yoğun trafik olarak sıralanmıştır. Çalışmada ayrıca bu konuda bazı önerilere de yer verilmiştir.

Çeliker ve Tokoğlu (2017), marka kent oluşturma sürecinde grafik tasarımının rolünü Gaziantep şehri örneği ile açıkladıkları çalışmalarında, grafik tasarımının şehir kimliği ve marka kent oluşumu açısından önem arz ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Uyar (2018), Türkiye'deki marka şehir çalışmaları üzerine yaptığı çalışmasında birçok şehrin yaşadığı bu süreci ve bununla ilgili meydana getirilen uygulamaları incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'deki birçok şehir marka şehir olduğunu ifade etmektedir ancak bunların büyük bölümü marka kent olma konusundaki gereklilikleri yerine getirmek adına yeterli çalışma gerçekleştirmemektedir.

Bilgeoğlu ve Alagöz (2019), Konya için araştırdıkları marka şehir ve imajı konusunda şehrin marka imajını anket yoluyla ölçmüşlerdir. Elde edilen bulgulara göre Konya şehri coğrafi ve jeopolitik olarak önemli bir konumda olmakla birlikte sakin ve geleneksel bir imaja sahiptir.

Kıyat ve Topal (2019), Malatya'nın markalaşması ile ilgili çalışmalarında şehrin marka kent olma konusundaki olumlu ve olumsuz özelliklerinden bahsetmişlerdir. Elde edilen bulgular ışığında Malatya'nın tarih, doğal güzellikler, tarımsal ürünler ve tekstil konusunda güçlü yanlarının bulunduğu dikkat çekilmiştir. Yeterli bilincin oluşmaması, sanayinin yetersizliği ve ulaşım problemleri gibi durumlar şehrin marka kent olma konusundaki sorunları olarak aktarılmıştır.

Özden ve Bulut (2019), şehir markası oluşturma sürecini Samsun ili için incelemiş ve bu süreçleri incelerken şehirde bulunan çeşitli firma ve kurumların görüşlerini dikkate alarak Samsun'un marka şehir olma konusundaki mevcut durumunu ortaya koymuştur. Yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda, görüşmecilerin şehrin marka kent olması konusunda

heyecanlı ve istekli olduğu, ancak şehir için markalaşma sürecini başlatacak temel yapının oluşturulmasına dair bu konuda yetkili kurum ve kuruluşların henüz inisiyatif alınmadığı sonucuna varılmıştır.

Temiz vd. (2019), kent turizminin marka kent oluşumundaki yerini inceledikleri çalışmalarında Çanakkale örneği üzerinde çalışmışlardır. Kentin güçlü ve zayıf yanlarının ortaya konulduğu çalışmanın sonuçlarına göre çeşitli tarihi olgular şehrin marka kent olması sürecine katkı sağlarken yetersiz tanıtım faaliyetleri, eksik marka stratejisi ve halkın planlama çalışmalarına katılmaması vb. durumlar bu sürece olumsuz yansımaktadır.

Uygurtürk ve Yılmaz (2019), Sivas ili örneği ile yaptıkları çalışmalarında marka değeri algısının şehir pazarlamasındaki önemini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre erkekler ve kadınlar arasında marka değeri algısında farklılık bulunduğu ortaya konmuş ve marka değeri algısının gelir düzeyine göre değişiklik gösterdiği ifade edilmiştir.

3. KAHRAMANMARAŞ'IN MARKA ŞEHİR YARATMA SÜRECİNDE SAHİP OLDUĞU AVANTAJLAR

Kahramanmaraş, bulunduğu konum ve sahip olduğu toplumsal çeşitlilik itibarıyla tarihsel süreç içerisinde birçok farklı kültürü ve değeri bünyesinde barındırmıştır. Günümüze gelindiğinde toplum ve toplumun bakış açısı anlamında Kahramanmaraş'ta bulunan homojen yapıda bir artış izlense de bu durum geçmişteki birikimlerin bugüne taşınmasında sorun teşkil etmemiştir.

3.1. Kahramanmaraş'ın Bazı Temel İstatistikleri

2019 yılı itibarıyla yaklaşık 1,1 milyon nüfusa sahip olan Kahramanmaraş'ın Türkiye ekonomisi ve toplumu içerisinde sahip olduğu değerler, uzun bir geçmişe dayansa da, iktisadi gelişim anlamında yaşanan olumlu gelişmeler için son otuz yılı referans gösterebiliriz. Özellikle ticaret ve sanayi anlamında oluşan birikimler, bugün Kahramanmaraş'ı bölgede önemli üretim merkezi haline getirmiştir. İki adet resmi ve iki adet özel organize sanayi bölgesine sahip kent, öne çıkan tekstil ve iplik üretimi ile oldukça önemli bir merkez konumundadır. Ocak 2020 döneminde yayımlanan, Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası'nın (KMTSO) ekonomi bülteninde yer alan bilgilere göre Kahramanmaraş'ın temel istatistikleri 2019 yılı için aşağıdaki gibi oluşmuştur:

- ✓ Kahramanmaraş, 724 milyon TL'lik yatırım teşviki almıştır.
- ✓ Kahramanmaraş'ın ihracatı 924 milyon dolar olmuştur.
- ✓ Kahramanmaraş'ın en yüksek ihracatı 552 milyon \$ ile tekstil ve hammaddeleri sektöründe gerçekleşmiştir.
- ✓ Kahramanmaraş'ta 145 bin kişi istihdam edilmiştir.
- ✓ Kahramanmaraş'ta kapasite kullanım oranı %77 olarak gerçekleşmiştir. En yüksek kapasite kullanım oranı (%84,7), gıda eşyalarının imalatında sağlanmıştır.
- ✓ Kahramanmaraş'ın Türk Patent Enstitüsü tescillerinde 336 marka, 5 patent, 2 faydalı model ve 228 tasarımı bulunmaktadır (KMTSO, 2020).

3.2. Kültürel Birikim

Kahramanmaraş, Türkiye'de yaşayan seksen üç milyonluk nüfusun sahip olduğu birçok değeri içerisinde barındırmaktadır. Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra oluşan milli mücadele sürecinde Türk Kurtuluş Savaşı'nda, dönemin bütün olumsuz

şartlarına rağmen, tüm maddi ve manevi gücünü ortaya koymuş ve Kahramanmaraş'ta yaşayan çeşitli etnik ve dini grupları içeren toplumuyla milli mücadelenin başarılı olmasında önemli rol oynamıştır. Bu mücadelenin neticesinde o dönemki adıyla Maraş olan kentteki insanlara İstiklal Madalyası ödülü verilirken; Kahramanmaraş'ta milli mücadeleye katılanların bildirilmesinde, şehrin ileri gelenlerinin “Kahramanmaraş'ta Milli Mücadele'ye katılmayan tek bir fert bile yoktur.” cevabı üzerine Türkiye Cumhuriyeti Millet Meclisi bu madalyayı tüm şehre verme kararı almıştır (Alpaslan ve Gedik, 2018: 264). Ayrıca, Kahramanmaraş'taki Milli Mücadele'nin başlamasına öncülük eden ve şehrin üniversitesinin adını da oluşturan Sütçü İmam ile Kahramanmaraş'ta yaşamış ve 7 Güzel Adam olarak hafızalarda yer edinen şairlerin de Kahramanmaraş'ın kültürel mirasına katkı sağladığı görülmektedir.

3.3. Doğal Yapı ve Çevre

Kahramanmaraş kentinin, içinde barındırdığı doğal güzellikler incelendiğinde, şehrin bu konuda ciddi bir zenginliğe sahip olduğu görülmektedir. Genellikle Akdeniz iklimi özellikleri gösteren bölge, birden fazla iklim çeşidini barındırması nedeniyle farklı türleri barındırmaktadır.

a. Başkonuş Yaylası

Başkonuş Yaylası, başta sümbül ve salep olmak üzere çeşitli endemik bitkiyi içeren ve göçmen kuşların sıkça uğradığı doğa harikası bir yayladır. Yayla'nın ormanı, köknar, sedir, meşe ve ardıç ağaçlardan oluşurken, rengârenk çiçekleri ve endemik bitkileriyle doğal yapısını koruyarak geyiklere ve kuşlara ev sahipliği yapmaktadır. Konaklama alanının rakımı 1325 metre civarında olan Yayla; ardıç, sedir ve köknar başta olmak üzere birçok bikri türüyle ziyaretçilerine temiz oksijen gibi sağlıklı koşullar sunmaktadır. Yaz ve kış aylarında farklı güzellikleri insanlığa sunan Yayla, turistlerin tercih ettiği mekânlardan birisidir. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

Kır lokantasında organik birçok ürün bulunabilirken, keçi tereyağı, özel bal ve köy yumurtası ile organik beslenme ortamı sağlanmaktadır. Sahip olduğu koşullar ile çeşitli spor aktivitelerine elverişli bir ortam sunmaktadır. Konaklama alanından itibaren 4100 m. yürünerek yaylanın zirve noktasına çıkılabilir, çevredeki görsel zenginliklere erişilebilir (Başkonuş Yaylası, 2020).

b. Yedikuyular Kayak Merkezi

Kış aktiviteleri denildiğinde akla gelen en önemli sporlardan birisi kayaktır. Bu kapsamda Kahramanmaraş'ta yer alan Yedikuyular Kayak Merkezi, ziyaretçilerine kış turizminin en önemli faaliyetlerinden olan kayak, kızak, kar kayağı, doğa yürüyüşü ve kar motoru gibi aktiviteleri sunmaktadır. Ayrıca yaz faaliyetleri olarak, binicilik, kamp, dağ bisikleti, su sporları ve kaya tırmanışı gibi faaliyetleri de sunan merkez, bir adet kapasitesi yüksek restorana sahiptir (Yedikuyular Kayak Merkezi, 2020).

c. Yeşilgöz Obruğu

Yeşilgöz Obruğu, Kahramanmaraş'ın merkezine 60 km uzaklıkta bulunan doğal bir güzelliştir. Gizemli cennet tabiri kullanılan bu doğal yapının en önemli iki özelliği, suyun rengi ve kaynağıdır. Henüz bilimsel bir kaynak ile açıklanamayan bu özellikler için çeşitli

dalış denemeleri yapılırsa da net sonuçlar alınamamıştır. Bazı dalgıçların ifadesine göre obruk, büyük bir gizemi taşımaktadır ve 45 metre derinliğe ulaşan yapının altında mağaralar bulunmaktadır (CNN, 2020).

d. Andırın

Kahramanmaraş'ın bir ilçesi olan Andırın, 1925 yılında belediye olmuştur. İlçe, tarihsel süreçler ile birlikte Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarına ait çeşitli tarihsel değerlere sahiptir. Doğu seferinden zaferle dönen Osmanlı padişahı I. Selim'in Gökşun'a Andırın üzerinden geçtiği rivayet edilmektedir. Başka bir rivayete göre de, Andırın ismi, I. Selim'in bu bölgedeki kişileri kastederek, "Bunların arasından Meteb-i Enderun'a talebe alınsın." ifadesi bölgeye Enderun ve tarihsel süreçte andırın ismini getirdiği ifade edilir (Andırın Belediyesi, 2020). İlçenin en dikkat çekici yapısı, 360 metre uzunluğu, 100 metre yüksekliği ve 2,5 metre genişliği ile 4 Minareli Asma Köprü'dür. Şehir Yönetiminde Mükemmellik ve Yılın Şehir Yöneticisi ödüllerini kazanan yapı, ilçenin iki yakasını birbirine bağlamakta ve oldukça ilgi görmektedir (Hürriyet, 2020).

3.4. Özgün Değer

Kahramanmaraş, hem bulunduğu coğrafyanın sunduğu doğal zenginlikler hem de beşeri olarak ortaya çıkardığı değerler ile diğer şehirlerden ayrılan birçok özgün değere sahiptir. Bu değerler arasında dondurma, firik ve tarhana, biber, samsa ve sucuk ile üzüm ön plana çıkmaktadır.

a. Dondurma

Kahramanmaraş dondurması, Ahır Dağı ve Maraş'ta yer alan dondurma ustalarının ortaya çıkardığı eşsiz bir lezzettir. Ahır Dağı'nın yamaçlarında Maraş coğrafyasına özgü sümbül, çiğdem gibi çiçekler ve bu bölgede yetiştirilen keçi sütü, bu bölgeye özgü yabancı orkide çiçekleri ile ustaların ellerinde birleşerek Türkiye'de ve Dünya'da marka olan Maraş Dondurmasını ortaya çıkarır. Rivayete göre bu tarif, geçmiş dönemde saraylara orkide salebi satan, Osman Ağa diye bilinen kişi tarafından elde kalan fazla salebi şeker ve süt olarak kara gömmesi ile elde edilir. Süt şeker ve salep karışımının sakız kıvamına geldiğini gören Osman Ağa, Kahramanmaraş dondurmasının doğuş hikâyesini oluşturur (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2020).

Maraş dondurmasının oluşumunda çok önemli bir etken olan sahlepe, Ahır Dağı'nda yetişen orkidelerin kirli beyaz renkteki yumrularından elde edilir. Toplanan yumrular ipe dizilip kurutulduktan sonra öğütülmektedir. Elde edilen beyaz toz dondurmanın yapımında kullanılmaktadır. Kahramanmaraş'ın tanıtımına büyük katkı sağlayan Maraş Dondurması, ülkemiz sınırlarını aşarak tüm dünya ülkelerine yayılmış, Kahramanmaraş'ın simgesi haline gelmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

b. Tarhana ve Firik

Kahramanmaraş'a ait, farklı bir yöntemle hazırlanan Maraş tarhanası Kahramanmaraş insanı için hayati bir öneme sahiptir. Türkiye'nin çeşitli bölge ve yöresinde bilinen tarhanalardan farklı olarak, gerek lezzeti, gerekse yapımı ve toplanması ile Kahramanmaraş tarhanası marka değeri taşımaktadır. Bun ek olarak, Kahramanmaraş'ta tarhana farklı bir kültür ögesi olarak şehir hayatında önemli bir yer tutar. Yapım aşamasında komşu

hanımların kendilerin has yöntemleriyle bir araya gelmeleri, sabahın erkenden çiğ adı verilen özel bir sergi üzerine tarhana sermeleri özveriye dayalı kültürel özellikleri ifade etmektedir. Kahramanmaraş tarhanasının diğer bölgelerdeki tarhanadan tat ve kalite olarak ayrılmasının en belirgin özelliği Temmuz ve Ağustos aylarında yapımına başlanması ile bu aylardaki hava şartlarının güzel ve rüzgârlı olmasına bağlanır. Bu dönemde, Türkiye de Kahramanmaraş'tan başka hiçbir yörede bulunmayan firik adı verilen (tarhananın tam olarak kurumadan önceki hali) tarhana Maraş'a özgü bir çeşittir (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2020). Osmanlı padişahlarından I. Selim'in Mısır'a giden ordusunun besin kaynağı olarak Tarhana (Anadolu Ajansı, 2020), rivayete göre Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli seferlerinde bozulmayan bir yiyecek olarak üretilmeye başlanmıştır.

c. Biber

Kahramanmaraş biberi, Kahramanmaraş'a ait önemli değerlerden birisidir. Özellikle çeşitli tarım ürünlerinin üretimindeki daralmaya rağmen biber, bu şehirde hâlâ önemli bir üretim hacmine sahiptir. Çeşitli faydaları bulunan bu değer, vitamin açısından çok zengindir. Birçok hastalığın tedavisinde kullanılmasının yanında insan vücudu için dengeleyici rolü bulunmaktadır (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2020).

d. Samsa ve Beyaz Sucuk

Ceviziyle meşhur olan Kahramanmaraş bölgesinde elde edilen kabarcık ve üzüm bağlarından meydana getirilen şıra (pekmez) ile belli kıvama gelen katı haldeki şerbete hapısa denir. Bu hapisalar bez çarşafın üzerine tahta malayla serilerek üzüm pestili elde edilir. Bu üzüm pestilinin taze halinden yöre halkı, ceviz içini öğütürerek ya da çekerek pestilin arasına muska şeklinde sarılarak Maraş cevizli muska yapılır. Bu muskaya verilen ad olan samsa, birçok bölgede önemli bir atıştırmalık olarak tüketilir. Ayrıca Maraş köpük ve un sucuğu olarak bilinen beyaz sucuk, Kahramanmaraş'ın içinden çıkan önemli bir özgün değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Maraş Gurme ve Maraş Baharat, 2020).

e. Mahrabaşı ve Kabarcık Üzümü

Kahramanmaraş'ın bağcılık alanında marka değeri kazanmasına yönelik önemli bir değer olan kabarcık ve mahrabaşı üzümü, Kahramanmaraş'taki üretim ile birlikte Türkiye'deki üzüm üretiminin yaklaşık olarak %2'sini oluşturmaktadır. Şıralık, sofrta tüketimi ve şarap üretiminde kullanılan bu üzümlerin üretiminde Kahramanmaraş'ın coğrafi özelliklerinin önemli bir rolü bulunmaktadır (Kahramanmaraş Manşet, 2018).

3.5. Kente Yerleşmiş Beceri

Tarihsel süreç içerisinde birçok ekonomik ve kültürel faaliyet sonucunda yüzyıllar içerisinde bir bölgenin yerleşik becerisi olarak ortaya çıkan değerleri bulunmaktadır. Kahramanmaraş'ta da ortaya çıkmış ve uzun yıllara yayılarak biriken uzmanlıklar neticesinde yerleşik beceriler oluşmuştur. Bu becerileri genel hatlarıyla kuyumculuk, bakır işlemeciliği, ceviz oymacılığı ve semercilik olarak sıralayabiliriz.

a. Kuyumculuk

Kuyumculuk, Kahramanmaraş'ın en önemli sektörlerinden biri olarak ortaya çıkan geleneksel el sanatlarından biridir. Usta kuyumcular tarafından estetik değerler ile üretilen Kahramanmaraş'a ait altın türleri yurt içinde ve dışında oldukça yüksek düzeyde rağbet görmektedir. Bu kapsamda Kahramanmaraş'ın en çok öne çıkan kuyumculuk becerisi ürünleri Maraş burması, hasır örgü, ar peteği ve kafesli kordon olarak sıralanabilir. Ayrıca Kahramanmaraş'ta bir adet kuyumcular çarşısı bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

b. Bakır İşlemeciliği

Bakır işlemeciliği Kahramanmaraş'ın oldukça eski geçmişine dayanır. Bakırın dövülmesiyle birlikte şekillendirme ve süsleme işlemleri ile ortaya çıkan çeşitli süs eşyaları, şehrin birçok bölgesinde sıkça bulunurken, aynı zamanda yurt içi ve yurt dışı pazarda da kendine yer bulmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

c. Ceviz Oymacılığı

Türk geleneklerine göre gelinin baba evinden getirdiği çeyiz göçebe kültüründe bohça ile taşınmıştır. Türklerin yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte bohçalar sandık ile taşınmış ve evlerimizin önemli bir görsel eşyası haline gelmiştir. Kahramanmaraş ilinde üretilen oyma çeyiz sandıkları oyma el işlemesi ve malzemesi ile diğer yörelerden farklılaşmaktadır. Örneğin, Kahramanmaraş oyma çeyiz sandığı ceviz ağacından yapılır. Ceviz ağacının nemli (yaş) olmaması için öncelikle kurutulur. Kahramanmaraş Çeyiz Sandığı 4, 6 ve 8 köşeli olarak genellikle 100-52-63 (uzunluk-genişlik-yükseklik) santimetre biçiminde üretilir. Kahramanmaraş'ta 1980'li yıllara kadar sandığın kenarlarını birleştirmede kırlangıçkuyruğu tekniği kullanılmıştır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2020). Daha sonra makine ile birleştirme işlemi yapılmaya başlanmıştır.

3.6. Diğer Önemli Avantajlar

Kahramanmaraş'ın çeşitli kriterlere göre var olan avantajlarının yanı sıra, bilimsel zeminde şehrin ihtiyaç duyduğu olumlu gelişmelerin yaşanması, olumsuz durumların ortadan kaldırılabilmesi bilimsel zeminde tartışmaların yapıldığı Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi (KAYES) bulunurken; şehirde birçok alanda şehrin kalkınmasına hizmet edeceği varsayılan EXPO 2023'in hazırlık süreci yaşanmaktadır.

a. KAYES

Uluslararası kongre, Türkiye'nin 2023 hedefleri doğrultusunda bölgesel sorunların çözümü, ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik temaları ile Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisat Bölümü tarafından Kahramanmaraş'a ait bir gelenek olarak düzenlenmektedir.

2019 yılında 2.'si düzenlenen kongrenin ilk iki teması uluslararası göç ve uluslararası ticaret ve lojistik olarak seçilmiştir. Cezayir, Tunus, Rusya, Yunanistan, Polonya, Makedonya ve birçok farklı ülkeden katılımcıları ile gerçekleştirilen kongre serisinin üçüncüsü finans ve bankacılık olarak belirlenmiştir. Kongrenin Saraybosna'da 25-26

Haziran 2020 döneminde gerçekleştirilmesi planlanmış ancak küresel salgın nedeniyle online olarak 15-16 Ekim 2020 yılında gerçekleştirilmiştir. Kongre, üçüncüsü itibarıyla Avrasya Sosyo-Ekonomik Araştırmalar Derneği (ASEAD) tarafından düzenlenmiştir. Kongre kapsamında İstanbul'un finans merkezi olması, Türkiye'nin ticari ortaklarının bulunduğu ülkelerde Türk bankacılık sisteminde yer alan banka şubelerinin oluşturulması ve Kanal İstanbul Projesi'nin tartışılması gibi ulusal ve uluslararası hedefler yer almıştır (ASEAD, 2020).

b. EXPO 2023

Dünya Fuarı olarak bilinen EXPO, Ana teması Doğa Dostu Şehir ve Duyarlılık olarak 2023 yılında Kahramanmaraş'ta düzenlenecektir. Düzenlendiği bölgelerde ekonomi, politika, kültür, sanat ve doğa gibi alanlarda katkıları bulunan organizasyon şehirlerin yerel, ulusal ve uluslararası katılımcıları ile çeşitli işbirliklerinin oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Mart, 2018'de Onikişubat Belediye Başkanı Hanefi Mahçiçek'in başvurusu ile birlikte bu organizasyona ev sahipliği yapmaya hak kazanan Kahramanmaraş'ın EXPO ile birlikte istihdamının artması planlanmaktadır. Ayrıca şehrin tanınması ve turizmin canlanması da EXPO 2023 ile birlikte Kahramanmaraş'ın sahip olacağı diğer pozitif çıktılar olarak öngörülmektedir (Aksu Haber, 2019).

4. KAHRAMANMARAŞ'IN MARKA ŞEHİR YARATMA SÜRECİNDE SAHİP OLDUĞU DEZAVANTAJLAR

Kahramanmaraş çok kısa bir zaman dilimi içinde başta tekstil olmak üzere orta ölçekli bir sanayi dönüşen gelişme potansiyeline sahip sürekli ilerleme kaydeden bir şehirdir. Kahramanmaraş'ın turizm potansiyelini kullanarak bu doğrultuda ilerlemesi ve marka kent olması için dört başlık altında toplana dezavantajlarını ortadan kaldırması gerekir.

4.1. Şehir Merkezinin Otoyollara Olan Uzaklığı

Şehir merkezlerinin otoyollara olan uzaklığı özellikle şehirlerarası yolculuk yapan potansiyel ziyaretçiler için önem arz etmektedir. Yolculuğun rotası üzerinde bulunan şehirlerin merkez bölgelerinin otoyollara yakın olması, insanların çeşitli amaçlarla bu şehre kısa süreliğine de olsa ziyaretini sağlayabilir. Örneğin, Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM)'ne göre Adana ili için, Çukurova Üniversitesi çıkışı olarak bilinen otoyol noktasından şehrin merkezine olan mesafe yaklaşık olarak 5 kilometredir. Bu mesafenin kısa olması, bu nokta üzerinden geçen güzergâha sahip kişilerin şehri ziyaretini ve şehirde yer alan özgün değerler ve güzellikler ile temasını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle Adana ilinin sahip olduğu birçok değer başka bölgelere taşınabilmektedir.

Kahramanmaraş'ın merkez ilçesi olan Dulkadiroğlu bölgesi ile otoyol arasında 50 kilometrelik bir mesafe bulunmaktadır (KGM, 2020). Mesafenin bu kadar fazla olması, Kahramanmaraş'a gelen ziyaretçi potansiyelini azaltmaktadır. Örneğin yaz aylarında Şanlıurfa'dan Mersin'e gitmek isteyen bir yerli turist grubu, Kahramanmaraş'ın öne çıkan özgün değeri olarak dondurmasını tatmak isteyebilir. Ancak şehirlerarası otoyol ve Kahramanmaraş merkez ilçesi arasındaki mesafenin yaklaşık olarak yarım saat alması bu turistlerin kararlarını olumsuz etkileyebilir. Bu kapsamda, şehir merkezinin şehirlerarası otoyollara uzak olması, Kahramanmaraş'ın marka kent olma konusunda sahip olduğu bir dezavantajdır.

4.2. Deprem Kuşağında Yer Alması

Türkiye, deprem kuşağında yer alan ülkelerden birisidir. Ancak ülkenin kendi içinde de deprem riskinin yüksek göreceli olarak yüksek olduğu şehirler bulunmaktadır. Kahramanmaraş bu şehirlerden birisidir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı (AFAD)'na göre, Kahramanmaraş'ın bulunduğu coğrafi konum, Marmara, Ege, Doğu Anadolu gibi bölgelerle en riskli deprem bölgeleri olarak Türkiye tehlikeli deprem haritasında yer almaktadır. Aşağıdaki Şekil 16'da Türkiye'nin deprem haritası ve beyaz kutu içinde Kahramanmaraş gösterilmektedir. Görüleceği üzere Kahramanmaraş kırmızı ile işaretlenen yüksek riskli bölgelerden birisidir ve bu durum Kahramanmaraş'ın ziyaretçi sayısına olumsuz etki yaratabileceğinden marka kent olma hususunda sahip olduğu ikinci dezavantaj olarak gösterilebilir.

4.3. Tanıtım, Organizasyon ve Turizm Altyapısı Yetersizliği

Kahramanmaraş şehir içindeki turizmin gelişmesi açısından çeşitli doğal güzellikler ve özgün değerlere sahip bir şehirdir. Ancak bunların avantaja çevrilebilmesi için çeşitli dışsal faktörlerin de bu sürece dahil edilmesi gerekmektedir. Özellikle şehre gelen ve gelmesi istenen ziyaretçiler için somut şartlar bir araya getirilmelidir.

Daha önce bahsettiğimiz doğal güzellikler ve bunların çevresinde bulunması gereken sosyal tesislerin tanıtımı henüz yeterli düzeyde Örneğin, kış turizmi için önem arz eden kayak sporu için yapılan tanıtım faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir. Çünkü şehirde bulunan ve bölgede benzeri bulunmayan Yedikuyular Kayak Merkezi, bu bölge için kış turizmi merkezi olabilecek öneme sahiptir. Ancak hem tanıtım eksikliği hem de bunun gibi doğal güzellikler etrafında bulunan tesis kapasitelerinin eksikliği, bu avantajı dezavantaja dönüştürmektedir. Sonu olarak Kahramanmaraş'ta tanıtım ve organizasyon faaliyetleri istenen düzeyde değildir ve bu durum şehrin marka kent olma hikâyesine dezavantaj olarak yansımaktadır.

4.4. Kahramanmaraş'a Ait Bir Şehir Logosunun Bulunmaması

Bir şehrin marka kent olma sürecinde sahip olması gereken en önemli olgulardan birisi şehir logosudur. Şehir logosu özellikle o şehrin insan zihninde yer edebilmesi için önemli bir yere sahiptir. Kahramanmaraş'a bakıldığında, bazı girişimler bulunsada henüz ön plana çıkan ve resmi olarak kullanılan bir şehir logosunun bulunmadığı görülmektedir. Böylelikle Kahramanmaraş'ın marka şehir olma konusunda şehir logosunun bulunmaması nedeniyle ciddi bir dezavantaja sahip olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Marka kent, 21. yüzyılda çok sık karşılaşılan şehir kavramlarından birisidir. Kavramın içerdiği realiteler günümüzdeki toplumlar tarafından gün geçtikçe daha çok anlaşılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda ilerlemenin getireceği avantajların farkında olan şehir sakinleri, marka kent özelliği gösteren bir şehre sahip olabilmek için çeşitli politika ve uygulamalar üretmeye başlamıştır.

Marka kent olmak, iktisadi, siyasi ve kültürel anlamda birçok avantajı beraberinde getirmektedir. Bunlar, şehrin potansiyel yatırım alanlarının geliştirilmesi, şehir sakinlerine daha yüksek gelir düzeyi/istihdam sağlanması, yatırımların bu şehirde yapılması, turizm ile birlikte şehrin gelirinin ve sosyolojik çeşitliliğin artması ve daha birçok avantaj olarak

sıralanabilmektedir. Ancak bu avantajlara sahip olabilmek için şehirde bulunan yöneticilerin, yerel halkın ve yönetimlerin; kısacası tüm şehrin ortak bir çalışma yürütmesi gereklidir. Çünkü marka kent olmak, yalnızca ekonomiyi değil, aynı zamanda içerisinde kültürü, siyaseti, sosyolojiyi ve nihayetinde beşeri gerçeklikleri taşıyan bir olgudur. Marka kent olmak için şehirdeki tüm dinamiklerin harekete geçmesi ve o şehrin belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Kahramanmaraş marka kent olmanın gerektirdiği birçok kriteri sağlamakta ve şehir marka kentlerde bulunan ekonomik, sosyal, coğrafi ve kültürel zenginlikleri içinde barındırmaktadır. Çok sayıda özgün değerinin bulunması, sanat ve kültür anlamında ciddi düzeyde birikime sahip, tarihsel süreçte siyasi olarak saygın bir kent konumunda olması şehrin en önemli avantajları olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak doğal güzelliklerin de şehre önemli derecede değer kattığı anlaşılmaktadır. Ancak diğer yandan Kahramanmaraş'ın marka kent değeri yaratma sürecine olumsuz etki yaptığı varsayılan bazı durumların var olduğu da görülmektedir. Şehir merkezinin şehirlerarası otoyollara uzaklığı, şehrin sahip olduğu olumlu öğelerin ülke ve Dünya'da yeteri kadar tanıtılmaması, insanların zihinlerinde bir şehirle ilgili en önemli detaylardan biri olarak gösterilebilecek şehirle özdeşleşmiş özgün bir logosunun bulunmaması, turizm altyapısının yetersiz olması ve sahip olunan önemli doğal güzelliklerin etrafında bulunan tesislerin misafir ağırlama kapasitelerinin düşük olması şehrin dezavantajlardır.

Sonuç itibarıyla Kahramanmaraş, bahsedilen tüm değerleri ve sahip olduğu geliştirilmeye ihtiyaç duyan özellikleriyle bir marka kent olma potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. Bu anlamda şehrin marka kent olma sürecine katkı sağlayan değerler titizlikle korunmalıdır. Buna paralel olarak bu sürece katkı sağlamayan, hatta olumsuz etki oluşturan tüm durum ve eksikliklerin ortadan kaldırılması için şehrin yatırımcılarının, üniversitelerinin, yerel yöneticilerin ve şehrin ileri gelenlerinin işbirliği içinde çalışmalarını gerekmektedir. Ayrıca kamunun da özel sektör ve diğer yerel yönetimlerle oluşturabileceği planlama ortaklıkları, şehrin markalaşma yolundaki dezavantajlarını ortadan kaldıracak politikalar olarak önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2020). Türkiye Deprem Tehlike Haritası, <https://deprem.afad.gov.tr/deprem-tehlike-haritasi>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020.)
- Ak, T. (2009). Marka Yönetimi ve Tüketici Karar Sürecine Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Veri Tabanı, <http://dosya.kmu.edu.tr/sbe/userfiles/file/tezler/isletme/Tu%C4%9Fba%20Ak.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.10.2019).
- Akçi, Y. & Uluşık, Ö. (2016). Marka Şehir Oluşturma: Şehirde Oturanların Değerlendirmeleri Üzerine Bir Uygulama (Adıyaman Örneği), *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(34), 355-371.
- Aksu Haber. (2020). Kahramanmaraş'ın "EXPO 2023" Fırsatı, <https://www.aksutvhaber.net/kahramanmaras/kahramanmaras-in-expo-2023-firsati-h36351.html>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).
- Alpaslan, E. ve Gedik, E. (2018). TBMM Tarafından Maraş'a İstiklal Madalyası Verilmesi ve Şair Mehmet Tâhir Nâdî Bey'in Madalya Kasidesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 253-285.
- Anadolu Ajansı. (2020). Osmanlı'dan Günümüze Kalan Lezzet: "Maraş Tarhanası", <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/osmanlidan-gunumuze-kalan-lezzet-maras-tarhanasi>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

- Andırın Belediyesi. (2020). Tarihçe. <http://www.andirin.bel.tr/tarihce/>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- Asead. (2020). Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim Ekonomi ve Siyaset Kongresi, <https://kayes.asead.org.tr/>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).
- Avcılar, M. Y. & Kara, E. (2015). Şehir Markası Kavramı ve Marka Şehir Yaratma Stratejilerine Yönelik Literatür İncelemesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Bahar(34), 76-94.
- Başkonuş Yaylası. (2020). Başkonuş Yaylası – Hakkımızda, <https://www.baskonusyaylasi.com/hakkimizda/>, (Erişim Tarihi: 09.03.2020).
- Batal, S. (2017). Türk Kamu Yönetimi Sisteminde Kentlerin Yeniden Tanımlanması ve Marka Kent Kavramı: İstanbul Üzerine Bir Değerlendirme, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(Özel Sayı-4), 1-24.
- Bilgeoğlu, S. & Alagöz, S. B. (2019). Marka Şehir ve Marka İmajının Ölçümü: Konya Şehir İmajı Üzerine Bir Araştırma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, 21(37), 82-100.
- CNN TÜRK (2020a). Andırın'daki Minareli Köprüye Ziyaretçi Akını, cnnturk.com/turkiye/andirindaki-minareli-koprue-ziyaretci-akini?page=1, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- CNN TÜRK (2020b). Kahramanmaraş'ın Gizemli Cenneti: Yeşilgöz, <https://www.cnnturk.com/yasam/kahramanmarasin-gizemli-cenneti-yesilgoz?page=7>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- Coşkun, K., Yıldız, M. & Çatı, K. (2014). Kent Markalaşması ve Marka İmajı Ölçümü Açısından Düzce İli Örneği, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 65-83.
- Çelik O. & Çetiner, S. (2019). Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, (2)3, 121-131.
- Çeliker, M. & Tokoğlu, A. (2019). Marka Kent Oluşturulmasında Grafik Tasarımın Rolü ve Gaziantep Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 10(19), 136-159.
- Görkemli, H. N. (2012). Kent İmajı ve Markalaşan Kentler, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (17), 141-155.
- Hakkak. (2020). Anasayfa, <https://www.hakkak.com.tr/>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
- Hayta, Y. (2016). Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 165-184.
- Hürriyet. (2020). Başkan, 4 Minareli Asma Köprü ile İngiltere'de Ödüle Layık Görüldü, hurriyet.com.tr/yerel-haberler/kahramanmaras/andirin/baskan-4-minareli-asma-kopru-ile-ingilterede-40976727, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- İçellioğlu, C. (2014). Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul'un Swot Analizi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014(1), 37-55.
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi. (2020a). Maraş Biberi, <https://kahramanmaras.bel.tr/maras-biberi>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi. (2020b). Maraş Dondurması, <https://kahramanmaras.bel.tr/maras-dondurmasi>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi. (2020c). Maraş Tarhanası, <https://kahramanmaras.bel.tr/maras-tarhanasi>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi. (2020d), Resim Galerisi, <https://kahramanmaras.bel.tr/foto-galeri/kahramanmaras>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi. (2020e), Yeşil Göz, <http://kahramanmarasrehberi.com/tr/icerik/yesil-goz>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- Kahramanmaraş Manşet. (2020). Kahramanmaraş Bağcılıkta Marka Olma Yolunda!, <http://www.marasmanset.com/guncel/kahramanmaras-bagcilikta-marka-olma-yolunda-h21196.html>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).
- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş Yönetim Ekonomi ve Siyaset Kongresi, (2020), <http://kayes.ksu.edu.tr/>, (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası (KMTSO). (2020). Ekonomi Bülteni, <http://www.kmtso.org.tr/uploads/static/41/ekonomibulteni.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.03.2020).
- Kara Yolları Genel Müdürlüğü (KGM). (2020). 5. Bölge, <https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionImages/KGMImages/Haritalar/b5.jpg>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
- Kavaratzis M. & Ashworth G. (2008). Place Marketing: How Did We Get Here and Where Are We Going?, *Journal of Place Management and Development*, 1(2), 150-165.
- Kıyat, G.B. & Topal, M. (2019), Şehir Markası Kavramı; Malatya'nın Markalaşması, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 371-406.
- Maraş Baharat. (2020). <http://www.marasbaharat.com>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
- Maraş Gurme. (2020). <https://www.marasgurme.com>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
- Marka Şehir. (2020). Gaziantep Şehir Logosu, <http://www.markasehir.com>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
- Özden, A. T. & Bulut, Y. (2019). Şehir Markası Oluşturma Süreci ve Bir Marka Şehir Olarak Samsun'un İncelenmesi, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-21.
- Rainisto, S. (2003). Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and The United States, Helsinki Teknoloji Üniversitesi, Strateji ve Uluslararası İşletme Enstitüsü, <http://bestplaceinstytut.org/www/wp-content/uploads/2010/10/dissertationRainisto.pdf>, (Erişim Tarihi:23.02.2020).
- Seisedos, G. & Vaggione, P. (2005). The City Branding Processes: The Case of Madrid, *41st ISoCaRP Congress 2005*, 1-10.
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020a). Bakırcılık, <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-150382/bakircilik.html>, (Erişim Tarihi: 14.04.2020).
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020b). Başkonuş Yaylası, <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-152484/baskonus-yaylasi.html>, (Erişim Tarihi: 14.04.2020).
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020c). Kuyumcular Çarşısı, <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-152548/kuyumcular-carsisi.html>, (Erişim Tarihi: 14.04.2020).
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020d). Maraş Dondurması, <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-62745/maras-dondurmasi.html>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020e). Başkonuş Yaylası, <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-152484/baskonus-yaylasi.html>, (Erişim Tarihi: 09.03.2020).
- Temiz, M., Sağlık, A., Sağlık, E., Kelkit, A. & Bayrak, M. (2019). Kent Turizminin Marka Kent Oluşumundaki Etkisi: Çanakkale Kent Turizminin Swot Analizi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek-1 Özel Sayı, 257-273.

- Torlak, M. (2015). Marka Şehir Oluşturma ve Bursa Şehrinin Markalaşması İçin Yol Haritası, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 47-93.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. Kahramanmaraş Oyma Çeyiz Sandığı. (2020). <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/BCB2BD40-B318-4F92-9C15-D47A466E3F87.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
- Uyar, A. (2018). Marka Şehir Kavramı ve Türkiye ile Dünyadaki Marka Şehir Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 467-479.
- Uygurtürk, H. & Yılmaz, A. (2019). Şehir Pazarlamasında Marka Değeri Algısının Önemi: Sivas İli Örneği, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 394-409.
- Yaşar, B. E. (2013). Kent ve Bölge Markalaşması, T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA). <https://www.kudaka.org.tr/ekler/c6b76-kent-ve-bolge-markalasmasi.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.02.2020).
- Yedikuyular Kayak Merkezi. (2020a). <http://www.yedikuyularkayakmerkezi.org/tr>, Erişim Tarihi: (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Yedikuyular Kayak Merkezi. (2020b). Kış Aktiviteleri, <http://www.yedikuyularkayakmerkezi.org/tr/icerik/kis-aktiviteleri>, (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Yedikuyular Kayak Merkezi. Yaz Aktiviteleri (2020c). Yaz Aktiviteleri, <http://www.yedikuyularkayakmerkezi.org/tr/icerik/yaz-aktiviteleri>, (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Yılmaz, A. ve Uygurtürk, H. (2019). Şehir Pazarlamasında Marka Değeri Algısının Önemi: Sivas İli Örneği, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 394-409.
- Yılmaz, A.S. & Yücel, N. (2016). Yerel Kalkınmada Yeni Bir Anlayış: Kentlerin Markalaşması, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 25(1), 61-78.

EKLER

Şekil 1: Şekil 1: Kahramanmaraş'ın İstiklal Madalyası, Madalyalı Kavşak

Şekil 2: Kahramanmaraş'ın Kültürel Mirasları

Şekil 3: Başkonuş Yaylası

Şekil 4: Yedikuyular Kayak Merkezi

Şekil 5: Yeşilgöz Obruğu

Şekil 6: Minareli Asma Köprü

Şekil 7: Kahramanmaraş Dondurması

Şekil 8: Maraş Tarhanası ve Firiği

Şekil 9: Kahramanmaraş Biberi

Şekil 10: Samsa ve Beyaz Sucuk

Şekil 11: Mahrabaşı ve Kabarcık Üzümleri

Şekil 12: Kahramanmaraş Burması

Şekil 13: Bakır İşlemeciliği Ürünleri

Şekil 14: Kahramanmaraş Ceviz Oymacılığı Ürünleri

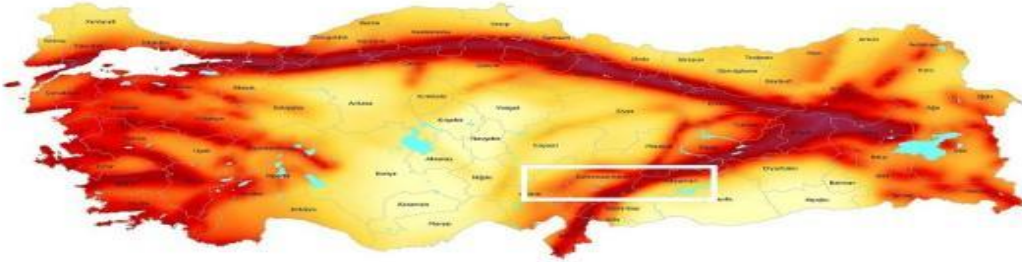

Şekil 15: Kayes'e Ait Bazı Görseller

Şekil 16: EXPO 2023, Kahramanmaraş

TÜRKİYE DEPREM TEHLİKE HARİTASI

Şekil 17: Türkiye Deprem Tehlike Haritası'nda Kahramanmaraş

Şekil 18: Gaziantep Şehir Logosu